

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

**ГЕНДЕР ТА ФІЛОСОФІЯ:
ГЕНДЕРНІ СТУДІЇ У ФІЛОСОФСЬКИХ НАУКАХ
22 листопада 2012 року**

**ГЕНДЕР ТА КУЛЬТУРОЛОГІЯ:
ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ФЕНОМЕНІВ КУЛЬТУРИ
21 лютого 2013 року**

Збірник матеріалів круглих столів

Острог – 2013

УДК [396+572] (082)

ББК 28.7

Г 34

*Друкується за ухвалою вченої ради
Національного університету "Острозька академія"
Протокол № 10 від 15 травня 2013 року*

Редакційна колегія:

Пасічник І. Д., доктор психологічних наук, професор, ректор Національного університету "Острозька академія" (*відповідальний редактор*);

Крالیук П. М., доктор філософських наук, професор, проректор з навчально-наукової роботи Національного університету "Острозька академія";

Жуковський В. М., доктор педагогічних наук, доцент, декан гуманітарного факультету Національного університету "Острозька академія";

Зайцев М. О., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри культурології та філософії Національного університету "Острозька академія";

Петрушкевич М. С., кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософії Національного університету "Острозька академія", завідувач кафедри гендерних досліджень Національного університету "Острозька академія";

Янковська Ж. О., кандидат філологічних наук, доцент кафедри культурології та філософії, кафедри гендерних досліджень Національного університету "Острозька академія";

Шевчук Д. М., кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософії, кафедри гендерних досліджень Національного університету "Острозька академія".

Рецензенти:

Скорик Марфа Михайлівна, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології НАНП України;

Крупка Мирослава Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.

Г 34

Гендер та філософія: гендерні студії у філософських науках (22 листопада 2012 року). Гендер та культурологія: гендерні дослідження феноменів культури (21 лютого 2013 року) : збірник матеріалів круглих столів. – Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2013. – 112 с.

У збірнику матеріалів круглих столів зібрані доповіді, що мають на меті розкрити поняття гендеру у гуманітарних науках, актуалізувати гендерну методикою для наукових досліджень, показати актуальність та важливість аналізу проблем статі у філософії, культурології, історії, літературознавстві, педагогіці, психології. Матеріали збірника можуть стати у нагоді усім, хто критично аналізує історичні процеси, динаміку культури, нові ідеї у філософії антропології.

*Редакційна колегія не несе відповідальності за достовірність інформації
та може не погоджуватися з ідеями авторів.*

УДК 316.346.2-055.1

Богданець Оксана,
*студентка гуманітарного факультету Національного університету
“Острозька академія”, м. Острог*

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕНДІ ТА МЕТРОСЕСУАЛА

У статті порівнюються інтерпретації чоловічої сутності в минулому. На уявлення про чоловічу сутність впливають мода, класичні гендерні стереотипи, орієнтація на споживання. Порівнюються типи “тілесної ідентифікації” людини, що розглядається в контексті дендизму та метросексуальності як елементи дискурсу моди в минулому та сучасності відповідно. Образ чоловіка у ХІХ-ХХІ століттях пройшов багато змін, серед яких можна виділити денді, мачо, метросексуала та ін.

Ключові слова: мода, ідентифікація, дендизм, метросексуальність.

Богданець О. Сравнительно-историческая характеристика денди и метросексуала

В статье рассматриваются интерпретации мужской сущности в прошлом. На представление о мужской сути влияют мода, классические гендерные стереотипы, ориентация на потребление. Сравняются типы “телесной идентификации” человека, которая рассматривается в контексте дендизма и метросексуальности как элементов дискурса моды в прошлом и настоящем соответственно. Образ мужчины в ХІХ-ХХІ веках прошёл много изменений, среди которых можно выделить денди, мачо, метросексуала и др.

Ключевые слова: мода, идентификация, дендизм, метросексуальность.

Bogdanets O. Historical and comparative characterization of dandy and metrosexual

Author of the article compares interpretations of man's nature in the past. On the representation of men actually affected by fashion, classic gender stereotypes, focus on consumption. The article is devoted to comparison of types “body identification”. The author examines it as element of the discourse of fashion in the context of

dandyism and metrosexuality. The image of the men in the XIX-XXI centuries has gone through many changes, among which are dandy, macho, metrosexual, etc.

Key words: *fashion, identification, dandyism, metrosexuality.*

Концепція дендизму структурується в соціокультурному контексті Англії епохи ХІХ століття. Звертаючись до культурологічного надбання книги “Денді: мода, література, стиль життя” відомої російської дослідниці О. Вайнштейн, ми можемо проаналізувати два семіотичних механізми, що кодують тілесність денді: візуальний та поведінковий.

Запропонований розподіл семіотичного кодування тілесності денді на візуальний та поведінковий коди реалізується, в першому випадку, на основі взаємодіалогу з Іншим на межі приватного та публічного, в іншому – на основі структуруючої дії характерних практик.

Класичний словник “Larousse” дає визначення денді: “Елегантний красунчик, головне заняття якого – блищати своїми туалетами”. Словник Ф. Г. Толля роз’яснює не так поетично, проте з чіткою конкретністю: “Денді – чоловік, одягається постійно по моді, відповідно до походження, який має достатній дохід і володіє гарним смаком” [2, с. 85]. З цим важко не погодитися, особливо щодо смаку і “порядного походження”: адже серед денді чимало аристократів – граф д’Орсе, Робер де Монтеск’є, принц Уельський (майбутній Едуард VIII), але були й богомні художники, і безвісні вуличні піжони, які ризикнули свого часу нетривіально одягатися, невимовно здивувавши перехожих. Однак денді не просто одягається “постійно по моді”, він багато в чому її створює, будучи лідером моди. Його манери підпорядковані особливому кодексу поведінки, його костюми – лише частина загальної продуманої системи. І в цьому його відмінність від незліченних наслідувачів – це гранично структурна особистість, світський лев, сноб, що тримає дистанцію: кожен його рух – знак артистичної переваги.

Візуальний образ денді конструюється на протиставленні решті чоловіків, але не через порівняння грубої сили, “розмірів” або агресії, навпаки, – через доскональний смак, успіх у жінок та роман-

тичний бунт. І. Кон у роботі “Чоловіче тіло як еротичний об’єкт”, розгортаючи дискусії навколо проблеми гендерного тіла, говорить про активність чоловічого погляду та пасивність жіночого. Ця традиційна патріархальна схема трансформується у ситуації тілесного канону денді та відкриває рівні можливості як погляду, так і публічного показу [2, с. 89].

Золотий вік дендизму – ХХ сторіччя. Саме в цей час в Англії, а потім і у Франції дендизм сформувався як культурний канон, що включає в себе і мистецтво одягатися, і манеру поведінки, і особливу життєву філософію. Як і годиться кожній поважній традиції, біля витоків стоїть батько-засновник: першим і найзнаменитішим денді був англієць Джордж Браммелл (1778-1840). Він мав прізвисько Beau, що означає “чепурун”, “красавчик”. Саме йому найчастіше присвячували свої трактати і романи наші літератори. Браммелл вважався британським “прем’єр-міністром елегантності”, але, ймовірно, головна таємниця його магнетичного впливу полягала в тому, що він відрізнявся особливою холодною харизмою, охоче граючи в суспільстві роль іронічного садиста. Його уїдливо-дотепні відповіді миттєво перетворювалися на анекдоти [3, с. 34].

Думка Браммелла як арбітра елегантності вважалася законом, і публічно ображатися було не прийнято. Саме в період романтизму в Англії був створений кодекс дендистської поведінки, що не втрачала сили: гордість під маскою важливого цинізму, відточена холодність обігу, саркастичні репліки з приводу вульгарних манер або позбавлених смаку вбрань. “Квінтесенція світської поведінки денді – три відомих правила: “нічому не дивуватися”; “зберігаючи безпристрасність, вражати несподіванкою”; “видаляють, як тільки досягнуто враження”. У цих правилах сформульований особливий “закон збереження енергії: економія виразних засобів, принцип мінімалізму” [3, с. 45]. Цей принцип – найголовніше в дендизмі. Він універсальний і поширюється не тільки на манеру поведінки, але й на мистецтво одягатися, і на стиль мовлення. Лаконізм реплік денді – економічний еквівалент його продумано-коротких появ у світлі та стриманого стилю в одязі. Дендистський костюм відрізняється насамперед мінімалізмом, шляхетною стриманістю, що свого часу було повним новаторством: “Уникайте строкатості і на-

магайтеся, вибравши один основний спокійний колір, пом'якшити завдяки йому всі інші” [3, с. 25]; “У манері одягатися найвишуканіше – витончена скромність” – свідчать заповіді дендизму. Це пряма протилежність ставкою на розкіш – адже ще наприкінці XVIII століття чоловічий костюм багато прикрашався і шився з яскравих кольорових тканин. Але денді відмовилися від зовнішнього шикую або, вірніше, придумали нові закони смаку, які на початку сприймалися як езотеричний кодекс для присвячених. Сумарний ефект дендистського стилю жодним чином не повинен бути різким або кричущим. Весь вигляд справжнього денді підпорядкований принципам “conspicuous in conspicuousness”, що приблизно можна перекласти як “помітна непомітність”: костюм не повинен привертати увагу сторонніх, але у своєму колі його відразу оцінять відповідно.

Принцип “помітної непомітності” або значущості для своїх передбачив епоху готового одягу і великих універсальних магазинів, коли будь-яка людина з середнім достатком могла дозволити собі купити стандартний костюм і тим самим розчинитися в натовпі, стати невидимим [4, с. 44].

Справжній денді іпізнавався за чистими рукавичками: він міняв їх кілька разів на день. Непристойно було протягнути для потиску руку в несвіжій рукавичці. Аналогічною чистотою відрізнялися чобітки. Неприпустимим вважалося з'явитися на людях у новенькому костюмі. Досвідчені денді деколи попередньо чистили його дрібним піском, щоб надати тканині потертий вигляд, а іноді давали розношувати новий фрак слугі. Можна було витратити чимало часу і грошей на туалет, але лише з тією умовою, щоб потім про це забути і повністю розслабитися, віддатися невимушеній іронії, проявити вишукану недбалість. Ця збалансованість, неметушливість, володіння собою справляли враження “good grooming”, що означало не просто гарне виховання, але ще й випеченість, підтягнутість, світську легкість в обігу. Чисте тіло, природно, вимагало чистої білизни, яка щодня змінювалася. Аж до середини XIX століття модники носили корсет, що не тільки допомагало чоловікам мати гарну поставу, але й нерідко допомагало приховувати повноту. Але в ідеалі справжній денді, звичайно, повинен був відрізнятися стрункістю, інакше виявилось б неможливо носити вузькі панталони з оленьчої

шкіри і домагатися, щоб фрак ідеально облягав фігуру. Огрядність була трагедією для багатьох денді [5, с. 63].

Провокативна поведінка на публіці, іронічний цинізм, маніакальна зосередженість на стилі та фігурі, холодність, естетські пози, вдавана недбалість, легка ерудиція, андрогінна гра – всі ці риси притаманні і сучасності, не випадково в останні роки різко зріс інтерес до дендизму – наша культура постмодерну визнала в денді своїх прабатьків. Зараз слово “денді” майже зрівнялося за змістом з “cool” (“стильний”, але з відчутним вихідним значенням “холодний”).

Інтерес до дендизму – знак перехідних епох, настроїв. Недарма в Англії дендизм оформляється наприкінці XVIII століття, відроджується в останні десятиліття XIX століття і знову – вже в наші дні, у новому тисячолітті. У ці періоди виникає особлива стилістична напруга, пов’язана з пошуком ідентичності. Дендизм залучає як відпрацьовану систему світських манер і саморепрезентації, яку можна назвати “віртуальним аристократизмом”: мистецтво проявляти свій смак у продуманих дрібницях і жестах, не виділяючись у натовпі [9, с. 92].

Отже, крізь призму поведінкового кодування тілесності дендизм – зручна маска, яка дозволяє приховати складно організовану програму поведінки, що втілюється у життя з елементів епатажу та стриманності, балансування на межі дозволеного та самоіронії, жартівливості та серйозності. Ця штучна, на перший погляд, театралізація з часом перетворюється на стиль життя. Шарль Бодлер у серії есе під загальною назвою “Художник сучасного життя” (1863) теоретизує з приводу позицій французьких денді: на сторінках книги перед нами вимальовується постать естета, який задає правила смаку та бореться з вульгарністю, він створює власне життя, підкорюючи його креативному імперативу оригінальності [10, с. 104]. Поведінковий код денді апелює до мітологічного персонажу – трікстера – порушника порядку та суспільних умовностей. Імпровізуючи, денді створює власну знакову систему, яка суперечить унормованим стратегіям поведінки, але залишається у форматі аристократизму.

Людині, що перебуває у пошуках власного стилю, дендизм пропонує надійний, але нестандартизований варіант для експеримен-

тального оформлення своєї персони – зручну культурну роль, яка залишає достатньо свободи, щоб без ризику для репутації випробувати на міцність як соціальні умовності, так і костюмні канони.

Сьогодні цим феноменом можна вважати метросексуала. Хоча дендизм в експресивному плані являє собою дещо інше: це холодна харизма, аристократична манера поведінки й індивідуалістична ідеологія. У метросексуалів немає яскраво вираженого й часом нахабного індивідуального смаку, любові до експериментів, властивих денді [6, с. 71].

Метросексуал – неологізм для позначення сучасних чоловіків будь-якої сексуальної орієнтації, які приділяють багато уваги своїй зовнішності (фізична форма, одяг, аксесуари) і, відповідно, витрачають чимало часу і грошей на вдосконалення свого зовнішнього вигляду та способу життя. Метросексуали не поступаються жінкам у турботі про свою зовнішність, відвідують косметичні салони, педантично дотримуються моди.

Термін “метросексуальність” вперше з’явився на сторінках “The Independent” (“Here come the mirror men”) у 1994 році, де британський журналіст Марк Сімпсон застосував його для дефініції певної специфічної категорії чоловіків-естетів, які мешкають у великих містах, ретельно простежують нові тенденції моди, відповідно до яких конструюють власну тілесність, виділяють на це час і кошти [17]. Сімпсон з’єднав в одному слові епітети “столичний” (англ. “metropolitan”) і “статевий, сексуальний” (англ. “sexual”). Масове поширення цього феномену відбулось після його медійної артикуляції в контексті серіалу “Секс у великому місті”, коли головна героїня Кері Бредшоу зафіксувала появу в Манхеттені нової “породи” чоловіків-натуралів, які тяжіють до моди, екзотичної кухні та антикваріату.

З самого терміна випливає, що метросексуальність поширена у великих містах з претензією на космополітизм, мегаполісах. Метросексуал – це тип сучасного чоловіка, як правило, міського жителя, він доглянутий, як гомосексуал, але при цьому надає перевагу жінкам. Метросексуальність пов’язана з низкою чинників, серед яких розмивання соціальних ролей і процвітаюча споживча культура. Метросексуал не приховує і не соромиться чутливої частини своєї

натури, не прагне підкреслювати свою мужність через заперечення традиційно жіночих рис характеру. Звичайно ж, метросексуал – це продукт економічного розвитку. Сучасне суспільство споживання потребує нових покупців, і завдання як виробників, так і рекламодавців – привести в магазини чоловіків, прищепити їм смак до шопінгу. Таким чином, до ринкових механізмів підключається потужний загін споживачів [12, с. 8].

Метросексуали – це освічені і розбірливі споживачі. Це, як правило, добре освічені люди, що люблять свою роботу, професіонали, які цінують нюанси і деталі, їх цікавить все нове в житті – у тому числі продукти та речі. З їжі вони надають перевагу м'ясу на грилі та стравам зі спеціями. Користуються засобами для догляду за шкірою обличчя. У газетах вони читають економічні розділи, носять тільки фірмове взуття, обожують фітнес-центри та оздоровчі курси, ходять до масажиста і охоче стоять за плитою. Але, як не дивно, чоловічі види спорту, такі як футбол і бокс, їм теж не чужі. Найвідомішими метросексуалами можна назвати Девіда Боуї, Роббі Уільямса, Девіда Бекхема, а з вітчизняних – Леоніда Парфьонова, Андрія Малахова та ін.

Марк Сімпсон винайшов цей термін у 1994, і він дрейфував повільно від одного джерела засобів масової інформації до іншого продовж 1990-х і початку 2000-х. Тоді Сімпсон написав ще одну статтю про метросексуалів в інтернет-журналі Salon.com 22 липня 2002 року. З тих пір він був підхоплений тисячами ЗМІ, зробив численні телевізійні виступи, видав кілька книг [7, с. 49]. Просування метросексуальності в чоловічий стиль у пресі, журналах, таких як “The Face”, “GQ”, “Esquire”, “Arena” і “FHM” продовжує зростати.

Метросексуали, у нашому розумінні цього слова, існують вже багато століть. Але метросексуальність стала масовим явищем тільки тоді, коли називати себе метросексуалами стали багато чоловіків. І як тільки це сталося, на цьому терміні одразу стали заробляти гроші. Такі чоловіки, як Девід Бекхем (David Beckham), Адрієн Броді (Adrien Brody) і Стінг (Sting), зробили метросексуальність цікавою, а для деяких і бажаною. Перш ніж підсумувати, потрібно згадати про дослідження “Майбутнє чоловіків”, яке було присвячено звичкам споживання й естетичним переконанням класу чоловіків, що

недавно виник, які не бояться вкладати час і гроші у власну зовнішність. “Зараз ми бачимо виникнення хвилі чоловіків, які повстають проти традиційних кордонів мужності. Вони хочуть робити те, що хочуть, купувати те, що хочуть, отримувати задоволення від того, від чого хочуть, – і неважливо, що деякі можуть порахувати це не мужньо” [11, с. 28].

Дослідження, спочатку засноване на опитуванні 1 058 американських чоловіків і жінок, присвяченому не тільки зміні у ставленні чоловіків до сфер косметики та естетики, які зазвичай асоціюються з жінками, але й стосовно чоловіків до самих себе. Наприклад, вибираючи пункти зі списку описів самого себе, 74% респондентів-чоловіків назвали себе “турботливими”, при цьому слово “упевнений у собі” вибрали лише 39%, а “владний” – лише 32%. Одна з основних ознак метросексуала – його готовність потурати собі і “балувати” себе. Сімпсон вважає, що метросексуальність – це “чоловіче марносластво, що вирвалося, нарешті, з комірчини” [13, с. 18]. Поведінка метросексуала відображає не стільки його марносластво і претензії, скільки силу і сміливість бути самим собою.

Метросексуали досить впевнені у своїй мужності, щоб спокійно приймати жіночі сторони своєї натури – і робити це відкрито. Метросексуальність є бажаною еволюцією в процесі адаптації чоловіків до сучасного світу. Інтерес метросексуала до життя за стінами його квартири, його готовність порушувати норми мачизму і його бажання жити більш повним життям – все це прекрасно узгоджується з теорією сучасного чоловіка Джима Франка, видавця журналу зі Сполучених Штатів: “Я вважаю, що чоловіки еволюціонують як люди, батьки і партнери”. Метросексуал – це просто інша назва “культурного чоловіка з добрим смаком”. Як зазвичай буває з історіями про стиль життя, що викликають величезний інтерес мас-медіа, висновки про метросексуальність поклали початок гонці серед авторів, які бажали першими зафіксувати цей феномен у книзі. Однією з перших вийшла у світ книга Майкла Флокера (Michael Flocker) “Стиль. Керівництво для метросексуалів. Довідник сучасного чоловіка” (The Metrosexual Guide to Style: A Hand book for the Modern Man). У ній описано все: від того, як правильно вимовляти слово “єспресо”, до типів статури. “Метросексуальність має наба-

гато глибше значення, ніж багатьом здається” [13, с. 13]. Метросексуали відрізняються не тільки певними смаками в моді і стилі, але вони, як і інші сучасні чоловіки, відмовляються від таких традиційно чоловічих цілей, як багатство і влада, і все частіше прагнуть до того, що раніше вважалося типово жіночим.

Метросексуал – це просто “розвинений” чоловік, який задоволений самим собою і своєю сексуальністю, не обтяжений культурним багажем, який диктує, що чоловік повинен бути сильним, мовчазним і жертвувати собою. Він може бути емоційним, поблажливим до себе, він пліткує, йому подобається суспільство жінок як коханок і друзів, він цінує красу, в чому б вона не виражалася, і абсолютно спокійно вимовляє слово “вражаюче”.

Метросексуал – це чоловік, якого можна назвати джентльменом, і його манери говорять про те, що він приймає відмінності між людьми і між статями; він “добре” одягається, що насправді означає, що він просто приділяє увагу своєму одягу, дорогий він чи ні. Метросексуальність виникла не у вакуумі. Вона тісно пов’язана з соціальною еволюцією останнього століття і особливо до змін у взаєминах між чоловіками і жінками. Як і у випадку з будь-якими іншими тенденціями і рухами, ЗМІ зазначають і про метросексуальність. І впливають на неї. Деякі можуть зауважити, що метросексуальність – просто конструкція мас-медіа, “роздута” рекламою і господарями медіа-корпорацій. Сімпсон вважає, що метросексуалів без мас-медіа не буває.

Метросексуальність – один із найпоказовіших симптомів влади ЗМІ. Правильним є це твердження чи ні, важко заперечити, бо останні кілька років супроводжуються запеклими дискусіями в пресі про чоловіків, і одна за одною з’являються статті, де обговорюється, аналізується, висміюється, величається і заперечується метросексуальність.

У XIX столітті схожий культурний феномен був відомий під назвою денді. Тут проходить досить чітка розмежувальна лінія між цими двома поняттями. Головне, що розділяє денді й метросексуала, – це момент нонконформізму. Тому що денді – лідер моди – може собі дозволити одягатися не так, як більшість. Це він створює правила, яких дотримуються інші модники. Дендизм – доля естетів і одинаків, а метросексуалізм – це явище масове. Метросексуал, на

відміну від денді, фігура конформістська, він слідує законам масового смаку [7, с. 35].

Як бачимо, сучасний феномен метросексуальності увібрав у себе окремі практики та ідеї як дендизму, так і інших конструктів маскулінності минулих епох. Але ж він набуває власної своєрідності у постмодерністському контексті плюралізації та легалізації різноманітних стилів життя. Це надає матеріал для артикуляції відмінностей метросексуалів від історичних прототипів.

По-перше, суспільство споживання вводить людям ін'єкцію конформізму, і метросексуал некритично наслідує смаки маси через телебачення, чоловічі журнали та поради рекламних роликів. Він не є індивідуалістом, як колись денді, бунтуючим проти маси власними поглядами на стиль і смак. О. Вайнштейн проводить розрізнення між денді та метросексуалом по лінії ставлення до моди: перший, на її думку, – це лідер та арбітр моди, її критерій та взірць, а другий – це проміжний компонент масової культури, позначений сьогодні “чорною міткою” гламуру.

По-друге, у класичній схемі чоловічих образів, де центральну позицію займає “гегемонна маскулінність” (традиційна), а навколо неї на різних відстанях розташовані альтернативні варіанти, метросексуальність у чистому вигляді, безумовно, має власну “пригнічену” позицію, хоча вона дає певний відблиск на інші образи (культура геїв, наприклад), у тому числі і на гегемонний. Дендизм як явище більш широкого обсягу, як загальна культурна тенденція у чоловічому світі, не оцінювалося у термінах гендерного порядку як репресивне або репресоване, тому що було легітимізоване культурою як норма. Саме психоаналітична і феміністична критика проблематизували “чоловіче питання” на рівні протиставлення жіночому, що в результаті привело до їх зближення, взаємодії: практики денді використовувались жінками задля демонстрації свого вивільнення та емансипації (Ж. Санд, М. Дітріх). Згідно з конструктивістським підходом до питань гендеру і статі, сьогодні на прикладі метросексуальності виникає багато дискусій з приводу “зникнення справжніх чоловіків”, “ментропі”. Симптоматичним, на нашу думку, вже є той факт, як змінилося гендерне забарвлення самих термінів.

Третю лінію розрізнення між дендизмом та метросексуальністю можна провести на рівні “габітусу” (за П. Бурдьє), тобто на рівні “структуруючої структури” у певному полі соціокультурного простору. У випадку дендизму породжуючим механізмом стає стабільний “кодекс” поведінки та самопрезентації у просторі культури, через які транслуються ідеї довершеного естетизму, елегантності, смаку. Принципом породження метросексуальності є мода, нестабільна, мінлива та невловима. Тому в наукових колах існує думка про штучність та віртуальність цього явища, за яким ховаються лише маркетингові стратегії ринку для просування чоловічих товарів. Відповідно, для денді мода стає результатом, а для метросексуала – умовою тілесної ідентифікації особи. На мою думку, це питання потребує додаткового пояснення.

Особливої уваги заслуговує той факт, що тілесність людини не можна прирівнювати до її фізичного тіла. Це поняття активно інтерпретується сучасними дослідниками та визначається як “якість, сила та знак тілесних реакцій людини, які формуються з моменту зачаття упродовж цілого життя” [14, с. 170–171]. Тілесність існує у межах культурних диспозицій генотипу, статевої приналежності, гендерної ідентичності та психологічних особливостей індивіда, і, що найважливіше, культурної специфіки. Зміни та трансформації тілесності не тотожні процесам розвитку та дорослішання або старіння організму, хоча і відбуваються під їх впливом. Тілесність, детермінована внутрішніми (потреби) та зовнішніми (тут: мода) чинниками, відображає систему самоосмислення людини та проявляється в характерних позах, рухах, “звучанні” та оформленні тіла. Таким чином, формування само-простору-часу (тобто своєї тілесності) відбувається в соціокультурному просторі-часі, яке, своєю чергою, виникає у результаті практик певного суспільства. Суть рефлексивних зусиль зводиться до встановлення й підтримання самототожності особи у мінливих обставинах буття. Г. М. Куц осмислює буття сучасної людини як таке, яке відкриває можливості “бути іншим, лишаячись при цьому собою” [10, с. 121].

Розглянемо особливості самототожності людини в умовах моди на прикладах денді та метросексуала в трьох антропологічних вимірах: вік, сексуальність та віртуальність.

По-перше, однією з ключових антропологічних складових процесу самовизначення є вікова констатація, що локалізує людину у конкретному культурному середовищі й суспільному бутті. Дендизм на рівні індивіда не обмежується певними віковими параметрами, зберігаючи у собі історичну динаміку самовіднесення до свого повсякденного тіла, на відміну від моди, яка завжди постійно відсилає до молодого тіла. Тілесні техніки денді культивують фізично здорове тіло відповідно до віку, техніки моди спрямовані на досягнення максимально можливого розширення меж значення “молодості” як на рівні практик символічного маркування тіла, так і у спосіб хірургічного втручання. Якщо дендизм виражає тілесну достовірність досвіду самопереживання, то мода вимагає достовірності самого способу набування досвіду. На рівні механізмів культуротворення Ю. Легенький вбачає її в ювенальній стратегії моди, яку розуміє у бахтінських термінах “гротескного тіла”, тобто в поєднанні непеєднуваного, в постійній грі на межі минулого та майбутнього як можливого [14, с. 33]. У дендизмі “гра” – це сама практика, а в моді – принцип практики.

По-друге, тілесна самототожність індивіда становить важливий антропологічний код його сексуальності. Причому мається на увазі не абстрактна тілесність, а конкретний “режим включення” тіла у певні контексти людського існування. Сфера Еросу в дендизмі маркована статевими та гендерними диференціаціями, що підкреслюється одягом та манерами. У дискурсі моди сексуальність об’єктивується, демонструється і нейтралізується на рівні “оголено-одягнутого” тіла. На думку Ж. Батая, вона стає умовою реверсивності всього у все [8, с. 87]. Бажане сексуальне тіло в дендизмі – це результат, в метросексуальності – це умова, створена масмедійним апаратом: флеш-імідж, який стимулює процеси ідентифікації. Мода проголошується тотожною гіперсексуальності (Ж. Бодріяр), це поєднання в сучасних дослідженнях називають новим терміном “гламур” (Ж.-М. К’юбільє), який, на нашу думку, сьогодні випромінює ідеали андрогінності. Сучасна Західна культура, як “чоловіча, але з жіночим лицем”, робить “сексуальність” універсальною естетичною категорією, якою масова свідомість вимірює всі об’єкти культури [11, с. 93].

По-третє, цифрові технології та нові медіа ввели в гуманітарний дискурс поняття віртуального, яке ми пропонуємо розуміти відповідно до семіотичного кодування культури, що є включеним у процес ідентифікації, відкритий та незавершений. Поступово антропоморфні риси поширюються на роботів та на нові технічні засоби, що доповнюють людину в її побуті. Епоха дендизму віртуалізувала речі їх нефункціональним використанням, відвертою естетизацією та перфоматизацією. Дендизм – це зручна маска (другий рівень симуляції, за Бодріаром), що вуалює складно організовану програму поведінки, яка ґрунтується на епатажі та безперервному публічному балансуванні на межі дозволених суспільством норм та правил. Штучне культивування себе – це стратегія дендизму, яка позначала собою речі та акцентувала увагу на їх специфічно-операційному використанні в диспозиції культурних норм та цінностей епохи. Віртуальне тіло метросексуала набуває просторової цілісності у поєднанні технік демонстративного споживання розтиражованих та легко впізнаваних значень культурного виробництва за принципом гламуризації. Відповідно, якщо дендистські практики були способом створення певного тілесного образу, самототожність якого вирішувалась у термінах референції до безпосередньо позначених об'єктів, то метросексуальність – це ефект моди, який виступає основою для конструювання тілесної ідентифікації. Метафорично це можна описати словами М. Маклюєна стосовно міркувань на тему віртуалізації культури: “В пошуках відповіді на питання, що первинне, – курка чи яйце, – несподівано спадає на думку, що курка – це план яйця по розмноженню яєць” [8, с. 78]. Перефразувати цей вислів можна так: культура – віртуальний це план (алгоритм, який породжує різні ефекти в різних контекстах) самототожності (свідомості) з розмноження ідентичностей (дійсностей).

Таким чином, на підґрунті компаративного огляду двох способів тілесної ідентифікації індивіда в контексті моди ми артикулювали їхні подібності та відмінності, простежити спадковість механізмів культуритворення. Семіотична операційна парадигма та сучасні дослідження самототожності дозволили виявити суттєві стратегічні відмінності:

– дендизм – це стратегія осмислення та позначення навколишнього соціокультурного середовища, спосіб конструювання аль-

тернативної дійсності з притаманними їй кодами та цінностями, це автентична практика, гра в об'єктивацію, засобами якої є індивідуалізм, естетизм і трикстеризм, а результатами – культурна площина знаків, у якій тілесна ідентифікація відбувається за принципом порушення канону.

– метросексуальність – це ефект самоосмислення моди як культурної стратегії сьогодення щодо його спадщини, яку К'юбілье називає гламуризацією, це гра в суб'єктивацію, засобами якої є безмежний еkleктизм, ретропоетизація та віртуалізація, а результатами – ситуація “вавилонської вежі”, коли єдиним спільним кодом лишається сексуальність.

Індивід ідентифікує себе як денді завдяки відокремленню від інших, протиставленню та особливому позиціонуванню, тим самим інтегруючись у коло собі подібних. Метросексуальність – інша якість, вона не диференціює, не гомогенізує, це контекстуальна умова для різних аспектів тілесної ідентифікації, що утворюється такими перманентними категоріями як сексуальність, молодість і, відповідно, підкреслена віртуальність, і сама собою стає тим перманентним показником самоусвідомлення тілесності не як цілі, а як способу, ціллю якого стає самореалізація та самоздійснення особистості.

Використана література:

1. Бутовская М. Л. Язык тела: природа и культура (эволюционные и кросс-культурные основы невербальной коммуникации человека). – М., 2004.
2. Вайнштейн О. Б. Денди: мода, литература, стиль жизни / О. Б. Вайнштейн. – М.: Новое литературное обозрение, 2005. – 640 с.
3. Вайнштейн О. Б. Метросексуалы: новые денди? [Електронний ресурс] / О. Б. Вайнштейн. – Режим доступу: <http://warrax.net/83/metrosex.html>.
4. Гапон Н. Гендер в гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз. – Львів: Літопис, 2002. – 310 с.
5. Гомілко О. Є. Метафізика тілесності. Дослідження, роздуми, екскурси / Ольга Євгенівна Гомілко. – К.: Наук. думка, 2001. – С. 243. – (340 с.) – ISBN 966-00-0755-8.
6. Кон И. Мужское тело как эротический объект // Гендерные исследования. – Харьков, 1999. – № 3.

7. Куц Г. М. Мода: репертуар ідентичностей // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Теорія культури і філософія науки. – Харків, 2004. – № 625-1. – 158 с. – С. 121–123.
8. К'юбілье Ж.-М. Порногламур / Жан Марі К'юбілье ; пер. з фр. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2008. – с. 175
9. Легенький Ю. Г. Философия моды XX столетия. – К.: КНУКиМ, 2003. – 300 с.
10. Лотман Ю. М. Культура і вибух. – М.: Гнозис, 1992. – С. 127.
11. Манива И. Ю. Метросексуалы – кто они? [Електронний ресурс] / И. Ю. Манива. – Режим доступу: <http://leloo.com.ua/articles/item-1817.html>.
12. Марк Сімпсон Знайомство з метросексуалами // Salon.com. – 22 липня 2002 р.
13. Марк Сімпсон Ось прийшов дзеркало чоловіків // The Independent. – 15 листопада 1994 р.
14. Махній М. М. Символіка тіла. – Чернігів, 1997.
15. Махній М. М. Вплив етнокультурних факторів на сприймання зовнішності людини. Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Т. II. – Ч. 6. – К., 2000.
16. Петрарка Ф. Естетичні фрагменти. – М.: Мистецтво, 1982. – С. 329 (коментар і переклад В. В. Бібіхіна).
17. Смоллет Т. Подорож Хамфрі Клінкеру. – М.: 1972.
18. Сузнель А. Символіка людського тіла. – К., 2003.
19. Философия человека: Сборник научных трудов / Науч. ред. П. С. Гуревич, Н. К. Поздняков. – Омск: Изд. ОмГУ, 2004. – 654 с.
20. Шарко Н. В. Мода на мужчин: метросексуал [Електронний ресурс] / Н. В. Шарко. – Режим доступу : <http://www.google.com.ua/imgres?imgurl=http://s-meridian.com/woman/i/fashion-man1.jpg&imgrefurl=http://s-meridian.com/woman/fashion-man.html&usq>.

УДК 008

Бондарчук Ярослава,
*студентка гуманітарного факультету Національного університету
“Острозька академія”, м. Острог*

АКТУАЛЬНІСТЬ ТРАНСГЕНДЕРУ

У статті порушено проблему, яка в більшості суспільств не вписується в традиційне розуміння статі і гендеру, а саме – трансгендерність. Це питання є актуальним, адже інакшість людей не завжди приймається в суспільстві. Як відомо, в гетеронормативних суспільствах дається настанова на те, що бажана норма – це гетеросексуальність, і потрібно уникати відхилень від неї. Всі інші форми сексуальності права не отримують.

Ключові слова: трансгендер, квір, гетеронормативність, трансфобії.

Бондарчук Я. Актуальность трансгендера

В данной статье поднята проблема, которая в большинстве обществ не вписывается в традиционное понимание пола и гендера, а именно – трансгендерность. Данный вопрос является актуальным, ведь инаковость людей не всегда принимается в обществе. Как известно, в гетеронормативных обществах дается установка на то, что желаемая норма – это гетеросексуальность, и нужно избегать отклонений от нее. Все другие формы сексуальности права не получают.

Ключевые слова: трансгендер, квир, гетеронормативность, трансфобии.

Bondarchuk Y. The relevance of transgender

The article raised the issue that most societies do not fit into the traditional understanding of sex and gender – transgender identities. This issue is important because otherness people do not always accepted in society. A desirable norm is heterosexuality, and it is needed to avoid deviations from it. All other forms of sexuality are not getting the right.

Keywords: transgender, queer, heteronormativity, transphobia.

Ми живемо у світі чоловіків та жінок, де стать визначена і пізнавана, і здається, що наявний порядок речей універсальний і природний. Однак існують категорії, які не вписуються в традиційне розуміння статі та гендеру. Транссексуальність (transsexuality), трансгендерність (transgender), міжстатевість (intersexuality) перевертають з ніг на голову наші звичні уявлення і пропонують нові можливості розуміння таких категорій, як біологічна стать і / vs гендер, жіночність і / vs мужність, нормативність і / vs девіантність. У цей час трансгендерність – це проблеми інакшості людей, що змінюють свою стать, їх виключеність з дискурсу, їх відчуження та соціальна незахищеність.

На сьогодні не існує якогось одного певного погляду на транссексуальність, трансгендерність, міжстатевість, “genderqueer” та ін. На пострадянському просторі ця тема не розроблена ні соціально, ні академічно, так само як і практики ці невидимі в дискурсі, а сама потреба в осмисленні питань трансгендерності в нашій культурі маргінальна.

В англomовному просторі трансгендерність має пласти смислових та інтелектуальних відсилань. Англomовне “trans” – це щось інше, не завжди позитивно конотоване. В українській (як і в російській) мові трансгендерність повисає в семантичному просторі не знайшовши собі культурних і соціальних референцій, найчастіше осідаючи в медичних і психопатологічних практиках. Ще один важливий момент – в українській мові – це завжди транссексуальність, а не трансгендерність, міжстатевість та ін. За транссексуальністю ми, як правило, бачимо зміну статі та зводимо інші аспекти всіх інших трансгендерних і міжстатевих конструктів та ідентичностей тільки до цього, хоча до використання хірургічного скальпеля справа може взагалі не доходити.

Перш за все, звернемося до термінології. Трансгендерна людина, трансгендер – людина, гендерна ідентичність чи гендерна презентація якої не збігається з його або її біологічною статтю. До трансгендерів належать люди, які вважають себе особами протилежної статі, а також люди з постійно мінливою гендерною ідентичністю [3]. Трансгендерність означає свободу від традиційних статевих та гендерних дефініцій та ідентичностей. Застосування будь-яких інших термінів буде сприйматися як приниження.

Що може означати транс: перемену, зсув, зміну, відхилення, деформацію? Так чи інакше, усе вибудовано навколо категорії біологічної статі, яка зазнає змін або відхиляється і деформується. Відомо, що культура і соціум наказують людині “якось визначитися”, а трансгендерні індивіди вже включені в соціокультурний дискурс як неповноцінні представники однієї з біологічних статей, як відхилення від норми. Трансгендер є якийсь простір, де гендер знівельовано, де соціальність статі не може чіплятися за біологію.

У цій статті варто звернутися до теоретичного осмислення. До 70-х рр. ХХ ст. розвивалися “гей-лесбі дослідження”, які висували думку, що “між гомо- і гетеро сексуальністю немає китайської стіни, ми самі створюємо її, втілюючи у відповідних категоріях”. У 1970-80-х роках головною турботою “лесбігеївських” теоретиків було визначення своєї ідентичності: хто ми такі, в чому наша сутність, чим ми хочемо і повинні стати? У 1990-х роках цей підхід частково змінила нова теоретична орієнтація, так звана “квір-теорія” [1].

На думку головних теоретиків цього напрямку Терези де Лауретіс, Елізабет Гросс і Верб Кософські Седжвік, всі колишні соціальні теорії мали такий головний недолік: були гетеросексистськими і гетеронормативними, приймаючи гетеросексуальність за єдино можливу, “правильну”, базову модель сексуальності, у світлі якої гомосексуальність здавалася просто варіацією чи аберацією, а геї, лесбіянки, трансгендери – сексуальними меншинами” [1].

Термін “квірнесс” (це слово можна перекласти як інакшість) розглядається як поняття, що дозволяє уникати категоризації людей за їх сексуальними практиками. Поняття “квір” підкреслює момент незафіксованої сексуальної ідентичності. “Квір” не має на увазі ніяких конкретних, специфічних рис. Це ідентичність, позбавлена сутності, яка за визначенням відрізняється від усіх нормальних, легітимних, панівних [1].

У традиційному, патріархальному суспільстві всі взаємини між людьми будуються, спираючись на гетеросексуальну матрицю як єдино правильну, нормативну модель взаємин. Люди з народження визначаються як гетеросексуальні, але деякі з часом усвідомлюють певну розбіжність між тим, що вона/він вважала/в реальними сексу-

альними інтенціями. У результаті індивід не може прийняти даного йому на підставі анатомічної статі гендерного статусу чоловіка або жінки і відчуває гостру незадоволеність ним. Саме квір-теорія розглядає гетеросексуальність як політичний інститут, покликаний легітимізувати одні форми соціальних, сексуальних взаємин і патологізувань, маргіналізувати, табуйовані інші.

Тут було б доречно згадати про Гейл Рубін, яка наочно представила цю ситуацію у вигляді піраміди ієрархії сексуальних цінностей. Індивіди, чия поведінка співвідноситься з верхніми шарами такої піраміди, наділяються легітимністю, якостями соціальної і психічної мобільності, а також інституційною підтримкою і матеріальними вигодами. У міру того, як сексуальна поведінка або рід занять починають співвідноситися з більш низькими шарами піраміди, індивіди, яким властива та чи інша табуйована перевага, починають асоціюватися з “поганою репутацією”, криміналітетом, обмеженою соціальною і психічною мобільністю, вони втрачають інституційну підтримку, проти них починають застосовувати економічні санкції.

Також варто згадати, що досить велика кількість дітей в той чи інший момент демонструють “крос-гендерну” поведінку. Таке “порушення гендерної ідентичності” діагностується, коли присутні чотири (або більше) з перерахованих нижче ознак:

- “багаторазово заявляє про (наполягає на) власній приналежності до протилежної статі”;
- “у випадку хлопчиків: краще одягатися в жіноче плаття або симулювати жіночий стиль одягу; у випадку дівчаток: наполягає на тому, щоб носити тільки стереотипно-чоловічий одяг”;
- “у рольовій грі та фантазіях: сильна і стійка перевага ролей, властивих протилежній статі”;
- “сильне бажання брати участь в іграх і заняттях, типових для протилежної статі”;
- “помітно частіше воліє грати з дітьми протилежної статі”.

Проте з’ясувалося, що нав’язати людині певну гендерну ідентичність практично неможливо [4].

У сучасному суспільстві трансгендери все ще залишаються дуже закритою групою, що пов’язано з ситуацією підвищеної ворожості

до них. Внаслідок агресії і неприйняття трансгендери змушені приховувати свою ідентичність, змінювати місце проживання, роботу.

Проблема ненависті до трансгендерів або трансфобії полягає в тому, що суспільство спирається на патріархальну гетеронормативну модель. А це, своєю чергою, означає, що суспільство спирається на мораль, яка покликана формувати “справжніх” чоловіків і жінок та орієнтувати їх на любов, сім’ю, шлюб, дітонародження [6].

Кожна людина, відповідно до такої моделі, повинен/повинна чітко усвідомлювати свою приналежність до тієї чи іншої статі. І це не повинно суперечити біологічній статі. При цьому гетеросексуальність розглядається як єдиний нормальний варіант сексуальних стосунків між людьми. Інші варіанти розвитку сексуальності розглядаються як відхилення від цього “природного” напередзаданого шляху. Тільки “справжні” чоловіки і жінки мають правильну сексуальність. Будь-які варіації, які не вписуються в цю модель, одразу заперечуються, патологізуються і виключаються. Громадська думка наділяє цю групу дуже негативними рисами, кваліфікує як “ненормальних”.

Досить важливим є питання соціології насильства. У тематичній доповіді “Права людини та гендерна ідентичність” (Страсбург, 29 липня 2009 р.) комісар з прав людини Ради Європи посилається на два європейських дослідження щодо трансгендерних людей. Так, у рамках “Дослідження у сфері покарань, пов’язаних з гендерною приналежністю” було встановлено, що 72% опитаних стикалися з якою-небудь формою публічного переслідування. 46% заявили, що вони мали справу з переслідуваннями з боку сусідів, а 21% – що вони намагаються не виходити з дому. У свою чергу в рамках “Європейського дослідження ситуації трансгендерних людей” було встановлено, що 79% опитаних стикалися зі словесними образами, загрозливою поведінкою, фізичним або сексуальним насильством у громадських місцях [5].

Що стосується досліджень на пострадянському просторі, то вони практично відсутні. Однак у 2011 році вийшов звіт про положення ЛГБТ в Україні в 2010-2011 роках. Опитано 1721 ЛГБТ респондентів з різних регіонів України. Серед тих опитаних, про які було відомо або існували здогадки за місцем навчання про їх гомо/бісексуальності, третина (31%) відчувала якісь утиски в зв’язку з цим. Найбільш частими були випадки упередженого, в порівнянні

з іншими учнями / студентами, ставлення з боку викладачів (так вважають 34% респондентів) [5].

Щодо сучасної освіти, то вона дає настанову на те, що бажана норма – це гетеросексуальність, і краще намагатися уникати відхилень від заданої програми. Проте в наш час в освіті почалися зрушення. Вдалим прикладом є введення в школах Європи уроків сексуальної просвіти. В Німеччині розробили дидактичний матеріал для перших-шостих класів, де розповідають про сексменшини.

Проте до цього часу (особливо в традиційних суспільствах) присутнє таке явище, як трансфобії. “Трансфобії” можна позначити як різні види відрази, ненависті або неприйняття щодо транссексуальності. Гетеросексуальність сприймається людьми за замовчуванням як єдина і нормальна сексуальна орієнтація і варіант розвитку людини [5]. Відповідно, трансфобії підтримують систему гендерної стратифікації та ієрархічних взаємин і спрямовані на захист патріархатних відносин.

В освіті всі люди за замовчуванням представляються як гетеросексуальні, а трансфобії проявляються в підкресленні того, що є “норма”, а що – “патологія”. Всі інші прояви, крім гетеросексуальних, артикуються як “погані” і “неправильні”. Це можна виявити як у повсякденній комунікації учнів і педагогів між собою і один з одним, так і в самих підручниках та навчальних посібниках. У підручниках процес виховання ґрунтується на уявленні про закладений “природою” гетеросексуальний розвиток людини як єдиний нормальний варіант розвитку [6].

Ще одним принизливим ставленням до міжстатевих людей є гомофобний “булінг” – це дискримінаційні дії або висловлювання у сфері освіти (цькування, образливі жарти, моральний тиск, фізичне насильство тощо), зумовлені сексуальною орієнтацією учня та спрямовані на створення нестерпних умов навчання.

О. Першай ставить логічне запитання: що робити? Як вирватися з цієї пастки гетеронормативності системи? Відповідь: створити суспільство, в якому розподіл соціальних ресурсів не буде оснований на біології чи нормативності чиєсь гендерної ідентичності [2]. Що реально робити кожному – це просто визнати і почати відкрито говорити про те, що крім чоловіків і жінок, є ще безліч інших форм статі.

Іншими словами, це питання введення трансгендерності, інтерсексуальності та всіх інших гендерно маргінальних груп у со-

ціальний та політичний дискурс. На практичному рівні це означає зробити ці групи “видимими”, включити представників цих груп у соціальні структури, що дозволяють уникнути відчуження й дають можливість повноцінного суспільного життя, розробки програм соціального захисту, спеціальної медичної допомоги та ін.

Хоча найскладнішим є перший крок – визнати той факт, що крім чоловіків і жінок існують інші форми статі та гендерної ідентичності. Прикладом цього є прийняті у 2006 році Джокьякартські принципи. Головна ідея яких полягає в тому, щоб підкреслити очевидний факт – лесбійки, гомосексуалісти, бісексуали і трансгендери мають ті ж права, що й усі інші люди, а отже, на них поширюються всі міжнародні правила і стандарти.

Отже, можемо говорити про символічне домінування гетеронормативної системи, яка намагається контролювати і зберегти традиційне сприйняття статі, так само як і засновану на цьому сприйнятті форму соціальної організації. Такий підхід виключає проблематизацію і аналіз механізмів розподілу влади у взаєминах між статями. Важливо, що при такому розумінні гендерної рівності йдеться тільки про чоловіків і жінок, всі інші права голосу не отримують.

Використана література:

1. Кон И. Лунный свет на заре [Електронний ресурс]. – Режим доступу до праці: <http://www.pseudology.org/Kon/LunnySvetNaZare2/16.htm>.

2. Першай А. Пространство трансгендера: язык, культура и гегемония пола [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://ehu-It.academia.edu/AlexanderPershai/Papers>.

3. Трансгендерність. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Трансгендерность>.

4. Трансгендерность у детей и подростков [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://narlibrus.wordpress.com/2009/02/11/esben-esther/>.

5. Щурко Татьяна. Гомофобия в образовании, или Почему так сложно быть другой(им)? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://n-europe.eu/article/2012/05/17/gomofobiya_v_obrazovanii_ili_pochemu_tak_slozhno_byt_drugoiim.

6. Щурко Татьяна. День пам’яті трансгендерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://n-europe.eu/article/2012/11/20/den_pamyati_transgenderov.

УДК 477.83/86 161.2'06 – 92.09

Ганусин Олена,
аспірант кафедри новітньої історії України історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНА “МІСІЯ” ЖІНКИ У БАЧЕННІ ГАЛИЦЬКИХ ЧОЛОВІКІВ-ІНТЕЛІГЕНТІВ ЗІ ЗЛАМУ ХІХ-ХХ СТ.

У статті йдеться про конструювання наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. галицькими чоловіками-інтелігентами “нових” бачень ролі жінки, її суспільних і родинних обов’язків. Проаналізовано так звані “місії” жінок як матерів, дружин, патріоток. Показано суперечності розвитку емансипації в краї, погляди чоловіків на жіночу освіту, професійну та громадську реалізацію.

Ключові слова: чоловіки-інтелігенти, емансипація, Галичина.

Ганусин Е. *Общественно-культурная “миссия” женщины в видении галицких мужчин-интеллигентов на рубеже ХІХ-ХХ вв.*

В статтє говорится о конструировании в конце ХІХ – начале ХХ в. галицкими мужчинами-интеллигентами “новых” видений роли женщины, ее общественных и семейных обязанностей. Проанализированы так называемые “миссии” женщин как матерей, жен, патриоток. Показано противоречия развития эмансипации в крае, взгляды мужчин на женское образование, профессиональную и общественную реализации.

Ключевые слова: мужчины-интеллигенты, эмансипация, Галиция.

Hanusyn O. *The socio-cultural “mission” of woman in the intellectuals’s vision at the turn of the ХІХ – ХХ centuries*

Constructing the “new” visions of the woman’s role, her social and family duties by Galician intellectuals at the late ХІХ – early ХХ centuries are described. The so-called “missions” of woman as mothers, wives, patriots are analyzed. The contradictions of emancipation in Galicia, men’s views in woman’s education, professional and social realization are shown.

Keywords: intellectuals, emancipation, Galicia.

“У галичан [...] чудне, непросте відношення до жінок, все вони дивляться на нас або з гори вниз, або з низу вгору, а щоб так, просто, нарівні – зроду”, – характеризувала суперечливість місця жінки у суспільному житті Галичини XIX ст. Леся Українка [8, с. 118–119]. Справді, з одного боку, тут були поширені ідеї про високий статус жінки в сім’ї, зокрема як берегині “домашнього вогнища”, емоційно-романтичні уявлення, широко культивовані в літературі. З іншого – очевидна нерівноправність: правова обмеженість, “старосвітськість” поглядів на жінку, “поділ сфер впливу” (у публічному житті панують чоловіки, а в домашньо-родинному – жінки) [10, с. 183–197], а також своєрідне “сатиричне” ставлення до жінок (найбільше у пресі) – як до осіб невисокого інтелектуального рівня, які ведуть пусті балачки, думають лише про “балі” і вечорниці, нове вбрання “від париского кравця” та вигідну “партію” для одруження [13]. Таке бачення жінки впливало з консервативного укладу українського середовища Галичини, яке у своїй більшості було селянським, та міцні позиції греко-католицької церкви.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. українське суспільство Галичини переживало значні перетворення, пов’язані з формуванням новочасних національних ідей та ідеалів, що впливало з процесів модернізації та політизації українського руху. Очолила національний рух українська інтелігенція, яка займалася націєтворчою, політичною, культурно-просвітньою та громадською діяльністю. Для розбудови інфраструктури національного руху громадсько-активні інтелігенти потребували залучення нових соціальних середовищ, у тому числі жіноцтва. Про це свідчать помітки в пресі: “Найвисша пора збутити у наших жінчинах почуте народного обов’язку; найвисший час згуртувати в кождім повіті все інтелігентне жіноцтво до народної роботи, вказати єму цілі, дороги, і напрям сеї роботи, аби і ся половина нашої інтелігенції не марнувала ся без користи для народу але стала в рядах єго борців у тяжкий теперішний час!” [12]. Жінки почали активно включатися у громадську-просвітню роботу, прагнули отримати необхідну національно-патріотичну зорієнтованість, здобували освіту, ставали не тільки персонажами літературних творів, а й авторами, опановували вчительську та медичну професії (перша жінка-лікар у Галичині – Софія Окуневська). Від-

бувалася своєрідна “національна емансипація” жінок, яка трактувалась швидше як необхідність, ніж вимога часу. В той час, коли західноєвропейські жінки боролися за емансипацію, українські жінки – за посилення своїх суспільних ролей. Цікаво, що у широкому розумінні емансипація гостро критикувалася галицькою громадськістю як загроза традиційному укладу сімейного життя, а українські радикали, хоч і обстоювали рівноправність жінок, вважали вищу освіту для них непотрібною, “легковажною примхою” [3, с. 102].

Тематика розвитку українського жіночого руху кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. є досить розробленою в українській та зарубіжній історіографії (Оксана Маланчук-Рибак [9], Марта Богачевська-Хом’як [3], Іванна Книш [6] та ін.), проте спеціальних досліджень світоглядно-ціннісної сфери, конструювання образу жінки у суспільній свідомості та аналізу співпраці статей в українському національному житті – небагато. Реконструкція культурних завдань жіноцтва крізь призму бачень чоловіків здійснено на основі матеріалів преси, спогадів і родинного листування, що дозволяє проаналізувати різні аспекти суспільного життя “зсередини” та в межах “мікроісторії”, яка останнім часом є дуже популярною в українських історико-філософських студіях.

Аналіз джерельного матеріалу дає підстави стверджувати, що в досліджуваний період мало місце конструювання галицькими чоловіками-інтелігентами “нових” бачень ролі жінки, її суспільних і родинних обов’язків.

По-перше, *“місія” жінки як матері-патріотки-виховательки*. Серед чоловічої інтелігенції були поширенні переконання про необхідність “родинних підстав патріотизму” та національного виховання матерями дітей – наступного покоління інтелігенції та борців за народні ідеали. З цього приводу Олександр Барвінський, український громадсько-політичний діяч, педагог, історик, писав: “А коли мала дитина з молоком висисатиме на жите, нашу ідею, за проводом матери возметься до того діла, – ми не пропадемо, а здвигнемо ся усї і ніхто вже не зможе нас поконати” [1]. Матері надавали початкову освіту дітям, пояснювали перспективи нового життя, навчали рідної мови, прививали любов та захоплення до національної культури – музики, співу, літератури, живопису та історії. Іноді було досить

звичайної розповіді, яка згодом ставала напрямною лінією в житті й не давала забути про власне походження. Про таку розповідь від бабусі згадував Василь Нагірний – український архітектор, яка розповіла йому, ще малому хлопцеві, про те, як важко жилося українським селянам до ліквідації панщини, яких бід та принижень вони зазнавали в ці часи: “Ці оповідання неграмотної сільської жінки були мені заборолом при неодній спокусі, що лучалася мені в моїм житті, де показано мені світлу будуччину, щоб лише виректися своєї віри й народности” [11, с. 5]. Матері впливали також на вибір професій своїх синів, проте чоловіча інтелігенція радила матерям, щоб долі їхніх дітей склалися краще, спрямовувати їх до вибору фаху не “супроти їхньої волі”, а за “даром”, тобто талантом [7].

Проте мішані шлюби, які переважали часто в Галичині цього періоду, вносили суперечності в національне виховання дітей. У суспільстві переважав погляд, що разом з дружиною-полькою в дім українського патріота приходять неминучий чужорідний чинник, що міг негативно вплинути на розвиток української справи [5]. Проте прикладів різнонаціонального гармонійного життя сімейного життя, де діти виростили національно свідомими українцями, було теж достатньо [16, с. 419]. І це, мабуть, залежало від подружньої любові, взаємоповаги один до одного, умінні йти на поступки.

По-друге, “*місія*” жінки як *дружини-порадниці-помічниці*. Вплив жінок на національну, культурну та політичну діяльність їхніх чоловіків-інтелігентів є беззаперечним. Дружини були своєрідним спрямовуючим вектором для чоловіків, їхня підтримка чи невідтримка у будь-якій справі, атмосфера та відносини у сім’ї, які облаштовувала дружина, могли значно вплинути на перебіг різноманітних подій у житті інтелігента. Жінки часто ставали найближчими друзями та сора́тниками, допомагаючи чоловікам, найчастіше, у редакторській чи літературно-перекладацькій діяльності [14, арк. 100].

По-третє, “*місія*” жінки як *освіченої громадсько-просвітньої та культурної діячки*. На зламі ХІХ–ХХ ст. жіноцтво дедалі активніше включалося в національну та культурно-просвітню роботу, що радо віталася чоловіками-інтелігентами. До прикладу, Олександр Барвінський з неприхованою гордістю писав про свою дружину Євгенію, яка, маючи музичні та вокальні здібності, брала участь у кон-

цртах “Руської бесіди”, заснувала чоловічий і жіночий хор, яким сама й опікувалася. За словами її чоловіка, “не було такого вечерка, в котрім би достойна наша подвижниця не взяла живої участі. Хвала за се їй, провідниці” [2, с. 123]. Чоловіки-інтелігенти заохочували жінок до реалізації себе в літературі, музиці, малярстві для розвитку української культури.

Широко поширювалися ідеї про необхідність освіти для жінок, особливо педагогічної. У цей період в Галичині розгорталася українсько-польське протистояння, особливо в освітньому питанні. Свідома українська інтелігенція виголосила гасло: “Чия школа, того й майбутнє!”. Поповнити брак учительських кадрів повинні були жінки, які закінчили учительські школи та семінарії. Отримання освіти та професії давали можливість отримати фінансову незалежність. Жінки вкладали значний внесок у сімейний бюджет, і було так, що їхня заробітна плата була єдиним джерелом прибутку в сім’ї. Наприклад, дружина галицького адвоката Костя Паньківського утримувала родину з власної учительської зарплати, бо “чоловік давав гроші на громадські справи” [4, с. 24]. Освіта для жінок також трактувалася як правильне рішення для тих, які через неможливість вийти заміж або ж втрату чоловіка повинні самі виборювати собі “місце під сонцем”.

По-четверте, *емоційно-чуттєва “місія” жінки*. Це проявлялося, найперше, у впливах на чоловіка. Кирило Студинський – український вчений, філолог, громадський діяч, так характеризував свою дружину: “Нераз помагала мені моя дружина добрим словом, заохотою в науковій праці, а навіть поміччю в коректі, коли друкарня понагляувала. Вона гоїла своїм жіночим, добрим серцем мої рани, викликані ріжними життєвими невзгодинами, стратою найдорожших мені людей. Більше рівноваги було нераз у неї, як у мене. Стала вона мені моєю доброю розрадницею, вірною дружиною, печаливою, дбалою опікункою, що несла розраду в тузі, горю чи недостатку” [15, арк. 8]. Жінки вливали “свіжий подих” у розвиток національно-культурного руху, надавали йому нових форм, сенсів, продукували нові думки та логічні трактування, інтуїтивні рішення, притаманні лише жінкам. На сторінках преси з’являлися поради чоловікам про те, що вони повинні розповідати своїм дружинам про щоденні, сус-

пільні, наукові справи, “[...]а розумна жінка своєю участю оживить, огріє і не одною іскрою здорового погляду освітить сей домашній парламент” [1].

Таким чином, на зламі XIX-XX ст. в Галичині чоловіча інтелігенція відводила жінці, окрім звичних ролей матері-дружини, також ролі жінки-виховательки, жінки-громадянки, жінки-трудівниці. Проте досягти гармонійного розвитку та реалізувати себе у будь-яких сферах, окрім родини, жінкам було важко, зважаючи на об’єктивні та суб’єктивні чинники: консерватизм галицького суспільства, повільні темпи і вибірковість розвитку ідей емансипації, особливості міжнаціональних взаємини в краю. Жіноцтву було відведено тільки місце культурних і добродійних діячів, де вони намагалися втілювали у життя національні уявлення, тоді як політика та широка громадська діяльність належали винятково до “чоловічих” справ. Чоловіки-інтелігенти контролювали та модерували емансипацію жінок через посередництво в громадських починаннях українок. Водночас у суспільстві панувало упередження, що надмірно “учена” жінка не може належно реалізуватися в сім’ї, бо її освіченність викликатиме комплекс неповноцінності в чоловіка. Варто підкреслити, що перераховані вищі проблеми не стосувалися селянського середовища. Селянська верства негативно реагувала на жіночу освіченність, а “місію” жінки вбачали в догляді за дітьми та чоловіком, виконання домашніх і господарських справ. Та й в уявленні інтелігентів жінка традиційно мали відповідати, найперше, за домашню сферу, виконуючи ролі першого соціалізатора для своїх дітей як майбутніх ідеологів суспільно-політичної програми українських партій, а вже потім втілювати власні потреби у реалізації поза домом.

Використана література:

1. Барвінський О. Родинне і суспільне значіння руского жіноцтва // Руслан (Львів). – Ч. 157. – 1898.

2. Барвінський О. Спомини з мого життя. – Нью-Йорк – Київ: Смолоскип. – 2004. – 528 с.

3. Богачевська-Хом’як М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884–1939. – Київ: Либідь. – 1995. – 424 с.

4. Витанович І. Кость Паньківський: ідеаліст громадської праці і віри у власні сили народу. – Нью-Йорк. – 1954. – 48 с.

5. Євгенія. Вниманію рускихъ жениховъ (Голось женщины) // Галичанинь (Львів). – Ч. 225. – 1901.
6. Книш І. Іван Франко та рівноправність жінки. – Вінніпер. – 1956. 154 с.
7. Л. Новинки. Хто може зробити чоловіка нещасливим? // Руслан (Львів). – Ч. 52. – 1910.
8. Леся Українка. Зібрання творів: У 12 т. – Київ, 1978. – Т. 11. – 480 с.
9. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст. – Чернівці. – 2006. 500 с.
10. Маланчук-Рибак О. Права жінок у контексті суспільно-правової культури Галичини ХІХ – початку ХХ ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип. 34. – С. 183–197.
11. Нагірний В. З моїх спогадів. – Львів. – 1935. – 135 с.
12. Народна організація // Діло (Львів). – Ч. 59. – 1903.
13. Ради для танцюючих пань на вечерницях // Руслан. – Ч. 8. – 1905.
14. Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 328 (Редакційна енциклопедія м. Львова). – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 100 (Левицька Зинаїда Константинівна).
15. ЦДІАУЛ. Ф. 362 (Студинський Кирило). – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 8 (спогади К. Студинського про студентські роки).
16. Черчович І. Конструювання образу жінки-українки у Львові на початку ХХ ст. // Вісник Львівського університету. Спеціальний випуск. Серія історична. – 2012. – С. 411–420.

УДК 396

Івичук Соломія,
*студентка гуманітарного факультету Національного університету
“Острозька академія”, м. Острог*

ДИНАМІКА ЗРУШЕНЬ У СТАНОВИЩІ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті розглядаються основні аспекти трансформації образу жінки в радянський час. Розглянуто умови життя жінки, в які вона була поставлена новим режимом. Звертається увага на основні особливості більшовицьких перетворень: активне “розкріпачення”, залучення жіночої праці в різних видах робіт, участь жінок у Другій світовій війні.

Ключові слова: більшовицька влада, радянська жінка, емансипація, розкріпачення жінки.

Івичук С. Динамика сдвигов в положении украинских женщин в советский период

В статье рассматриваются основные аспекты трансформации образа женщины в советское время. Рассмотрены условия жизни женщины, в которые она была поставлена новым режимом. Обращается внимание на основные особенности большевистских преобразований: активное “раскрепощение”, привлечение женского труда в различных видах работ, участие женщин во Второй мировой войне.

Ключевые слова: большевистская власть, советская женщина, эмансипация, раскрепощение женщины.

Ivychuk S. Dynamics of changing in the position of women in Soviet period

The article deals with the main aspects of transformation of the image of women in Soviet society. The conditions of woman's life, in which she was put, were defined. Author pays attention to the main features of the Bolshevik transformations: active “emancipation”, involvement of female labor in different occupations, women's participation in World War II.

Key words: bolshevik government, the Soviet woman, emancipation, emancipation of women.

Більшість дослідників українського традиційного суспільства вважають, що жінка цілковито залежала від чоловіка і вважалася підневільною йому. Аспекти жіночої долі відображені в численних зразках народного фольклору, де ми, зокрема, зустрічаємо випадки не завжди справедливого ставлення чоловіка до жінки. Так, після одруження молода дружина переходила жити в дім чоловіка, де їй часто доводилося терпіти знущання свекрухи, адже керувала домашнім господарством старша жінка в сім'ї. Жінка повинна була бути покійною, слухняною і всім догоджати. Та в порівнянні з західноєвропейським суспільством, і навіть з найближчими сусідніми народами, в українському суспільстві склалися деякі особливості ставлення до жінки. Відомий етнограф Степан Макарчук у своїй роботі "Етнографія України" зазначає: "Навіть в умовах давньої патріархальної сім'ї, себто верховенства в ній батька, чоловіка – жінка виступає як першорядна особа в сім'ї. Це утверджувалося і традиціями народного звичаєвого права, які хоч і освячували підлеглисть жінки чоловікові, але заперечували нерівноправність, зловживання, передбачали право жінки на майно сім'ї та ін." [5, с. 357].

Уже в перші роки більшовицької влади становище української жінки зазнає радикальних перетворень, які здійснювалися насильницьким шляхом. Радянська влада розпочала активну індустріалізацію, і для цього, після низки декретів і постанов, почала активно залучатися жіноча праця. Цьому передували відомі твердження В. Леніна про те, що домашнє господарство здебільшого є найбільш дикою і найбільш тяжкою працею, яку здійснює жінка, і що ця праця не містить у собі нічого, що скільки-небудь сприяло б розвитку жінки. Це стимулювало жінок до отримання освіти, ліквідації неписьменності, залучення до будівництва нової держави, і водночас ніби відкривало перед ними нечувані до того можливості. Проте уже в 1930-х рр. усе більш активна індустріалізація змушує радянське керівництво залучати жінок до важкої і шкідливої праці. Наприклад, жінки працювали фрезерувальницями, свердлувальницями, штампувальницями, електрозварювальницями, машиністками електровозів, вантажників. Медики пішли назустріч державі, знявши заборону на виконання шкідливих для жінки робіт, давши дозвіл навіть на використання жінок у вугільній промисловості. Варто також за-

значити, що навіть на тих видах робіт, де жіночу працю було заборонено використовувати, жінки також працювали, хоч і нелегально. Керівництво ж виправдовувало це нестачею робітників. Вважається, що на повагу заслуговувала тільки та жінка, яка займалася чоловічою працею [7]. Отже, виявляється, що скасування нерівності між статями більшовицька влада вбачала в знівелюванні кордонів між ними – лише почавши працювати вибійним молотком у шахту, жінка відчує себе рівною з чоловіком.

Жінки могли претендувати на членство у партії, та аж ніяк не на участь у її керівних органах, але натомість могли очолювати ради, профспілки, комсомольські організації тощо. Сама радянська партійна номенклатура мала яскраво виражену патріархальну сутність. За період радянського правління тільки одна жінка побувала в міністрах – Катерина Фурцева [7].

Та насильницьке впровадження так званої рівності не відмінило чоловічого домінування. Адже на керівних посадах залишалися чоловіки, також часто до жінок ставилися більш вимогливо, надавали їм нижчого розряду, не зважали на вагітність, хоча в законодавстві було затверджено, що жінці надаються усі необхідні умови для поєднання щасливого материнства і можливості кар'єрного росту. Проте відпустка у зв'язку з вагітністю тривала 56 днів до пологів, і 56 днів після пологів. Лише у 1980-х рр. можна було сподіватися на тривалу оплачувану відпустку. Щобільше, заробітна плата а Радянському Союзі була недостатньою, і це змушувало людину будь-якого становища й посади постійно працювати, щоб забезпечити себе й свою родину. Жінці особливо не доводилося сподіватися на те, що сім'ю чоловік прогодує сам. Якщо жінка обирала насамперед звичні в той час для неї обов'язки: догляд за домом, народження та виховання дітей, вона зазнавала суспільного осуду, її таврували безробітницею і ледаркою [7].

Створення закладів громадського харчування, численних дитячих садочків повинно було створити належні умови для успішного поєднання сімейного щастя з активною творчою діяльністю, надати жінкам шанс самореалізуватися. Хоча посади, які часто займали жінки, важко назвати творчими: в основному вони були доярками, вантажницями, трактористками і т. ін.

Щодо участі українських жінок у Другій світовій війні, то це питання донедавна було маловивченим, адже якщо вони й брали участь у військових діях, керівництво йє не розголошувало. Жінки не були військовозобов'язаними, але законодавство передбачало їх участь у війні при потребі, та жіноча робота обмежувалася службою в допоміжних і тилових військах, організацією протиповітряної оборони і працею на виробництві. Та завдяки радянській емансипації жінки як самодостатні, рівні чоловікам пішли у військову службу, не відстаючи від чоловіків. Адже це затверджувало за жінкою рівні з чоловіком права на захист Батьківщини. С. М. Білівненко, Р. Л. Молдавський, Н. О. Соляник зазначають: “За роки війни було підготовлено 222 тисячі жінок “бійців-спеціалістів”: мінометниць, станкових і ручних кулеметниць, автоматниць, снайперів, зв'язківців, фахівців дорожньо-експлуатаційних служб. Якщо скласти ці цифри, то вийде 722 тисячі. Це без врахування жінок в авіації, на флоті, у бронетанкових військах, артилерії, піхоті, навіть у кавалерії. Десятки тисяч жінок служили військовими лікарями, розвідницями, водіями, штабістами, кухарями та ін. Тобто чисельність жінок, які носили воєнну форму – не менша 2-3 мільйонів. До того були сотні тисяч жінок в ополченні, в партизанських загонах, в підпіллі” [1, с. 257]. Також протягом війни через брак робочої сили жінки були задіяні у важкій промисловості, часто без належної кваліфікації.

Більшовицьке прагнення звільнити жінку від “кухонного рабства”, наділити її свободою вибору ще більше її закріпачила. Олександр Пагіря зауважує, що потрійне навантаження жінки звужувало обов'язки чоловіка. Адже жінка несла цілковиту відповідальність за ведення домашнього господарства і виховання дітей [7]. Це повністю суперечить патріархальному устрою життя, але й не відображає новий, нав'язаний “феміністський”. Все це призводило до поступової моральної деградації суспільства.

Офіційна радянська ідеологія заперечувала сексуальність жінки і її тілесне самовираження. Усіляко пропагувалося, що вбрання повинно бути скромне, просте, не підкреслювати жіночність. Чи варто й зазначити, що така пропаганда не була прямою, а здійснювалася посередньо. От наприклад, зображення жінок на радянських плакатах. На плакатах першої половини ХХ ст. жінка має невиразний,

“прямокутний” силует, одягнена в довгу й широку спідницю. У другій половині ХХ століття увиразнюються жіночні риси, часто зображаються молоді дівчата. А. Есімова вважає, що “аналіз зображення жінки на плакатах є важливим, оскільки за представленим образом можна дійти висновку про державне бачення становища і значення жінки у суспільстві, яке він передає. На радянських плакатах жінку представлено насамперед як трудівницю, різні символи, які може “розпізнати” глядач, свідчать про пропаганду поєднання жінкою виробничої та сімейної сфер. Це діловий робочий одяг, медаль на грудях, яка свідчить, що ця жінка – не просто працівник, але є передовиком виробництва; приміщення, у якому зображено жінку. Найбільш змістовним у композиційному сенсі є зображення сім’ї та дітей. Радянські плакати показують, що діти, а отже, й усі питання, пов’язані з репродуктивними планами, – це прерогатива жінки: поширеним є зображення матері з дитиною” [3, с. 126].

Важливим у проблемі трансформації образу жінки у радянський час є також аналіз радянських ЗМІ, адже недарма їм відводилася роль провідника комуністичної ідеології. Вихід жіночої преси почався в 1940–х рр., найпопулярнішими виданнями були “Робітниця”, “Радянська жінка”, “Селянка” тощо. На шпальтах цих видань оспівувалася ідеальна “героїня радянського часу”. Окрім різноманітних порад щодо ведення домашнього господарства, догляду за дітьми, приготування їжі, жінка повинна була вміти лікувати свою сім’ю, одягати (тобто шити, в’язати), а також стежити за собою – виглядати привабливо, бути стрункою й красивою. Вона повинна дбати про свій культурний розвиток, а також залучати до різних видів діяльності свою родину. Деколи в таких журналах навіть публікували рубрики, які стосувалися техніки. Та найголовніше, що вимагалось від радянської жінки, – це “повністю ототожнювати себе з ідеальним радянським суспільством та наявним політичним режимом, завжди вважати суспільні інтереси набагато важливішими за інтереси особисті” [6]. Також у пресі тип “радянської”, “високоморальної” жінки усіяло протиставлявся образу аморальної “західної” жінки. Природність – це головна характеристика радянської краси, що протиставляється “західній” штучності.

Соціолог Ігор Кон політику більшовицької влади щодо статей

назвав безстатевим сексизмом (з однаковим трактуванням обох статей). Ця політика не визнавала за жінками права на плотське самовираження, яке було невід'ємною складовою емансипації на Заході в 1950-1960-х роках [7]. Право жінки вільно розпоряджатися своїм тілом суперечило розпорядження про заборону абортів у 1930-х рр. Ця заборона мала під собою цілком зрозумілу мету – збільшення кількості населення Радянського Союзу, коли після перепису населення з'ясувалося, що потрібно приховати наслідки геноциду 1932-1933 рр. Усіляко культивується образ матері, який перегукується з образом жінки-робітниці [9]. Фактично, радянська влада пропонує жінці поєднати традиційні чоловічі заняття зі своєю біологічною природою [2, с. 189].

Варто також зауважити, що більшовицька революція в Російській імперії розпочалася саме з жіночих демонстрацій, і О. Кісь зазначає, що, “прийшовши до влади, більшовики були змушені віддячити жінкам за підтримку і визнати їх внесок у революційні події, законодавчо закріпивши їх рівні політичні, соціальні і громадянські права в Країні Рад. Але насправді більшовики розглядали потенціал організованих і свідомих жінок як інструмент: вони хотіли встановити над ними контроль і використовувати для посилення власного політичного впливу на суспільство” [4].

Нормою ставала ситуація, коли чим більш чоловічий вид праці засвоювали жінки, тим більша слава на них чекала. О. Кікінежді та Т. Говорун вважають, що економічна активність жіноцтва була спричинена не внутрішніми мотивами, самовизначенням, самореалізацією, а з-зовні, суспільно нав'язаною необхідністю, потребою задовольнити базові потреби родини. Держава використовувала жіночий ентузіазм, що дозволяло вирішити велику кількість поточних проблем і завдань [2, с. 191]. Фактично за радянського часу почалася деградація ціннісного статусу жінки, що є зворотним ефектом її так званого “розкріпачення” і зрівняння її у правах з чоловіком.

Використана література:

1. Білівненко С. Радянська жінка в умовах Другої світової війни / Білівненко С., Молдавський Р., Соляник Н. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. 32. – С. 256–253.

2. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: Психологічний ракурс. – Тернопіль: Нова книга – Богдан, 1999. – 384 с.

3. Есимова А. Б. Визуальные материалы в проведении демографической политики (советский и китайский опыт) // Проблемы народонаселения в зеркале истории / Ред. В. В. Елизаров, И. А. Троицкая. – Москва: Макс-Пресс, 2010. – С. 125–135.

4. Кісь О. Украдене свято: історичні трансформації смислу 8 березня // Дзеркало тижня. – 2013. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/socium/ukradene-svyato-istorichni-transformaciyi-smislu-8-bereznya-.html>.

5. Макарчук С. А. Етнографія України. – Вид. 2-ге, – Львів: Світ, 2004. – 520 с.

6. Музичка М. Образ ідеальної домогосподарки в СРСР // Історична правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/research/4d3340f6bad25>.

7. Пагіря О. Гендер по-радянськи: навантаження жінки в СРСР звужувало коло обов'язків чоловіка // Тиждень. – 2012. – № 10 (227). – С. 15–16.

8. Цалик С. 5,6 мільйона абортів зробили радянські жінки 1964-го // Газета по-українськи. – 2009. – № 804. – С. 5.

9. Як змінювався образ жіночності в радянських журналах? Мати, трудівниця, домогосподарка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://arhiv-stately.pp.ua/index.php?newsid=20944>.

УДК 141:316.462

Карповець Максим,
викладач кафедри культурології та філософії Національного університету "Острозька академія", м. Острог

РОЗУМІННЯ СТАТІ У ТЕОРІЇ ВЛАДИ МІШЕЛЯ ФУКО

У статті аналізується концепція влади Мішеля Фуко як специфічна форма розуміння статі. Звертається увага на основні концепти та поняття філософа, серед яких тілесність, дискурсивні практики та паноптикон. Підсумовується, що стать і гендер у теорії Мішеля Фуко є синонімічними поняттями й однаково підкорюються історичній формі дискурсу, існуючи, таким чином, у проективному статусі культурного буття.

Ключові слова: *стать, гендер, влада, дискурсивні практики, тілесність.*

Карповець М. Понимание пола в теории власти Мишеля Фуко

В статье анализируется концепция власти Мишеля Фуко как специфическая форма понимания пола. Обращается внимание на основные концепты и понятия философа, среди которых телесность, дискурсивные практики и паноптикон. Делается вывод, что пол и гендер в теории Мишеля Фуко являются синонимическими понятиями и одинаково подчиняются исторической форме дискурса, существуя, таким образом, в проективном статусе культурного бытия.

Ключевые слова: *пол, гендер, власть, дискурсивные практики, телесность.*

Karpovets M. The Understanding of Sex in the Michel Foucault's Theory of Power

The conception of power as a special form of understanding of sex is analyzed in the article. It is focused on the main concepts and ideas in Michel Foucault's theory such as corporeality, discourse practices and panopticon. The conclusion is such phenomena as sex and gender are represented as synonymous concepts. They submit to historical form of discourse and exist as a projection of cultural being.

Key words: *sex, gender, power, discourse practices, corporeality.*

Філософська та культурологічна спадщина відомого французького теоретика Мішеля Фуко на різному історичному етапі зосереджується на феномені статі як результаті різних видимих та невидимих маніпуляцій суспільством, культурою чи окремими людьми. Найбільш популярною працею Мішеля Фуко є “Історія сексуальності”, де той підсумовує свої попередні інтелектуальні пошуки концептом “турботи про себе”, повертаючись, таким чином, до класичного типу й стилю філософування, відроджуючи як суб’єкта, так і “паралізовану” постмодерном істину. Однак перед антропологічним поворотом найбільш помітним і суттєвим у контексті розуміння статі є теорія влади, де тілесність та її метафізичні виміри (серед яких стать і посідає чільне місце) постають у доволі оригінальних трактуваннях.

З огляду на численний масив літератури, присвяченій теорії влади та гендеру в Мішеля Фуко, є практично неможливим в одній розвідці розгорнути магістральні тенденції інтерпретації проблеми у французького теоретика. Однак серед них чітко та достатньо переконливо виокремлюється фігура “ікони” феміністичної філософії та культурології – Джудіт Батлер. У статтях та книжках Батлер практично без змін відтворює ключову ідею Мішеля Фуко щодо тілесності та статі¹, зокрема їх неминучу культурну заданість, символічну природу, а не безпосередню незмінну онтологічну обмеженість, що чітко маркує відповідний тип поведінки чоловіків та жінок. Однак коли Фуко намагається на конкретному історичному матеріалі проілюструвати механізми маніпулювання із гендером, муштрування його завдяки владі, де “каральна влада паралельна всій суспільній мережі” [4, с. 165], то Батлер намагається методологічно схопити межу між культурою та біологією. Так, вона зауважує: “Коли тіло задумане як культурний локус гендерних значень, стає незрозумілим, які аспекти цього тіла природні, а які просто культурні принти (prints). Справді, яким чином ми фіксуємо тіло, що існує перед культурними інтерпретаціями? Якщо гендер є втіленням вибору, а

¹ Детальніше можна прочитати в Butler J. Foucault and the Paradox of Bodily Inscriptions // The Journal of Philosophy. Eighty-Sixth Annual Meeting American Philosophical Association, Eastern Division. – 1989. – Vol. 86, No. 11. – P. 601–607.

також акультурація тілесності, то що лишається від природи, а що стає статтю? Якщо гендер визначається в діалектиці між культурою та вибором, то яку роль “стать” заслуговує, і чи варто нам зробити висновок, що різниця між статтю і гендером є анахронізмом?” [8, р. 505]. Видається, що Батлер справді ставить риторичні питання, однак риторика цих питань впливає із певних суперечностей та інтепретативних вузлів, що Фуко не розв’язав та, зрештою, зовсім не намагався подолати.

Мішель Фуко структуралістського періоду вже практично накреслив основні шляхи свого розуміння культури та її механізмів. Насамперед, йдеться про специфічний історичний характер продукування знання в культурі, який отримав назву “дискурс”. Будучи поняттям суто лінгвістичним, Фуко розширює його трактування до епістемологічних, гносеологічних та, врешті, онтологічних вимірів, де рушійним принципом є виняткова форма систематизації та впорядкування слів та речей. Дослідник виокремлює три епістемі в контексті історії європейської культури: ренесансну, класичну (європейський раціоналізм) та сучасну (з кінця XVIII ст. до сьогодні). Всередині кожної з цих епістем так чи інакше знаходиться суб’єкт, що оформлюється під тиском мовних структур, тобто ним же створеної культури². Однак поступово Фуко розуміє, що його проект археології знання не є повним без врахування одного суттєвого концепту – влади. Саме влада організовує та визначає характер того чи іншого дискурсу, врешті, є умовою та наслідком дискурсу.

Внаслідок специфічного вмісту влади формуються певні дискурсивні практики в культурі, починаючи від різноманітних форм покарання й муштрування людського тіла й закінчуючи конструюванням ідеальних суб’єктів у соціальному полі. Фуко використовує поняття політики тіла у роботі “Воля до знання” для того, щоб розкрити внутрішню анатомію владних структур. Тому політики тіла “розглядаються як особливі способи управління людьми, характер-

² Маємо тут доволі логічне та цікаве розуміння культури як певного типу створення, продукування й архівування людського знання про себе та світ. Мішель Фуко завдяки цій інтерпретації є чи не єдиним оригінальним філософом культури (попри поцінування себе як історика культури) після неокантіанців.

ні для влади сучасного типу” [2]. Іншими словами, політики тіла, починаючи із новочасної культури, пильно й ретельно працюють над суб’єктом, монополізуючи свою владу не тільки над тілом, але й над різними його культурними й метафізичними проявами. Зокрема Фуко зазначає: “Що ж нового в тих схемах покірливості, якими так зацікавилася XVIII ст.? Адже тіло, безперечно, не вперше стало об’єктом таких потужних і настирливих наснажень: у будь-якому суспільстві тіло опиняється в тісному колі владних структур, що накидають йому спонуки, заборони й зобов’язання. проте в запропонованих техніках з’явилося чимало нового. Насамперед у ступені контролю: тіло вже не трактують як щось ціле, як сукупність, неподільну одиницю, а працюють над ним у деталях; застосовують до нього твердий примус, забезпечуючи втручання навіть на рівні механіки – рухів, жестів, поз, швидкості – і досягають таким чином малої влади над діяльним тілом” [4, с. 170]. Чи не вперше в європейській культурі відбувається розходження інтелектуальних форм осмислення дійсності (картезіанська філософія, врешті, німецька класика, що працюють над збиранням суб’єкта) із відповідними дискурсивними практиками (методи покарання, що працюють над розбиранням, роздробленням суб’єкта). Тому навряд чи смерть суб’єкта пов’язано суто із постмодерною ситуацією. Вочевидь, суб’єкт почав помирати відразу тоді, коли його вигадали й створили. Свого часу Жиль Дельоз дорікнув, що “нерозумно було б стверджувати, що Фуко заново відкрив суб’єкта або ввів потаємного суб’єкта після того, як він його відкинув. Суб’єкта немає, є лише породження суб’єктивності: суб’єктивність ще необхідно було створити, коли для цього настав час, саме тому, що суб’єкта не існує” [1, с. 895].

Так, на початку глави про покірливі тіла у “Наглядати й карати”, Фуко яскраво описує тіло солдата, вже створене та вписане у “покірливий” дискурсивний лад: “Солдат – це передусім той, кого пізнають іздалеку, він носить знаки: природні знаки своєї мужності й сміливості, а також знаки своїх гордошів; його тіло – герб його сили та хоробрості... у другій половині XVIII ст. солдат перетворився на річ, яку виробляють: з аморфного тіста, з нездалого тіла виготовляють машину, в якій є потреба” [4, с. 168]. Різні соціальні інститути та

структури – юридичні норми, стилі мистецтва, субкультури, освіта – формують сутність статі, постійно її “програють” (*replaying*) у формі дискурсивних практик. Відтак, дискурс немов вичищає біологію, замінює її на певну модель чи структуру. Не випадково Фуко говорить про дискурс як насилля над дійсністю: “Дискурс, швидше, варто розуміти як насилля, яке ми здійснюємо над речами, у будь-якому разі – як певну практику, яку ми їм нав’язуємо; і саме всередині цієї практики події дискурсу знаходять принцип своєї регулярності” [3, с. 80]. Так чи інакше, Фуко розрізняє два типи політичних технологій із тілом та статтю: анатамо-політики тіла (клінічна медицина, воєнна справа) та біополітики народонаселення (політична економія, демографія). Цікаво, що “у феодальних суспільствах Заходу політики тіла театралізовані, і лише деякі тіла стають предметами публічного милування: королівське тіло під час коронації, виходу до народу, тіло злочинця, як його антипод, під час екзекуції. У сучасних індустріальних суспільствах політики тіла стають буденними, діючи зі всілякими тілами як машинами, що принуждаються до роботи та витрати енергії” [2]. Закономірно, що сучасне суспільство пропонує власні схеми маніпуляції із тілом, а отже, із статтю теж.

Фуко, описуючи тіло солдата й інших видів соціальної ієрархії, що маркується як паноптикон, абсолютно точно фіксує речовий характер людського тіла, його прагматику та водночас семантику, проте чомусь не запитує себе, куди діваються ті тіла, що втрачають свою прагматичну функціональність? Якщо ж перевести це на мову гендерних категорій, то що робиться із певним гендером, коли він не відповідає запитам дискурсу? Зрештою, чи означає це, що гендер не що інше як “річ, яку виробляють”? Водночас не потрібно домішувати сюди стать, адже, згадуючи ремарку Джудіт Батлер, щось у людині має бути природне (не в сенсі *organical*, але *natural*, тобто від природи та її законів). І, як не дивно, за цим природним знову ж таки перебуває тіло, бо найперше, що вказує на жіночу чи чоловічу стать – незалежно від культурних, соціальних чи релігійних традицій – це саме тіло.

Однак для Мішеля Фуко, як ми вже зазначали, стать є нічим іншим як безпосереднім породженням дискурсу, тобто стать не стільки біологічна, скільки культурна або й структурна категорія,

позбавлена будь-яких заздалегідь визначених траєкторій (особливо онтологічних). Влучно зазначає Олексій Шадрін, що “в соціальній концепції М. Фуко онтологічна невизначеність виникає в результаті ототожнення дискурсу з певною історичною практикою, здійснення якої забезпечується в межах (зумовлюється) тих чи інших – економічних, соціальних, політичних та інших – позамовних “структур повсякденності” [7, с. 14]. Якщо Джудіт Батлер і намагається якимсь чином розмежувати стать та гендер (онтологічне й культурне), то Мішель Фуко скасовує нанівець ці спроби, абсолютизуючи роль та місце дискурсу, тобто в кінцевому разі й самої культури. У своїй чи не найбільшій праці “Історія божевільня у класичну епоху” [6] він редукує неоднозначність та складність феномену статі лише до суб’єктивності, яка завжди конструюється та контролюється. Фактично стать, за Мішелем Фуко, завжди винаходиться, збирається у смислового вимірі культури, є способом підтримання того чи іншого *порядку* дискурсу. Спосіб *промовляння* статі завжди залежить від складного ідеологічного порядку. Тому й і ті нетипові коди гендерного ряду (гомосексуалізм, гермафродит, транссексуальність) виштовхувалися поза межі семіотичного поля, а типові – приписуються/вписуються до ідентичнісних схем. В “Історії сексуальності” Фуко наводить доволі відомий приклад про те, що ідентифікація жінки із репродуктивними функціями призводить до того, що жіночий суб’єкт окреслюється домом та всіма тими стратегіями поведінки, які продукує ця форма суспільного буття.

Джудіт Батлер наводить приклад розходження відомого теоретика Франкфуртської школи Герберта Маркузе із роздумами Мішеля Фуко. Як відомо, Маркузе у своїй праці “Ерос та цивілізація” доводить думку про деструктивний характер європейської цивілізації, де основним принципом утисків є сублімація та репресивна організація сексуальності, тобто власне еросу. Натомість для Фуко, як пише Батлер, “ерос вже звільнений та культурно структурований, насичений владною динамікою, тому імпліцитно постулює ті ж політичні дилеми, як і репресивна культура” [8, р. 513]. Для Фуко не тільки стать не є даним і наперед визначеним фактом, але й будь-які її прояви, тому він відкидає “природність” статі й намагається зрозуміти, як розгортання сексуальності пов’язано із *поняттям*

“стать”. Акцент на поняттєвий характер статі не є випадковим, адже Фуко хоче наголосити, що стать перш за все є не природним феноменом, онтологічним фактом чи переддосвідним станом, а поняттям, підкреслюючи приналежність до дискурсу.

Наступною проблемою, що виникає у теорії статі Мішеля Фуко, є власне внутрішня природа самого дискурсу. Йдеться про те, що стать містить також і антидискурсивні рівні, тобто ті, що не належать мові, знаходяться поза межами її поля. Наприклад, ті ж афективні прояви тіла, що можуть бути описані як форма божевілля, не завжди можна зрозуміти й вписати у відповідний порядок дискурсу. Крім того, така спроба неминуче викривлює, заломлює розуміння такої практики, перетворює її на чергу абстракцію, примат розуму. Це докорінно розходиться з тим, що намагається довести Фуко в “Історії божевілля в класичну епоху”, тобто централізувати божевілля, легітимізувати його й розкрити його раціональність (не потрібно плутати це із владою, що принципово децентрована, адже вона всюди пронизує суспільство, з’єднує його ієрархічні рівні та підрівні). Зокрема він зазначає: “Природа божевілля – це водночас його мудрість і користь; смисл його існування полягає в тому, щоб, близько наблизившись до розуму і збігаючись із його суттю, злитись із ними воєдино в певний нероздільний текст, у якому можна зрозуміти лише одне – доцільність природи: навіженство любові потрібне для продовження роду; безглузді мрії честолюбства необхідні для дотримання в порядку політичних органів; божевільна жадібність необхідна для накопичення багатства. Тим самим весь цей безпорядок егоїстичних пристрастей входить до великого і мудрого над особистісного порядку” [6, с. 214]. Навіть із погляду лінгвістичного структуралізму, коли ми говоримо про божевілля – ми *говоримо* про божевілля, тобто накладаємо заздалегідь сконструйовану сітку значень на принципову нереферентну систему (якщо це система взагалі). Зрозуміло, що у божевіллі багато чого пояснюється культурою, але й чимало перебуває поза культурою, знаком і, як правило, дискурсом.

Тому чи можна афективні прояви статі у формі гендеру, якщо назвати його як *специфічне використання природних даних статі*, тлумачити крізь призму *розумності* дискурсу? Закономірно, що для Мішеля Фуко всі події та факти, які потрапляють у культуру та у ній

відбуваються, неминуче є дискурсивними. Водночас це зовсім не означає, що всі практики та сенси культури є дискурсом та фіксуються у мові. Можна пригадати відому тезу Людвіга Вітгенштейна про те, що межі моєї мови означають межі мого світу. Проте після постструктуралізму та деконструкції наївно сьогодні вважати мову визначальною і навіть домінуючою у сфері дискурсу й культури. У людському тілі та статі є безліч всього, що не охоплюється мовою. Крім того, чи не можна сприймати гендер як те, що й долає антидискурсивно, трансгресивно тіло, стать? У цьому сенсі гендер є не стільки те, що доповнює тіло, а й те, що його неминуче долає. Парадокс цього трансгресивного акту полягає в тому, що ресурси для подолання водночас черпаються із самого тіла. Відповідні садистські, мазохістські практики пояснюються саме із такої перспективи та набувають певної культурної логіки.

Незважаючи на це, у Мішеля Фуко є достатньо думок про важливість не-дискурсивного, що може бути зафіксованим лише завдяки трансгресивним практикам. Не випадково Фуко апелює до Жоржа Батая та Моріса Бланшо – чи не перших теоретиків, що ввели поняття трансгресії (не без впливу Фрідріха Ніцше) у корпус гуманітарного знання. Фуко ж нагадує, що умова функціонування дискурсивних практики є сукупністю дискурсивного та не-дискурсивного [7, с. 15]. Проте, коли Мішель Фуко намагається пояснити завдяки автору/суб'єкту точку, звідки йдуть дискурсивні практики, то потрапляє в певний глухий кут.

Оскільки тілесні практики, врешті, стать, для Фуко є неминучим продуктом дискурсу, то залучення суб'єкта як автора дискурсу розвиває та розмножує, створює поліфонічне багатоголосся гендерних стратегій. По-перше, це неминуче руйнує будь-яку можливість об'єктивного порядку дискурсу, який так послідовно хоче відстежити Фуко. Навіть якщо вважати Автором чи Сувереном дискурсу паноптикон, то руйнується логіка, що задає всю теорію мислителя: яким чином щось можна сказати про Автора, коли ніхто його не бачить? Водночас чи значить це те, що неможливість сказати щось про Автора вказує на неможливість його буття? По-друге, скасовує можливість підпорядкування паноптиконом ці численні як практики, так і тактики, якщо користуватися відомим терміном французь-

кого соціального філософа та історика Мішеля де Серто. Тому не дивно, що вже у постструктуралістський період творчості Фуко капітулює перед суб'єктом та й перед намаганням об'єктивно прописати дискурс і водночас прописати дискурс як тотальну культурну структуровану об'єктивність, сфокусовану в епістемі та владі.

Як бачимо, стаття у теорії влади Мішеля Фуко повністю та цілком функціонує у просторі та часі дискурсу, завдяки практиками прописується та оформлюється (а згодом і підкорюється) певній епістемі. Попри це, на наш погляд, Фуко не скасовує внутрішній прояв суб'єкта щодо свого гендеру, а тому свобода так чи інакше має місце. Для дослідника влада не скасовує свободу, а швидше навпаки – все робить для того, щоб людина відчула присмак свободи, була певна у її прояві. Влада й дискурс невидимо постачають стратегії для реалізації свободи таким чином, щоб суб'єкти ніколи не здогадався про сторонню участь. Потрібно наголосити, що така структуралістська форма мислення Фуко якісно відрізняється від феноменологічної та екзистенціалістської. Про це ж наголошує Джудіт Батлер у вже цитованій статті “Варіації на тему статі та гендеру: Бовуар, Віттіг³ та Фуко”, коли міркує над присутністю чи відсутністю вибору свого гендеру: “Якщо ми вже заздалегідь гендерні (*gendered*), занурені у гендер, то який сенс говорити, що ми вибираємо те, що вже є? Це не тільки звучить тавтологічно, але й також постулює картезіанське бачення себе як егоцентричної структури, що живе та розгортається відповідно до мовного та культурного життя” [8, р. 506]. Далі Батлер пояснює, що йдеться про розуміння гендеру й людської екзистенції саме у контексті “Буття й ніщо” Жан-Поля Сартра. Нагадаємо, що тут Сартр говорить про наявність буття суб'єкта у світі, але відсутність екзистенції (на противагу Мартіну Гайдеггеру, де людина навпаки має екзистенцію – закинутість у світ – але набуває буття), адже людина лише в перспективі існує, набуває й наповнюється існуванням.

Відтак для Жан-Поля Сартра тіло є відправною точкою для своєї екзистенції, адже “тіло не статичний чи самототожний феномен, а модус інтенціональності, спрямована сила й режим бажання” [8,

³ Йдеться про Монік Віттіг (1935-2003), французького автора й теоретика фемінізму. Їй також належить концепт “гетеросексуальний контракт”.

р. 507]. Сімона де Бовуар, як переконує Джудіт Батлер у своїй статті, використовує саме цей факт для фіксації проективності та неминучості вибору свого гендеру. Тут потрібне певне уточнення, що стосується саме розмежування тіла й тілесності, бо Сартр, вочевидь, говорить саме про тілесність у контексті модусів інтенціональності. Вибудовується певна схема, де теорія влади Фуко теж спрацьовує: із тілом пов'язана стать, а із тілесністю – гендер. Саме у цій схемі неможливо розірвати ні тіло із тілесністю, ні, відповідно, стать із тендером. Вони немов вибудовуються один із одного, утворюють статичну динаміку й динамічну статику. Влада й дискурс керують цією динамікою, окреслюють межі статі у культурному бутті, надають їй смислову визначеність (навіть лишаючи часто відкритий, подвійний характер буття, як-от бісексуальність) та солодку свободу вибору.

Як бачимо, питання статі у контексті теорії влади Мішеля Фуко перебуває у чітких межах основних концептів структуралізму, серед яких чільне місце займає дискурс. Відповідно, стать є не чим іншим як об'єкт, а частково й річ, для невидимих маніпуляцій владними структурами, що завдяки нагляданню й покаранню вписують тіло в певну дискурсивну схему знання або епістему. Інша річ, що Фуко не достатньо чітко розрізняє стать та гендер, на що звертає увагу Джудіт Батлер, а тому нам доводиться здогадуватися, що саме має на увазі дослідник, коли говорить про те чи інше поняття. Попри це, інтерпретація статі завдяки муштруванню й дисципліні тіла є досі актуальним питанням навіть у пізній постмодерній культурі, де тіло та стать все менше набуває своїх видимих фіксованих меж, віртуалізуючись й зникаючи у простори уяви. Іншими словами, значення теорії Мішеля Фуко на сьогодні полягає в тому, що вона досі вказує на беззаперечну гегемонію культури в усіх сферах нашого життя, навіть у найінтимніших та, здається, приналежних тільки нам.

Використана література:

1. Грицанов А. А., Можейко М. А. Фуко Мишель // Постмодернизм. Энциклопедия ; [сост. А. А. Грицанов, М. А. Можейко]. – Мн. : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – С. 894–902.

2. Михель Д. В. Политики тела / Д. В. Михель // Словарь гендерных терминов. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/gender/132.htm>. – Назва з екрана.

3. Фуко М. Порядок дискурса / М. Фуко ; [пер. с фр. С. Табачниковой] // Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. – М. : Касталь, 1996. – С. 47–96.
4. Фуко М. Наглядати й карати: Народження в'язниці / Фуко М. ; [пер. з фр. П. Тарашук]. – К. : Основи, 1998. – 392 с.
5. Фуко М. Археологія знання / М. Фуко. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 326 с.
6. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / М. Фуко ; [пер. с фр. И. К. Стаф]. – М. : АСТ, 2010. – 698 с. – (Philisophy).
7. Шадрин А. А. Герменевтика смысла социально-философской дискурсивности / А. А. Шадрин. – Ижевск : Издательство “Удмуртский университет”, 2009. – 142 с.
8. Buthler J. Variations of Sex and Gender: Beauvoir Wittig, and Foucault / J. Butler // Praxis International. – 1985. – Issue: 4. – P. 505–516.

УДК 323.281-055.2(=161.2) "20"

Кісь Оксана,

кандидат історичних наук, старша наукова співробітниця Інституту народознавства НАН України, м. Львів

ВИВЧЕННЯ ДОСВІДУ УКРАЇНОК-ПОЛІТВ'ЯЗНІВ ГУЛАГУ: СТАН ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ДЖЕРЕЛЬНІ РЕСУРСИ

У статті розглянуто стан досліджень та охарактеризовано потенціал особистих спогадів як джерел для вивчення досвіду політичних ув'язнень українських жінок у СРСР. Вказується на брак комплексних досліджень повсякденного життя політв'язнів та наголошується на необхідності вивчення їх гендерної специфіки.

Ключові слова: українська жінка, ГУЛАГ, політв'язні, спогади.

Кісь О. *Изучение опыта украинок-политзаключенных ГУЛАГа: состояние исследований и ресурсов*

В статье представлено состояние исследований и охарактеризованы потенциал личных воспоминаний как источников для изучения опыта политических заключенных украинских женщин в СССР. Указывается на недостаток комплексных исследований повседневной жизни политзаключенных и подчеркивается необходимость изучения их гендерной специфики.

Ключевые слова: украинская женщина, ГУЛАГ, политзаключенные, воспоминания.

Kis O. *Studying the experiences of Ukrainian women – political prisoners: state of research and primary sources.*

This article provides an overview of existing studies and discusses the potential of personal testimonies as primary sources in research on Ukrainian women's experiences of political imprisonment in the USSR. The author points out the lack of complex research of everyday lives of political prisoners and stresses the necessity to include gender aspects into analysis.

Key words: Ukrainian woman, Gulag, political prisoners, testimonies.

Історія України ХХ століття містить чимало трагічних сторінок, серед яких – масові політичні репресії та ув'язнення, що їх зазнали тисячі українців у радянський час. Протягом усього періоду існування СРСР влада уживала заходів для придушення будь-якої опозиції, спротиву, критики, нещадно репресуючи своїх реальних та уявних ворогів. Пік політичних репресій – за їх масовістю та за рівнем жорстокості – припадає на часи правління Сталіна, особливо – кінець 1930-х до початку 1950-х. У 1929 р. за особистим наказом Й. Сталіна було створено спеціальну структуру для виконання покарань – Головне управління таборів (ГУЛАг). За деякими підрахунками, загальна кількість громадян, які зазнали репресій у вигляді позбавлення чи значного обмеження волі на порівняно великі терміни за період від 1920-х до 1953 року становить не менше 25-30 мільйонів осіб [1]. Хоча встановити точне число жертв ГУЛАГу неможливо, однак складні статистичні підрахунки дозволили дослідниками встановити орієнтовне число загиблих у таборах і колоніях на рівні 13,2 мільйонів осіб [2, с. 319]. У кілька довоєнних років кількість українців серед в'язнів ГУЛАГу коливалася, їх частка становила близько 14% усіх невольників [3, с. 10–11]. У 1944-47 роках чисельність українців в таборах зросла у 2,4 рази і вони незмінно становили другу за чисельністю національну групу в'язнів ГУЛАГу [4, с. 3]. На 1 січня 1951 року кожен п'ятий в'язень ГУЛАГу був українцем [4, с. 8]. У той самий час змінювався і гендерний склад ув'язнених. Якщо у 1930-х роках частка жінок серед в'язнів ГУЛАГу була порівняно невеликою, то у воєнні і повоєнні роки їх число значно збільшилося: в 1941 році жінки становили 7,6 % загальної кількості, до літа 1944 – їх було вже 26% [5, с. 216–217], а на 1 січня 1945 року їх частка сягнула 30,6%. У наступні роки кількість жінок, яких утримували в таборах та колоніях, постійно зростала [6].

Попри те, що масові та жорстокі політичні репресії і переслідування українців за їх національні, політичні та релігійні переконання є однією з найбільш болісних сторінок новітньої української історії, вітчизняна історична наука не пропонує жодного комплексного дослідження життя українських політв'язнів ГУЛАГу. Цілкомитово невивченим залишається невольницький досвід українських жінок, тисячам з яких довелося відбути довгі роки у таборах. Нині,

коли немає жодних політичних перешкод для вивчення навіть найбільш контроверсійних аспектів минулого, а у розпорядженні дослідників є різноманітні історичні джерела, настав час всебічно вивчити життя українських жінок-політв'язнів.

Тривалий час тема політичних переслідувань була табуованою в радянському суспільстві. Перші спроби публічного обговорення та висвітлення історії політичних репресій загалом та каральної системи ГУЛАГу зокрема на теренах колишнього СРСР з'явилися лише наприкінці 1980-х у контексті процесів загальної лібералізації часів Перебудови. На початку 1990-х, у час радикальних політичних змін суспільний інтерес до цієї теми стрімко зріс, її почали активно обговорювати у ЗМІ. Саме тоді для колишніх політв'язнів чи не вперше з'явилася можливість розповісти про свій десятиліттями замовчуваний досвід. Саме цим можна пояснити тогочасний сплеск публікацій спогадів, мемуарів, щоденників, автобіографій, які розкривають внутрішній світ табірного життя крізь призму особистих доль тих, хто вижив [7].

У пострадянських країнах вивчення історії радянської репресивної системи посідає одне з центральних місць в історичній науці. Протягом останніх двадцяти років опубліковано велику кількість фундаментальних монографічних праць, які розкривають історію виникнення, структуру, функціонування системи ГУЛАГ, представляють детальну вивірену статистику щодо кількості в'язнів, їх соціальних характеристик (статі, етнічності, соціального походження, освіти, фаху тощо), рівня смертності та захворювань у таборах, колоніях і в'язницях, а також аналізують політичні, економічні, гуманітарні аспекти наслідків існування цієї системи та її вплив як на самих репресованих і їхні родини, так і на радянське суспільство загалом.

Саме від початку 1990-х поступово стають доступними й архіви КДБ та МВС, що дає змогу історикам вперше опрацювати офіційні документи та проаналізувати діяльність системи ГУЛАГу як державної інституції [8]. Дослідники намагаються з'ясувати насамперед число жертв радянської репресивної системи (ув'язнених і загиблих у таборах), дослідити її розвиток протягом років існування, вивчити механізм функціонування та оцінити економічну ефективність системи примусової праці тощо. У цих роботах містяться

важливі дані про кількість жінок-політв'язнів, регламенти та умови їх утримання і роботи, смертності, тощо. Комеморативні практики набувають інституційної форми вже на початку 2000-х років, коли з'являються перші музеї, присвячені досвіді політичних репресій: *“Государственный музей истории ГУЛАГа”* (заснований постановою уряду Москви у липні 2001 р.), *Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів “Тюрма на Лонцького”* (створений 2008 р.), Меморіальний музей тоталітарних режимів *“Територія Терору”* у Львові (започаткований у 2010 р.), Проект *“Віртуальний музей ГУЛАГу”* (розробляється науково-інформаційним центром *“Мемориал”* з 2004 р.).

Потрібно підкреслити, що протягом кількох десятиліть інформація про умови утримання радянських політв'язнів практично не виходила за межі системи ГУЛАГ: навіть ті, кого звільняли, змушені були під страхом покарання утримуватися від розголошення будь-яких відомостей про місця позбавлення волі [9, с. 1]. Поодинокі свідчення про нелюдські умови життя та експлуатацію в'язнів у таборах почали з'являтися на Заході лише наприкінці 1940-х і на початку 1950-х років, коли з ГУЛАГу звільнили певну частину іноземних громадян. Саме вони першими оприлюднили свої спогади, і в них також містяться згадки про специфіку жіночої долі в таборах та окремі свідчення про українок. Особливо цінними щодо висвітлення особливостей жіночого досвіду в ГУЛАГу є, вочевидь, спогади жінок-іноземок, які побачили світ на межі 1940-50-х років [10]. На цьому тлі особливо вирізняються свідчення німкені Валлі Шліс, яка після звільнення свідомо записала та надіслала до Союзу українки Америки свої спогади про п'ять років перебування у таборі у Воркуті разом з українками, яким вона пообіцяла розповісти світові про їхнє життя [11].

Для пізнання та розуміння повсякденного життя українських жінок в умовах політичного ув'язнення (насамперед у радянських концентраційних таборах системи ГУЛАГу) найважливішими та найбільш інформативними джерелами є документи особистого походження: мемуари, автобіографії, усні та письмові спогади колишніх політв'язнів. У них відображені не лише фактичні дані про умови праці, побуту, харчування, режим утримання, покарання в місцях

позбавлення волі (таку інформацію можна почерпнути з нормативних доментів, інструкцій, циркулярів, звітів тощо, які регламентували та віддзеркалювали діяльність таких інституцій). Цінність особистих свідчень полягає насамперед у тому, що з них досвідуємося про суто людський вимір такого досвіду – як сприймали жінки-політв'язні своє становище й умови перебування, яким чином виживали, як пристосовувалися, як облаштовували своє повсякдення, у чому знаходили розраду, як позначився цей досвід на їх здоров'ї та психіці, на подальших життєвих траєкторіях.

Очевидно, що в Україні оприлюднення спогадів про перебування у політичному ув'язненні стала можливою лише після здобуття незалежності. Початок 1990-х років позначений хвилею публікацій автобіографічного характеру різного формату – від коротких газетних заміток до збірників та окремих книг. Серед цих спогадів – мало й жіночих [12].

Проте в середовищі української діаспори в Північній Америці увага до долі українських жінок-політв'язнів не зникала протягом усього періоду існування цього явища. Про це свідчать не лише численні громадські акції на підтримку жінок-політв'язнів, але й публікації (насамперед публіцистичного, але також і біографічного плану), які є нині цінним джерелом для вивчення трагічного досвіду українських жінок. Ця активність особливо зросла у 1970-80-х роках у зв'язку із хвилею репресій проти українських десидентів (національно-налаштованої творчої та інтелектуальної еліти та правозахників).

Чималу роль у поширенні інформації про політичні репресії проти жінок відіграли жіночі громадські організації на Заході. У їхніх періодичних виданнях (насамперед, у часописі “Наше життя” – щомісячнику Союзу Українок Америки) періодично з'являються інформаційні матеріали та спогади, які висвітлюють важку долю українських жінок-політв'язнів. Однак найбільшу цінність представляють окремі спеціальні видання, присвячені цій проблемі, підготовані та опубліковані силами жіночих організацій діаспори [13]. Видані англійською мовою, вони мали на меті насамперед привернути увагу світової демократичної громадськості до фактів політичних репресій щодо українських жінок у СРСР, розкрити нелюдські умови їх утримання та жорстоку експлуатацію людини радянським режимом.

Виняткову цінність для дослідження повсякденного життя жінок-політв'язнів представляють матеріали усноісторичних досліджень. Записи особистих спогадів жінок, які пройшли через систему ГУЛАГу, стало можливим лише у незалежній Україні. Співробітникам Меморіального музею тоталітарних режимів “Територія Терору” вдалося записати кількадесят біографічних інтерв'ю з колишніми політв'язнями, що нині зберігаються в архіві цієї інституції та доступні для наукового опрацювання дослідниками [14]. Окрім того, на окремі спогади українок про їхнє перебування у ГУЛАГу можна натрапити і в збірниках, архівах та колекціях спогадів науково-дослідних установ поза межами України [15].

Від початку 2000-х років простежується нова хвиля зацікавлення до жіночого досвіду політичного ув'язнення, про що свідчить низка солідних публікацій спогадів колишніх невільниць. Кілька видань заслуговують на окрему увагу. У 2002 році виходить друком унікальна збірка спогадів жінок-політв'язнів, підготована і видана силами Світової федерації українських жіночих організацій (СФУЖО) [16]. У ній представлено різні аспекти досвіду понад сотні українок, які в різні роки зазнали політичного ув'язнення в СРСР. Цінність цього видання полягає в тому, що поруч з фрагментами спогадів розміщено короткі біографічні довідки про цих жінок та світлини, що допомагає скласти більш цілісну картину життя кожної з них. Розташовані у хронологічній послідовності (за роками винесення вироку), ці матеріали дозволяють простежити динаміку змін у умовах життя політв'язнів.

Іншим винятково цінним джерелом про досвід жінок-політв'язнів є видана в 2009 році збірка спогадів понад двадцяти учасниць повстання в'язнів у таборах Норильська у 1953 р. [17]. Ініціатором збирання таких свідчень і рушієм цього процесу став колишній політв'язень Іван Кривуцький. Основу опублікованих у збірці матеріалів становлять листи до нього від колишніх невільниць, у яких вони й викладають свої спогади про ті часи. Їх доповнюють численні світлини, що можуть слугувати додатковим індивідуальним матеріалом для аналізу.

Значно рідше з'являються друком повноформатні автобіографії жінок-політв'язнів, з яких можемо почерпнути цінну детальну інформацію про повсякденне життя у таборах ГУЛАГу, про стосунки

поміж невільницями та адміністрацією, про працю і дозвілля, про стратегії виживання та пристосування, врешті – про долі багатьох інших каторжанок, які загинули і не залишили по собі жодних спогадів. Такими є насамперед автобіографії Ганни Позняк-Скрип'юк, Ганни Заячківської-Михальчук, Галини Коханської [18].

Спогади жінок-політв'язнів про перебування в радянських концтраційних таборах доповнюють спогади українок, які у той самий період були засуджені та ув'язнені за співпрацю з українськими націоналістами на території Польщі. Багаті на інформацію є спогади, записані Марією Паньків серед українок, що й нині мешкають на теренах Польщі, які вона упорядкувала та опублікувала у двотомному збірнику “Віра, Надія, Любов” [19]. Ці матеріали слугують не лише для порівняння умов утримання жінок-політв'язнів у різних системах покарання, але насамперед для виявлення спільних рис у стратегіях виживання, поведінці, повсякденних практиках, настановах, облаштуванні побуту та дозвілля, тощо українських жінок в умовах позбавлення волі. Розлогі мемуари Анни Карванської-Байляк містять більш деталізовані розповіді про життя українських жінок у польських в'язницях: у цих спогадах розповіді про конкретні випадки і події у тюрмі та авторські рефлексії дають більше живого матеріалу для аналізу про в'язничне повсякдення [20].

Перші розвідки про становище політв'язнів в СРСР з'явилися тоді, коли перша інформація про радянську систему покарань стала доступною дослідникам [21]. Зважаючи на високу засекреченість таких відомостей, чи не єдиним джерелом стали свідчення тих, кому вдалося вирватися за залізну завісу. Одною з перших звернула увагу на становища жінок у системі ГУЛАГ українка Марта Чиж, яка в 1962 р. опублікувала свою оглядову працю, збудовану значною мірою саме на згаданих вище опублікованих особистих свідченнях та спогадах колишніх в'язнів [22]. Зважаючи на обмаль та малодоступність (а також труднощі верифікації) інформації про радянську репресивну систему, за кілька десятиліть на Заході з'явилося буквально кілька розвідок на цю тему, і лише одна з них безпосередньо стосувалася долі жінок-політв'язнів [23].

Початок 2000-х позначений новою хвилею наукового і суспільного інтересу до жіночого досвіду політичного ув'язнення в краї-

нах соцтабору [24]. Окрім нових англомовних публікацій спогадів колишніх в'язнів ГУЛАГу [25], з'являються також перші наукові розвідки, у фокусі уваги яких – особливості життя жінок у таборах [26]. Потрібно зазначити, що згадані перші публікації не вирізнялися глибиною чи систематичністю аналізу явища, а швидше порушували питання про потребу комплексного вивчення гендерних аспектів табірної повсякдення, окреслювали тематичне поле таких студій та вказували на існування великого масиву джерел (насамперед, особистого походження), що дозволяють таке дослідження реалізувати. Ця тематика не залишає байдужими й наукову молодь, на що вказують студентські розвідки [27].

Нові інформаційні та комунікаційні технології дозволяють також розвивати та впроваджувати освітні медіа-проекти, щоб донести до широкого загалу жорстоку правду про те, як жили та виживали жінки-в'язні і каторжанки: електронні бази даних (фотодокументи, спогади, відеозаписи, інтерв'ю тощо), віртуальні виставки, документальні фільми [28], а також джерельні матеріали (мапи, документи, статистика тощо) розкривають різні аспекти жіночого повсякдення в таборах [29].

Важливо, що протягом останнього десятиліття дослідники щораз більше уваги звертають саме на людський вимір цього історичного явища, прагнучи осмислити особистий та колективний досвід тих, хто пройшов через систему ГУЛАГ. Характерно, що такий вимір історії політичних репресій цікавить насамперед учених з країн Західної Європи та Північної Америки. Чи не найуспішнішим прикладом такого дослідження є праця американської дослідниці Енн Еплбом [30]. Авторка поставила собі за мету розкрити саме досвід людей, що опинилися у лещатах системи [31]. Тримаючи це у фокусі своєї уваги, дослідниця успішно залучає та поєднує архівні матеріали, дані найновіших досліджень, і спогади самих жертв, завдяки чому книга водночас є переконливою з погляду фактів та гуманістичною за своєю суттю.

У контексті антропологізації історії ГУЛАГу поступово заявляють про себе жіночі та гендерні студії. Історики та антрополози з інших пострадянських країн переконливо демонструють обґрунтованість такого підходу. Як свідчать дослідження досвіду політич-

ного ув'язнення представниць прибалтійських націй, урахування етнічного виміру дозволяє краще осягнути специфіку побуту жінок-політв'язнів, зрозуміти особливості обраних ними стратегій виживання, моделей поведінки в критичних обставинах, де їхні права та можливості були вкрай обмеженими [32]. Ці розвідки можуть слугувати моделлю для українських досліджень про жіночий досвід політичного ув'язнення. Сучасникам практично нічого невідомо про повсякденне життя українок. Як вдавалося їм не лише виживати, але й зберігати свою гендерну і національну ідентичність, віру і людяність? Що означало бути українською жінкою в ГУЛАГу? Як пережити позначилося на майбутніх життєвих траєкторіях тих жінок? Вивчення та осмислення цього досвіду є невід'ємною передумовою успішного подолання тоталітарної спадщини та розбудови справді демократичного суспільства в Україні.

Використані джерела та література:

1. Вишнеvский Анатолий. Общее число репрессированных // Демоскоп. – № 313–314. – 10–31 декабря 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://demoscope.ru/weekly/2007/0313/tema06.php#_FN_91.
2. Blyth S. The Dead of the Gulag: An Experiment in Statistical Investigation / Stephen Blyth // Journal of the Royal Statistical Society. Series C (Applied Statistics). – 1995. – Vol. 44, No. 3 (1995). – P. 319.
3. Земсков В. Н. ГУЛАГ (историко-социологический аспект) / В. Н. Земсков // Социологические исследования. – 1991. – № 6. – С. 10–11.
4. Земсков В.Н. ГУЛАГ (историко-социологический аспект) / В. Н. Земсков // Социологические исследования. – 1991. – № 7. – С. 3.
5. Иванова Г. М. ГУЛАГ: государство в государстве / Г. М. Иванова // Советское общество: возникновение: развитие: исторический финал / Под общей ред. Ю.Н.Афанасьева. – Т. 2. – Москва: РГУ, 1997. – С. 216–217.
6. Гриценко В., Калинин В. Женское лицо ГУЛАГа: Как на Мертвой дороге росло население СССР / Вадим Гриценко, Вячеслав Калинин // Новая Газета. – № 36. – 8 квітня 2009.
7. <http://www.novayagazeta.ru/data/2009/036/33.html>.
8. Щербакова Ирина. Память ГУЛАГа: Опыт исследования мемуаристики и устных свидетельств бывших узников // Уроки истории – XX век [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://urokiistorii.ru/memory/oral/2009/05/pamyat-gulaga>.
9. Смирнов М. Б. Система исправительно-трудовых лагерей в СССР, 1923–1960. Справ / М. Б. Смирнов. – Москва: Звенья, 1998. – 597 с.; История сталинского Гулага. Конец 1920-х – первая половина 1950-х годов: Собрание

документов в 7-ми томах. – М.: РОССПЭН, 2004; Кокурин А. И. ГУЛАГ: Главное управление лагерей. 1918–1960 А. И. Кокурин. – М.: Международный фонд “Демократия”, Изд-во “Материк”, 2002. – 885 с.

10. Shapovalov V. Introduction / Veronica Shapovalov // *Remembering the Darkness: Women in Soviet prisons* / Translated and edited by Veronica Shapovalov. – New York: Rowman and Littlefield Publishers, 2001. – P. 1–17 (1).

11. Obertynska B. (Rudzka M.). *W domu niewoli* / Beata Obertynska (Marta Rudzka). – Т. 1-2. – Rome: Nakł. Oddziału Kultury i Prasy 2. Korpusu A.P., 1946. – 354 p.; Lipper E. *Eleven Years in Soviet Prison Camps* / Elinor Lipper. – Chicago: Regnery, 1951. – 329 p.

12. Спогади Валлі Шліс було перекладено українською мовою та опубліковано у журналі “Наше Життя” (США). – № 6–12. – 1956. – № 1. – 1957.

13. Гинзбург Е. Крутой маршрут. Хроника времен культа личности / Евгения Гинзбург. – М.: Советский писатель, 1990. – 603 с.; Глинка Е. С. Трюм, или Большой “колымский трамвай”: рассказ-свидетельство / Елена Глинка // Радуга. – 1990. – № 2. – С. 14–30; Глинка Е. С. Колымский трамвай” средней тяжести / Елена Глинка // *Доднесь тяготеєт.* – Т. 2 : Кольма / Сост. Виленский С. С. – М. : Возвращение, 2004. – С. 376–380; Адамова-Слиозберг О. Л. Путь / Ольга Адамова-Слиозберг. – М. : Возвращение, 2002. – 288 с.

14. *Invincible spirit: Art and poetry of Ukrainian women political prisoners in the U.S.S.R.* Baltimore: Smoloskyp Publishers, 1977. – 124 p.; Strokata N. *Ukrainian women in the Soviet Union: Documented persecution [1975-1980]* / Nina Strokata. – Baltimore: Smoloskyp, 1980. – 63 p.; *Women’s voices from Soviet labor camps* / Translated by Lesya Jones; edited by Bohdan Yasen. – Baltimore: Smoloskyp, 1975. – 8 p. ; Strokata N., Pazuniak N. *Oksana Meshko story* / Nina Strokata, Natalia Pazuniak. – Philadelphia: UNWLA, 1985. – 14 p.; Meshko O. *Between Death and Life* / Oksana Meshko / Translated by George Moshinnsky. – New York, Toronto, 1981. – 176 p.

15. Меморіальний музей тоталітарних режимів “Територія Терору” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.territoryterror.org.ua/uk/museum/our-mission/>.

16. “Сахаровский центр” (Музей и общественный центр “Мир, прогресс, права человека” им. Андрея Сахарова) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sakharov-center.ru/museum/library/unpublished.html>; База данных “Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы” [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/>; Проект “Європейская память о ГУЛАГе” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://museum.gulagmemories.eu/ru/thematique>.

17. Нескорена Берегиня: Жертви московсько-комуністичного терору ХХ століття. Світова федерація українських жіночих організацій (СФУЖО) / Упоряд. Б. О. Гордасевич, ред.: Г. Л. Гордасевич, Ю. Зайцев. – Торонто; Львів: Піраміда, 2002. – 280 с.

18. В намисті з колючого дроту. Спогади жінок, в'язнів ГУЛАГу, учасниць норильського повстання 1953 року / Упоряд. Кривуцький І. та ін. – Львів: Манускрипт, 2009. – 276 с.

19. Позняк (Скрипюк) Г. Мені було 19: Автобіографічна розповідь / Ганна Позняк (Скрипюк). – Київ: Видвничий Дім “Києво-Могилянська Академія”, 2001. – 124 с.; Заячківська-Михальчук Г. Заручниці імперії (спогади політв'язня) / Ганна Заячківська-Михальчук. – Львів: ПП Сорока, 2009. – 204 с.; Коханська Г. С. З Україною у серці: Спомини / Г. С. Коханська. – Торонто-Львів: Літопис УПА, 2008. – 384 с.

20. Віра, Надія, Любов: спогади жінок / За ред. М. Паньків. – Т. 1–2. – Варшава: Український Архів, 2001, 2005; Паньків М. Теофілія: Про Теофілію Бздову-Федорів-Стахів. Спогади / Марія Паньків. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2009. – 192 с.

21. Карванська-Байляк А. Во ім'я Твоє (Мережане життям) / Анна Карванська-Байляк. – Варшава: Український архів, 2000. – 440 с.

22. Dallin D., Nicolaevsky B. Forced Labor in Soviet Russia / David Dallin, Boris Nicolaevsky. – New Haven: Yale University Press, 1947. – 331 p. Yakovlev, B. Concentration Camps of the USSR // Munich. Institute for Soviet History and Culture Studies. – Series 1. – 1955, Vol. 23; Harling A. The Soviet Slave Empire. New York, 1951. – p. Kosyk V. Concentration camps in the USSR / Volodymyr Kosyk. – London: Ukrainian Publishers, 1962. – 108 p.; Shifrin A. The first guidebook to prisons and concentration camps of the Soviet Union / Avraham Shifrin. – Uhldingen, Switzerland : Stephanus Edition, 1980. – 378 p.

23. Chyz M. Woman and child in the modern system of slavery – U.S.S.R / Martha Chyz. – Toronto : SUZERO ; New York : DOBRUS, 1962. – 176 p. Halychyn S. 500 Ukrainian Martyred Women / Stephanie Halychyn. – New York: United Ukrainian Women's Organizations of America, 1956. – 159 p.

24. Celmina, Helene. Women In Soviet Prisons. New York: Paragon House Publishers, 1985. – 238 p.

25. Зиль А. “Не можу витерпіти чужих страждань...” Архангельське “вікно” Надії Суворової // День. – № 5. – 20 січня 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/155836/>.

26. Shapovalov V. Remembering the Darkness: Women in Soviet Prisons / Veronica Shapovalov. – New York: Rowman and Littlefield Publishers, 2001. – 377 p.; Gheith J.M., Jolluck K.R. Gulag Voices: Oral Histories of Soviet Incarceration and Exile / Jehanne M Gheith and Katherine R. Jolluck. – New York: Palgrave MacMillan, 2011. – 256 p.; Vilensky S. Till my tale is told: Women's memoirs of the Gulag / Translated by J.Crowfoot, M.Farquharson, C.Kelly, S.Laird, C. Porter / Simeon Vilensky. – Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 1999. – 358 p.

27. Чеснокова О. И. Женский опыт ГУЛАГа в советской истории 1930-1950-х годов / О. И. Чеснокова // Женщины в истории: возможность быть увиденными: Сб. науч. ст. / Под ред. И. Р. Чикаловой. – Минск: БГПУ им.

Максима Танка, 2001. – С. 189-193; Кузин В. Женщины ГУЛАГа / Владимир Кузин // Грани эпохи: этико-философский журнал. – № 32. – 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ethics.narod.ru/articles7/3210.htm>.

28. Vasicek C. *Voices from the Darkness: Women in the Nazi Camps and Soviet Gulag* / Caroline Vasicek. – Boston: Boston College, 2003. – 56 p.; Gagulashvili S. *Grappling with evil: Women of the Gulag speak*. (M.A Thesis) / Shalva Gagulashvili. – University of Maryland, College Park, 2003. – 178 p.; Coak K. “A Day in the Life Of...”: *Women of the Soviet Gulag* / Katryna Coak // *The View East: Central and Eastern Europe, Past and Present* [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://thevieweast.wordpress.com/2012/06/19/a-day-in-the-life-of-women-of-the-soviet-gulag/>.

29. Документальний фільм “ГУЛАГ фото (женский альбом)” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=s0kwIWDzXCA>; документальний фільм “Women of the Gulag” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kickstarter.com/projects/shamans/the-women-of-the-gulag>.

30. “Виртуальный Музей ГУЛАГА” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gulagmuseum.org/start.do>; виставка “GULAG: Soviet Forced Labor Camps and the Struggle for Freedom” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gulaghistory.org/nps/onlineexhibit/stalin/women.php>; віртуальна виставка “Багато днів, багато життів” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gulaghistory.org/exhibits/days-and-lives/prisoners/>; Архів Інституту Відкритого Суспільства (Open Society Archive, Будапешт, Угорщина) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osaarchivum.org/gulag/index.html>.

31. Applebaum A. *Gulag: A History* / Anne Applebaum. – New York: Doubleday, 2003. – 677 p.; Епллбом Е. Історія ГУЛАГу / Енн Епллбом ; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська Академія”, 2006. – 512 с.; Эпплбаум Энн. *ГУЛАГ. Паутина большого террора* / Энн Эпплбаум. – М.: Московская школа политических исследований, 2006. – 608 с.

32. Епллбом Е. “Толовне місце в моїй книзі про ГУЛАГ посідають не емоції та політика, а те, що пережили жертви”/ Енн Епллбом // Дзеркало тижня, № 13–8 квітня 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/SOCIETY/enn_epplbom_golovne_mistse_v_moyiy_knizi_pro_gulag_posidayut_ne_emotsiyi_ta_politika_a_te_scho_per-46385.html.

33. Lazda M. *Women, Nation, and Survival: Latvian Women in Siberia 1941-1957* / Mara Lazda // *Journal of Baltic Studies*. Vol. 36 (1), 2005. – P. 1–12; Davoliute V. *Deportee Memoirs and Lithuanian History: The Double Testimony of Dalia Grinkeviciute* / Violeta Davoliute // *Journal of Baltic Studies*. Vol. 36 (1), 2005. – P. 51-68; Kirss T. *Servivorship and the Eastern Exile: Estonian Women’s Life Narratives of the 1941 and 1949 Siberian Deportations* / Tiina Kirss // *Journal of Baltic Studies*. Vol. 36 (1), 2005. – P. 13–38.

УДК 396:82.09

Кузьміч Ольга,
студентка гуманітарного факультету Національного університету
“Острозька академія”, м. Острог

Т. КАМПАНЕЛЛА “МІСТО СОНЦЯ”: ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В УТОПІЧНОМУ ТВОРІ

У статті осмислюються проблеми гендерних стереотипів в утопічній літературі, зокрема у творі Т. Кампанелли “Місто Сонця”. Аналізується текст твору на наявність гендерних стереотипів у найважливіших сферах життя людини, зокрема у сімейних стосунках, розподілі праці, науці тощо. Також у статті звертається увага на другорядну роль жінки в цьому суспільстві, утиск жінки в її правах, стереотипність уявлень автора твору про жіночі та чоловічі гендерні ролі.

Ключові слова: стереотип, жінка, чоловік, рівність, громадянин, суспільство, місто.

Кузьмич О. Кампанелла “Город Солнца”: гендерные стереотипы в утопическом произведении

В статье осмысливаются проблемы гендерных стереотипов в утопической литературе, в частности в произведении Т. Кампанеллы “Город Солнца”. Автор статьи анализирует текст произведения на наличие гендерных стереотипов в важнейших сферах жизни человека, в частности в семейных отношениях, разделении труда, науке и тому подобное. Также в статье обращается внимание на второстепенную роль женщины в данном обществе, притеснение женщины в ее правах, стереотипность представлений автора произведения о женских и мужских гендерных ролях.

Ключевые слова: стереотип, женщина, мужчина, равенство, гражданин, общество, город

Kuzmich O. Campanella ‘The City of the Sun’: gender stereotypes in the utopian work

This article is dedicated to the comprehension of problem of gender stereotypes in utopian literature, particulary in work of T. Campanella ‘The City of the Sun’. The Author analyse the text of work in the presence of gender stereotypes in the major spheres of

life of human, particular in domestic relations, division of labor, science etc . Also in the article attention pays on the second-rate role of woman in this society, oppression of woman applies in her rights, stereotype presentations of author about feminine and masculine gender roles.

Key words: *stereotype, woman, man, equality, citizen, society, city.*

Як нам відомо, гендерний стереотип є явищем культурним, що формується під впливом історичних умов. Він є продуктом соціально-культурних норм та очікувань. Такі характеристики змінюються з часом та залежно від країни її культурного, економічного, політичного, ідеологічного середовища. Гендерні стереотипи засвоюються в процесі соціалізації, через систему розподілу матеріальних цінностей та влади, моральні норми та приписи, що існують у суспільстві на конкретному історичному проміжку. Гендерний стереотип виконує низку функцій, які притаманні соціальному стереотипу загалом, наприклад: регулятивну, трансляційну, комунікативну, функцію соціалізації, стратифікації (ієрархізації). Гендерні стереотипи, як основа гендерної ідентифікації та самоідентифікації спонукають індивіда до гендерного самовиховання та саморегуляції [1, с. 28–33].

Згідно з Аристотелем, сила, активність, рух, життя виходять з чоловічого начала, жінка ж дає тільки пасивну матерію. Гіппократ підтримує цю доктрину і виділяє слабке (жіноче) і сильне (чоловіче) сім'я. Теорія Аристотеля проіснувала протягом усього Середньовіччя, аж до сучасної епохи. Отож визначення патріархальної моделі трактування жіночої поведінки склалася ще в античності, коли жінка була виключена зі сфер політичного, суспільного, економічного, естетичного життя і не мала прав на автономію [8, с. 136].

Логічно, що в утопії Томазо Кампанелли “Місто Сонця”, відображає його філософські погляди та уявлення про ідеальну державу, в якій справедливість, рівність та значимість кожного громадянина стоять на першому місці. За справедливою оцінкою Н. Фрая, утопічний світ – “це проекція уміння бачити суспільство не як сукупність споруд та організацій, але як розбудову мистецтв і наук” [9, с. 38]. Однак, як і вся утопічна література, цей твір не є повністю ідеальним, гармонія та всезагальне щастя описаного автором суспільства досягається завдяки нівелюванню особистих рис,

потреб та запитів, зникненню “Я”, бо існує лише “Ми”. Крім того, Кампанелла створює “світ рівних”, але не може приховати несвідомо сформовані стереотипи про чоловічі та жіночі ролі, а також їхнє місце в суспільстві.

Л. А. Софронова стверджує, що найменшим змінам піддавався саме утопічний ідеал рівності. Громадяни більшості острівних держав рівні у своїй соціальній значимості і правах. Ідеал праці знаходить відображення у спільних заняттях наукою, побудові нового життєвого устрою. Утопічний ідеал людинолюбства полягає в проголошенні людини найвищою цінністю світобудови, проявляється в непомірній турботі держави про кожну особистість і закріплюється на рівні співчуття кінечній природі людини [4, с. 8]. Місто Сонця чудовий тому приклад: гармонійний розвиток соляріїв сприяє вихованню здорових і мужніх громадян міста. Однак при ретельнішому ознайомленні з текстом стають помітними деталі, які відображають ідеї патріархального суспільства.

Наука і праця. Суспільство допускає до освіти та науки як чоловіків, так і жінок, але існує певний поділ праці за “чоловічими професіями” та, відповідно, “жіночими”. Цей поділ, однак, не відрізняється від загальноприйнятих уявлень: все, що стосується дрібного господарства, дому та приготування їжі атрибутується жінкам: “Зате дойти овець і виготовляти сир звичайно призначаються жінки... Жінок призначають на такі роботи, які можна виконувати сидячи або стоячи, а саме: вони тчуть, прядуть, шиють, стрижуть волосся та бороди, виготовляють ліки й усіякий одяг... Жінки куховарять і накривають на столи...” [2]. Присвоєння жінкам якостей, асоційованих з теплотою, експресивністю, чутливістю, призводить до того, що навіть музика і малярство стають у місті Сонця справами суто жіночого характеру. Чоловіки ж виконують “суто чоловічу роботу”, займаючись рільництвом, сівбою, збиранням плодів тощо.

Сім'я та сексуальні стосунки. Хоча в місті панує спільна власність, і жителі міста вважаються однією родиною, для нас не звичним є відсутність такого інституту як сім'я. Справді, в цьому суспільстві немає “мого сина” чи “ті сина”, а є спільне потомство. Шлюбні партнери обираються астрологами і лікарями, ними ж і визначалися точні сприятливі години для зачаття. Постає питання:

якщо не було обітниць вірності, чому соляріям заборонялися статеві зносини, а головне, чому це правило було більш суворим для жінок, котрим не дозволялося вступати в статеві зносини до 19 років. Чому цей ценз не стосувався чоловіків, для яких заборона була в тому, щоб не мати потомства до 21 року, автором не пояснюється. Ще одне правило існувало для жінок, які не могли мати дітей: їх передавали у так зване “загальне користування”: “Якщо якась жінка не завагітніє від одного чоловіка, її зводять з іншим. Якщо ж і тепер вона виявляється безплідною, її віддають у загальне користування, зате позбавляють тих почестей, якими вшановують матрон у раді, що відає справами продовження роду” [2], тобто ми повинні розуміти, що дітонародження – це одна з основних функцій жінки, а особливо в цьому суспільстві, тому відсутність спроможності “приводити на світ” нащадків, фактично відкидає її на маргінес, позбавляє активної участі в житті міста.

Влада. Автори утопічних творів наділяли правителів-філософів розумінням ідеалів розуму й істини, що дозволяють створювати політико-соціальний устрій, прийнятний для громадян вигаданого світу [7]. Справді, якщо говорити про владу та суспільний порядок, то можна стверджувати, що в місті Сонця правлять чоловіки. Незважаючи на пропаганду рівності, у творі Кампанелли ніде не згадується жінка держслужбовець, цим автор дає зрозуміти, що жіночій статі не місце на посаді управляючого, начальника, судді, одного з чотирьох помічників, не кажучи вже про самого Сонце (він же Метафізик, “О”), який є наймудрішим правителем-філософом і знавцем усіх ремесел, історії та звичаїв різних народів. Цитата: “А от титул О може дістати лише той, хто знає історію всіх народів, їхні звичаї, релігійні обряди, закони, устрій республік і монархій, життєпис законодавців і винахідників наук та ремесел, будову й історію неба та землі... конче потрібно для нього досконало опанувати метафізику й теологію, збагнути коріння, основи й суть усіх наук і мистецтв, подібності й відмінності між речами, збагнути необхідність, призначення й гармонію світу, міць, мудрість та любов божу, ступені буття та його відповідники в явищах небесних, земних, морських та божественних у такій мірі, в якій це доступно для смертного. Йому слід також вивчити твори пророків і астрологію” [2]. Тобто Т.

Кампанелла, можливо, навіть не свідомо, підкреслив, що жінці не притаманні ті стереотипно маскулінні риси, які роблять з чоловіка правителя (сила, вміння приймати рішення, об'єктивність, розум). Автор ні заперечує, ні спростовує цю ідею, а отже, ніякого іншого варіанта і не може бути, правитель міста – “Сонце-чоловік”.

Сфера релігії. Жителі міста знайомі з історією багатьох народів, поважають багатьох язичницьких богів, на почесному місті в них Христос. У своїй розповіді Мореплавець оповідає нам про добровільні жертвоприношення в честь “милостивого бога”, однак дізнаємося і про те, що такі жертвовні дії здійснюються лише чоловіками. Ці дії підкреслюють стереотипне уявлення про чоловічу наполегливість, рішучість та відвагу. Хоча жерцями в сонячному місті є лиш чоловіки, автор не обґрунтовує, чому жінка не може приносити себе в жертву, адже їй цілком притаманна така риса, втілена через те ж материнство.

Етика. Омріяне щастя та благополуччя, достаток і рівність – це безперечно позитивні риси утопії “Міста Сонця”. В тексті твору описуються можливості для розвитку людини як громадянина міста, але не більше. Індивідуальний розвиток не належав особистості, він належав місту безпосередньо, тому правильним вважалось те, що несло більшу користь суспільству, загальному благу. Атмосфера порядку та добробуту була понад усе. Для громадянина міста Сонця, закон – це не межа дозволеного, це єдино можливий спосіб життя, правильний та ідеальний. Ця предметність семіосфери літературної утопії полягає Л. Софроною в тому, що “костюм, речовий світ, що оточує людину, для утопії важливіше, ніж його внутрішній світ і психологічний образ” [4, с. 8]. Яскравою ілюстрацією до цього цих слів є цитата з твору: “Коли ж позбутися себелюбства, то залишиться тільки любов до громади” [2]. Чіткий розподіл обов'язків і прав, ніяких виключень ні для чоловіків, ні для жінок.

Отож, коли ми говоримо про гендерні стереотипи, то маємо на увазі образи та моделі, які вкорінені в нашій підсвідомості. Вони створені історією та культурою, полегшують і, водночас, ускладнюють життя людини. Хоча, Томазо Кампанелла представник доби Відродження, коли антропоцентризм постає за основу світобачення, але навіть у його прагненні до ідеалу, у створеній ним моделі світу,

де всі громадяни рівні, помітний вплив нав'язаних соціальних реалій. Однак ми не можемо засуджувати за це автора, адже іншого типу світогляду на той час не існувало. Т. Кампанелла у своєму творі “Місто Сонця” дав жінці право на освіту і науку, малярство і військову справу, але ще не бачив її поза домашнім господарством і домом, однак, як ми знаємо, стереотип не просто викоренити із свідомості людини, на це потрібен час, соціально-культурні зміни та ін.

Використана література:

1. Вілкова О. Ю. Конструктивні та деструктивні вияви гендерних стереотипів // Український соціум. – 2004. – № 3 (5). – С. 28–33.
2. Кампанелла Т. Місто Сонця (текст твору) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://thales2002.narod.ru/suntext.html>.
3. Колинько М. В. Гендерные метаморфозы в философском дискурсе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/natural/vdu/B/2008_2/texts/08kmvdfd.pdp.
4. Софронова Л. А. Об утопии и утопическом // Утопия и утопическое в славянском мире. – М., 2002. – С. 8.
5. Черткова Е. П. Метаморфозы утопического сознания (от утопии к утопизму) // Вопросы философии. – М., 2001. – № 7. – С. 57.
6. Храброва Г. М. Поступ феміністичних ідей та його відображення в літературі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Dtr_gn/2008_4/files/GN_04_2008_Hrabrova.pdf.
7. Шадурский М. Литературная утопия от Мора до Хаксли // Жанровое мышление в литературной утопии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/shadurs/01.php.
8. Штекли А. Э. Кошмары Города Солнца: тирания общности или всевластие науки?// Культура Возрождения и власть. – М.: Наука, 1999. – С. 84–94.
9. Frye N. Varieties of Literary Utopias // Utopias and Utopian Thought. – P. 38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/20026912>.

УДК 396:007

Назарко Роксолана,
*студентка гуманітарного факультету Національного університету
“Острозька академія”, м. Острог*

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ТА ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНІЙ РЕКЛАМІ

У статті розглядаються основні аспекти трансформації гендерних стереотипів у сучасній рекламі. Розглянуто вплив стереотипів на життя людей. Звертається увага на основні проблеми, що існують у сучасній рекламі.

Ключові слова: гендерний стереотип, сексизм, реклама.

Назарко Р. Гендерные стереотипы и их трансформация в современной рекламе

В статье рассматриваются основные аспекты трансформации гендерных стереотипов в современной рекламе. Рассмотрено влияние стереотипов на жизнь людей. Обращается внимание на основные проблемы, которые существуют в современной рекламе.

Ключевые слова: гендерный стереотип, сексизм, реклама.

Nazarko R. Gender stereotypes and their transformation in the modern advertising

The article deals with the main aspects of transformation of the gender stereotypes in the modern advertising. The influence of stereotypes on people's lives was defined. Author pays attention to the main features of the problems that exist in modern advertising.

Key words: gender stereotype, sexism, advertising.

Реклама в сучасному суспільстві перестала бути тільки економічним явищем, вона стала потужним чинником соціалізації, в тому числі й гендерної, а також елементом масової культури. Реклама – це і стереотип, і модель, на основі яких людина вибудовує власне життя. Так чи інакше, реклама – це яскравий симулякр нашого життя [1, с. 136].

Реклама часто впливає на свідомість людей шляхом використання гендерних стереотипів, які сприяють більш ефективній побудові

рекламної комунікації. Вона впроваджується в нашу свідомість, маніпулює підсвідомими інстинктами, управляє нашою поведінкою. Все це відбувається непомітно і не усвідомлюється більшістю людей.

Реклама оточує нас усюди – на телебаченні, білбордах, у журналах, газетах, транспорті. Рекламні образи переслідують нас, у якому напрямку ми б не рухалися. Згідно з Джин Кілборн, “враховучи те, що медіа насичене такою кількістю образів чоловіків та жінок і повідомлень про чоловіків, жінок і сексуальність, дуже малоймовірно, що ці ідеї не будуть мати вплив на формування ідентичності” [8, с. 25]. І це справді так. Реклама діє на маси людей, їх вподобання, звички. Реклама диктує стиль життя, змінює етичні та моральні норми, встановлює нові традиції.

Та перш ніж розглядати трансформацію гендерних стереотипів у рекламі, варто зазначити, що ж таке гендерний стереотип. Гендерний стереотип – це один із видів соціальних стереотипів. Він заснований на уявленнях про маскулінне і фемінне та їх ієрархії, які прийняті в суспільстві. Під гендерними стереотипами розуміють узагальнені усталені уявлення про те, якими є чоловіки й жінки та якою діяльністю вони повинні займатися [6, с. 158].

На сьогодні реклама транслює гендерні стереотипи саме патріархального складу, такими, якими вони і є для більшості людей, однак сучасні ролі чоловіка і жінки в суспільстві мають тенденцію до зміни.

Стереотипи знаходять своє відображення в рекламі тому, що вони не ламають традиційних розумінь гендеру, які існують у суспільстві. Рекламисти подають нам ту систему поведінки й ролі жінок і чоловіків, до якої ми звикли. Це своєрідна формула, згідно з якою жінка має бути жіночною, а чоловік – чоловічим.

При створенні гендерних образів у рекламі широко використовуються такі гендерні стереотипи: стереотипи маскулінності і фемінності; стереотипи про головне і природне призначення чоловіків і жінок; стереотипи про поділ домашньої праці. Відповідно до цих стереотипів, жінкам і чоловікам пропонуються традиційні ролі, якості, відбувається поділ сфер діяльності, обов’язків, підкреслюються гендерні відмінності. Для цього в рекламі використовуються як візуальні засоби, так і невербальна символіка.

Стереотипізація в рекламі полягає у використанні та репродукуванні наявних у суспільстві гендерних стереотипів. Вибудовуючи образи ідеальних споживачів – чоловіка та жінки, реклама водночас конструює їх за принципом бінарних опозицій, символічно пов'язуючи певні не пов'язані безпосередньо зі статтю культурні категорії з поняттями маскулітності та традиційної фемінності. О. Кісь пропонує такі опозиції: логічне мислення – інтуїція, раціональність – емоційність, незалежність – залежність, домінування – підлеглість, лідерство – пасивність, агресивність – миролюбність, стабільність – мінливість, фізична сила – фізична слабкість, орієнтація на роботу й кар'єру – орієнтація на сім'ю та дім, фінансова спроможність – тілесна краса, сексуальна активність – сексуальна чуттєвість [4]. На основі названих протиставних характеристик побудовані типові чоловічі та жіночі образи.

Оскільки жінка здебільшого є головним покупцем будь-якого товару, то більша частина реклами спрямована саме на неї. Ідеальною, з погляду сучасної реклами, вважається жінка, яка повинна бути гарною господинею, лагідною матір'ю. Інтелект особливої ролі не відіграє, водночас вимагається уміння стежити за собою. Щодо чоловіків, то стереотипний чоловік із рекламного ролика встигає зробити кар'єру, повеселитися з друзями, приділити час родині й користується успіхом у всіх без винятку жінок.

Якщо простежити зміни в рекламі, що відбувалися впродовж останніх років, то варто зазначити, що різниця між образом жінки в радянський час цілком відрізняється від образу сучасної жінки. Закритість і заідеологізованість, які були властиві радянському суспільству, дозволяли ЗМІ, зокрема і рекламі, транслювати переважно один центральний образ жінки – це образ жінки-трудівниці, передовика виробництва. Звичайно, він був дуже спрощений, схематизований, відображав тільки один бік життєдіяльності жінки. Але були в ньому і позитивні моменти: цей образ показував такі риси жінок, як активність, цілеспрямованість. За радянських часів приватна сфера була взагалі закрита, її було оголошено другорядною щодо суспільної сфери, і тому дозволеним образом жінки у приватній сфері був тільки образ матері [5].

Якщо ж говорити про сьогоднішній день, то через рекламу почалася активна трансляція нових стереотипних уявлень про роль жінки. З'явився абсолютно новий образ. Це образ жінки-красуні – дуже емоційної, сексуальної молоді істоти, якій, загалом, дуже малою мірою властиві розум, воля. Реклама активно стала використовувати образ гарного жіночого тіла, образ “жінки-предмета споживання”. Наприклад, реклами мила, шампунів, у яких весь час товар рекламується через красиве жіноче тіло. У таких рекламах вже сама жінка розглядається тільки як товар. І виходить так, що “вартість” жінки виражається тільки у “вартості” її тіла, а розум, інтелект, воля, здібності – усе це зараховано у сферу чоловічого і тільки там й існує. Крім того, жінку в рекламі часто зображують тільки як красивий предмет, супутній споживанню, її зведено до рівня реклами побутових товарів. Тобто, якщо показують її в рекламі, то виключно у сфері побуту. Вся реклама транслює підлеглість жінки, її некомпетентність, її зацикленість на сфері побуту.

Відомий соціолог Ірвінг Гофман аналізував рекламу з погляду візуального ряду і виявив, що, як правило, у рекламі чоловік зображується трохи вище, а жінка – трохи нижче (навіть якщо ця жінка – політичний діяч). Та є такі ситуації, коли жінки можуть бути вищими. На цьому і наголошує І. Гофман: “Жінки зображаються вищими за чоловіків в тих випадках, коли увага акцентується більше на приналежності до соціального класу, ніж на гендерних відмінностях” [7, с. 10].

Одночасно дослідники реклами, такі як О. Вороніна, В. Грошев зазначають, що останнім часом у рекламі, в основному зарубіжній, образ жінки і чоловіка трансформується і підноситься абсолютно в незвичному для вітчизняного глядача ракурсі. В. Грошев зауважує, що через рекламу став транслюватися образ жінки, яка є більш незалежною, активною, що йде від звичної ролі дружини, матері, яка демонструє на невербальному рівні зарозумілу манеру поведінки, набуває маскулітних рис, намагається реалізуватися як особистість [3, с. 123].

У сучасній рекламі образ такої жінки також починає проявлятися. Так, наприклад, Ольга Вороніна пише про це нове рекламне явище таке: “Останнім часом у рекламі став з'являтися і образ “сучасної

жінки”, яка живе в ногу з епохою прогресу і досягнень... Чесно кажучи, я навіть не знаю, що противніше і образливіше – образ домогосподарки або такої сучасної жінки” [2, с. 56]. Щодо образу чоловіка, то він навпаки, – більш інфантильний, безтурботний, менш відповідальний і особливо не прагне опікувати інших.

Також у сучасній рекламі існують декілька проблем. Першою із них є порушення принципу рівноправності. Реклама, діючи на підсвідомість людини, закладає гендерні стереотипи, певне сприйняття світу, ставлення щодо місця жінки в цьому світі. І, виходячи з рекламних образів, місце це підлегле, другорядне. Цікаво те, що нашу рекламу більше, ніж американську, можна звинуватити в тому, що вона нав’язує регресивні стереотипи розподілу ролей у суспільстві і сім’ї, коли жінки, які повинні нести подвійне навантаження – на роботі і вдома, деградують фізично і морально.

Ще однією важливою проблемою в сучасній рекламі є сексизм. Сьогодні жіноче тіло продає косметику, одяг, їжу, напої, автомобілі – все, що завгодно. Натомість чоловіче тіло виключене із сексуального рекламного вжитку.

Боротьба із сексизмом у рекламі – один зі способів опору патріархальним засадам суспільства, нерівності та пригнобленню. Насамперед необхідно змінювати уявлення й образи, що оточують нас щодня, і таким чином змінювати наш напрям думок і дій. Трансформація мислення – перший крок до зникнення сексизму та його проявів.

Отже, усі гендерні стереотипи тільки шкодять. Їхнє вживання підкріплює штампи, дає підстави для дискримінації за ознакою статі. Від жінок вимагають ніжності, турботливості та домашнього затишку, від чоловіків – сили, мужності та грошового забезпечення. Мас-меді, як ніхто інший, повинні боротися з цим в першу чергу. Завдання мас-медій розвінчувати та знищувати гендерні стереотипи, а не підтримувати та пропагувати їх.

Формуванню позитивних гендерних стереотипів у рекламі може сприяти таке: рівне представництво в рекламі обох статей і впливу того чи іншого продукту на них; демонстрація успішних у бізнесі жінок і чоловіків, що займаються домашніми справами.

Отже, реклама є невід'ємною частиною сучасної культури суспільства, що задає стандарти і створює “правила гри” для людей, загальноприйняті поняття про те, як вони мають жити. В тому числі через рекламу передається фундаментальна проблема дихотомії фемінного/маскулінного. Вона є джерелом гендерних стереотипів і, на жаль, якби ми не намагалися знищити ці стереотипи, нам нічого не вдасться, оскільки існують вони з давніх часів і зламати їх просто неможливо. Всі стереотипи, що існують у сучасній рекламі, роблять її успішною і продуктивною. І хочемо ми цього чи ні, але вони впливають на наше життя і свідомість.

Використана література:

1. Бодрийяр Ж. Система вещей. – М.: Рудомино, 2001. – 212 с.
2. Воронина О. А. Гендерная экспертиза законодательства Российской Федерации о средствах массовой информации. – М., 1998. – 156 с.
3. Грошев И. В. Полоролевые стереотипы в рекламе / И. В. Грошев // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 3. – С. 119–133.
4. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні / О. Кісь // Незалежний культурологічний часопис “І”. – Михайло Мазурін. Від жінки-трудівниці до “бізнес-вумен” // День. – 2003. – № 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/media/vid-zhinki-trudivnici-do-biznes-vumen>.
5. Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи / С. М. Оксамитна // Основи теорії тендеру : [навчальний посібник / відп. редактор Скорик М. М.]. – К. : “К.І.С.”, 2004. – С. 157–181.
6. Goffman E. Gender Advertisements. – Harper Colophon Books, 1979. – P. 10–31.
7. Kilbourne J. Killing Us Softly 3: Advertising’s Image of Women. – USA, 2000.

УДК 396

Погранична Ірина,
*студентка гуманітарного факультету Національного університету
“Острозька академія”, м. Острог*

ІДЕЙНІ ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ АНТИФЕМІНІСТИЧНИХ РУХІВ

У статті зроблено спробу висвітлити основні причини виникнення антифеміністичних рухів та провести паралелі між фемінізмом та антифемінізмом. Ідеологія фемінізму ґрунтується на утопічному зрівнянні прав чоловіків та жінок. Фемінізм – це матриархальна модель патріархального суспільства. Антифемінізм – рух, який бореться за збереження традиційних ролей чоловіка та жінки у сім'ї та виступає за збереження традиційних сімейних цінностей.

Ключові слова: фемінізм, антифемінізм, сексизм, феміністичність, маскуліністичність, стереотип, соціалізація.

Пограничная И. Идеиные причины возникновения антифеминистических движений

В статье сделана попытка осветить основные причины возникновения антифеминистических движений и провести параллели между феминизмом и антифеминизмом. Идеология феминизма базируется на утопическом сравнении прав мужчин и женщин. Феминизм – это матриархальная модель патриархального общества. Антифеминизм – движение, которое борется за сохранение традиционных ролей мужчины и женщины в семье и выступает за сохранение традиционных семейных ценностей.

Ключевые слова: феминизм, антифеминизм, сексизм, феминистичность, маскулинность, стереотип, социализация.

Pogranychna I. Ideological causes of antifeminism motions

The article attempts to highlight the main causes of antifeminism movements. The attempt to draw parallels between feminism and antifeminism. The ideology of feminism based on utopian equalization of rights between men and women. Feminism is a patriarchal model of patriarchal society. Antifeminism is a movement that fights for the preservation of the traditional roles of men and women, families and tries preservation of traditional family values.

Keywords: *feminism, antifeminism, sexism, femininity, masculinity, stereotypes, socialization.*

Одним із визначальним чинників, що зумовив глибинні зміни суспільного становища жінок, був розвиток виробництва, який і став вихідним пунктом розвитку ідеології фемінізму.

Велика французька революція 1789 р. створила підстави для емансипації жінок і, власне, витворила ідеал емансипації. Жінки були активними учасницями революції 1848 р., Паризької Комуні 1871 р., російського революційного руху кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Участь у боротьбі давала частині жінок ілюзію партнерства з чоловіками, надію на майбутній справедливий соціальний устрій без дискримінації людини за расою, нацією, соціальним статусом та статтю.

Розуміти та трактувати термін “фемінізм” можна по-різному:

- як тип світогляду;
- як інтелектуальну філософсько-релігійну, соціально-політичну, культурологічну течію;
- як спрямований на суспільно-правові зміни жіночий рух;
- як ідеологію жіночої емансипації та статевої рівноправності;
- як зміну статевої поведінкових стереотипів;
- як альтернативний до загальноприйнятого спосіб життя;
- як соціоправову чи психобіологічну проблему;
- як напрям у соціології;
- як особливий підхід до розв’язання найрізноманітніших соціальних проблем.

Початковий етап становлення фемінізму як ідейного напрямку мав чітко окреслену проблему – дискримінація жінок у всіх сферах суспільства, і звідси вимога надати активне та пасивне виборче право жінкам. Феміністки вважали, що правова рівноправність статей приведе до соціально-культурної рівноправності. Надання виборчого права жінкам актуалізувало завдання навчитися користуватися цими правами, інтегруватися нарівні в чоловіче суспільство через освіту, економіку, культуру, політику.

В останній третині ХХ ст. історична криза звичного гендерного ладу почала викликати зростаючу стурбованість і невдоволення як чоловіків, так і жінок. Якщо в ХІХ ст. в європейській суспільній

свідомості з'явилося так зване “жіноче питання”, то тепер можна говорити про появу особливого “чоловічого питання”.

Антифемінізм – опозиція до фемінізму, рух, який заперечує деякі прояви фемінізму, або його в цілому. У XIX ст. антифеміністи виступали проти жіночого руху та надання жінкам активного та пасивного виборчого права. Прихильники антифемінізму виступали проти навчання жінок у вищих навчальних закладах, мотивуючи це надзвичайно великим фізичним навантаженням. На підтримку антифеміністичного руху виступив професор Гарвардського університету Едвард Кларк, який у своїй праці “Стать в освіті” (1873 р.) науково обґрунтував порушення жіночої репродуктивної функції через освіту. Він на основі спостережень визначив, що жінки з вищою освітою народжують рідше, ніж ті, хто її не має. Е. Кларк пояснював це простими природними процесами. Він стверджував, що якщо жінка вступала до вищого навчального закладу, її мозок збільшувався в об'ємі, а матка, навпаки, зменшувалася.

У 1900 р. вийшла друком книжка П. Мобіуса “Про фізіологічну недорозвиненість жінок”, у якій автор з позицій вульгарно-механістичного біологізму намагався довести фізіологічну та морально-психічну неповноцінність жінок.

Продовжували розвивати цю думку й антифеміністи XX ст. У 1903 р. опубліковано роботу О. Вейнінгера “Стать і характер”, у якій автор заперечив у жінок будь-які здібності та саму здатність мислити.

У середині XX ст. ідеологія фемінізму зазнала суттєвих змін. Фемінізм з феномену політичного життя перетворився в загальнокультурний.

Сучасні антифеміністи виступають проти радикальних проявів фемінізму, який поступово почав перетворюватися на сексизм. У XXI ст. деякі чоловіки стали почувати себе дискримінованою статтю.

Сексизм – це позиція чи дії, що принижують, вилучають, недооцінюють або стереотипізують людей за статевою ознакою. Сексизм – це дискримінація, яка ставить у несприятливі умови одну стать стосовно іншої. Сучасні антифеміністи вважають, що у наш час за статтю більше дискримінуються чоловіки, а жінки стали домінуючими в усіх сферах та проявах суспільного життя.

Появу організованого й ідеологічно оформленого жіночого руху чоловіки сприймають водночас як загрозу, інтелектуальний виклик і приклад для наслідування, що породжує потребу захищати свої власні групові інтереси. Перший “Чоловічий визвольний рух” (The Men’s Liberation) зародився в США в 1970 р. у руслі ліберальної ідеології. Його організаційним центром у 1970–80-х роках була Національна організація для чоловіків, які змінюються, перейменована 1991 р. у Національну організацію чоловіків проти сексизму (The National Organization for Men Against Sexism – NOMAS). Головне джерело всіх чоловічих проблем і труднощів ідеологи руху вбачали в обмеженості чоловічої статевої ролі та відповідній психології, доводячи, що від сексистських стереотипів страждають не лише жінки, але й самі чоловіки. “Чоловіче визволення, – писав у 1970 р. Джек Соєр, – прагне допомогти зруйнувати статоворольові стереотипи, які розглядають “чоловіче” і “жіноче” буття як статуси, які повинні бути досягнуті за допомогою відповідної поведінки... Чоловіки не можуть ні вільно грати, ні вільно плакати, ні бути ніжними, ані виявляти слабкість, тому що ці властивості “фемінні”, а не “маскулінні”. Повніше поняття про людину визнає всіх чоловіків і жінок потенційно сильними і слабкими, активними і пасивними, ці людські властивості не належать винятково одній статі” [4, с. 246].

Антифеміністи не пропонують нової концепції. Вони виступають за правильне розділення гендерних ролей між чоловіком та жінкою в суспільстві. Представники антифемінізму говорять про те, що кожна зі статей – унікальна за своєю природою і наділена різними фізіологічними та психологічними характеристиками, які потрібно не притлумлювати, а, навпаки, розвивати в собі. Фемінізм ж виступає не за “природність” кожної зі статей, а, навпаки, за своєрідну війну між ними, де на протигагу чоловічому началу жіноче виступає домінантою.

Антифемінізм, як і фемінізм, поділяється на кілька напрямів. Існують консервативний, міфопоетичний, ліберальний напрями та організацій батьків (чоловіків).

Консервативна гілка антифемінізму виділилася найпізніше, але саме вона нараховує найбільше прихильників. Цей напрям антифемінізму почав розвиватися у США зі створенням у 1900 р. футболь-

ним тренером Біллом Макартні організації “Вірні слову” (“Promise Keepers”). “Вірні слову” – це консервативна релігійна організація, що об’єднала чоловіків, які вважали своєю метою захист традиційних сімейних цінностей та протидію руйнівним впливам фемінізму на традиційне суспільство та сім’ю. У їхній ідеології немає відвертої мізогінії, але вони стверджують, що саме чоловік створений за образом і подобою Божою, і тим самим він поставлений вище від жінки. Принцип жіночої рівноправності підриває традиційні сімейні цінності й дезорганізує суспільство. На їхню думку, чоловік створений щоб бути відповідальним лідером [4, с. 268].

Прихильники цього руху засуджують пияцтво, наркоманію і сексуальне насильство, закликаючи чоловіків “повернутися додому”, бути вірними чоловіками, стараними працівниками і надійними годувальниками, турботливими батьками і “християнськими джентльменами”.

Міфопоетичний чоловічий антифеміністичний рух від всіх інших відрізняється тим, що не займається ніякою громадською роботою. Його мета пробуджувати в чоловіках героїчний дух їхніх предків, згадувати про минуле як про часи справжньої чоловічої слави й честі. Його ідеологом прийнято вважати Роберта Блая і його працю “Залізний Джон” (1990 р.). У своїй книзі Блай визначив різні періоди переходу чоловіків від отроцтва до зрілості, а також спонукав чоловіків вивчати свої стосунки з батьками, і досліджувати їх первісну мужність. На думку Блая та його однодумців, головне завдання сучасного суспільства – скерувати чоловіків на шлях духовного пошуку, щоб допомогти відновити загублені ними базові чоловічі цінності.

В усіх древніх суспільствах існували особливі ритуали й ініціації, за допомогою яких дорослі чоловіки допомагали хлопчикам–підліткам утвердитися в їхній глибинній, природній маскулінності. Міське індустріальне суспільство розірвало зв’язок між різними поколіннями чоловіків, замінивши їх відчуженими, змагальними, бюрократичними стосунками, що, відповідно, відірвало чоловіків один від одного і від їхньої власної чоловічої сутності. Блай визначив, що жіночність виступає убивчою для здорового чоловічого потенціалу [6, с. 303].

Батьківські організації представлені найбільшим числом прихильників. Ця одна з найстаріших гілок чоловічого антифеміністичного руху, яка виникла приблизно в той же час, коли в США були прийняті дискримінаційні закони, що позбавляють батьків прав на своїх дітей. З часом проблема ставала все гострішою і число організацій збільшилося. Зараз вони існують у всіх країнах Заходу.

Ліберальний напрям має свою чітку концепцію й ідеологію, яка охоплює захист прав чоловіків в усіх областях їхнього життя. До анти феміністичних організацій ліберального напрямку в першу чергу варто зарахувати “Національну Коаліцію Вільних Чоловіків”, “Національний конгрес за чоловіків” та інші. Неформальним ідеологом ліберального напрямку антифеміністичного чоловічого руху можна вважати Уоррена Фаррелла. Почавши свою діяльність як переконаний фемініст, він на поч. 80-х рр. XX ст. рішуче змінив свої переконання і зайнявся чоловічими питаннями.

Уоррен Фаррелл – автор чотирьох бестселлерів про чоловічі проблеми сучасності. Найбільш радикальною є книга під назвою “Міф про владу чоловіків”, в якій автор на величезному фактологічному матеріалі спростував всі звичні уявлення про чоловіків як про привілейований клас суспільства, що володіє владою. Чоловіки вмирають раніше ніж жінки. Середній вік життя чоловіка 50–55 років, тоді як вік диття жінки у середньому – 60–65 років. Коли жінка має право шукати захист і порятунк, чоловіка відправляють як гарматне м’ясо на війну. Фаррелл вважає, що якби чоловіки і справді займали привілейоване становище в суспільстві, то вони могли б елементарно захистити своє життя.

Ідеологи американського Руху за права чоловіків (The Men’s Rights Movement) Уоррен Фаррелл, Герб Голдбер та інші вбачають головну небезпеку для чоловіків у фемінізмі та зростаючому впливі жінок. Уоррен Фаррелл переконаний, що ми вже давно живемо в умовах матриархату. За Фарреллом, саме жінки протягом всього XX ст. були привілейованим класом західного суспільства, а феміністки ведуть активну боротьбу для знищення чоловічої маскулітності. Він вважає, що такого висновку може дійти кожен, хто підійде до питання рівності статей використовуючи систему універсальних критеріїв [4, с. 308]. Те, що переважно чоловіки становлять видиму верхівку влади,

не означає нічого, окрім факту вдало проведеної операції “прикриття”. З тих пір як жінки отримали виборчі права, вони стабільно, через більшу тривалість життя, становлять більшість електорату. Тому в урядах і парламентах сидять ті, хто вигідний для жінок. Особливо завзято Фаррелл виступає проти міфу про те, що жінки протягом століть були жертвами чоловічого гноблення, на чому ґрунтуються основні положення феміністичної теорії. Якщо керуватися тими ж принципами відновлення історичної справедливості, вважає Фаррелл, то необхідно, наприклад, призупинити призив до армії чоловіків принаймні до того моменту, поки Америка не втратить у бойових діях 1 200 000 жінок (саме стільки загинуло чоловіків за історію воєн, які вели США). Пильний погляд на становище “гноблених” виявляє низку цікавих подробиць. Жінки – це єдина “пригноблена” група, що володіє набагато більшою кількістю предметів розкоші, ніж “пригноблювач”. У своїй книзі Фаррелл також опирається на результати соціологічних досліджень, проведених у Британії, які показали, що саме чоловіки найчастіше стають жертвами насилля в сім’ях. До такого висновку британські дослідники дійшли, об’єктивно застосувавши до обох статей визначення сімейного насильства, даного Департаментом охорони здоров’я Великобританії, яке розуміється як “емоційне, сексуальне та фізичне погане поводження з боку партнера”. На його думку, “сексизм” (стосовно жінок) і “чоловіче панування” – вигадані агресивними жінками з метою приниження і дискримінації чоловіків. Ніякої “чоловічої влади” у США не існує. “Мати владу – не значить заробляти гроші, аби їх витрачав хтось інший, і раніше померти, щоб інші одержали від цього вигоду. І на роботі, і в родині сучасні чоловіки пригноблені більше, ніж жінки, яким усюди створюють перевагу. Під виглядом боротьби проти сексуального домагання і насильства жінки блокують чоловічу сексуальність, у родині американські чоловіки неспроможні, при розлученні батьки витрачають право на власних дітей тощо”. Фаррелл вважає, що врятувати чоловіків може тільки організований самозахист, чим і займаються численні союзи та асоціації – “Коаліція для вільних чоловіків”, “Національний конгрес для чоловіків”, “Чоловічі права”.

Врезультаті книга “Міф про владу чоловіків” була видана в п’ятдесяти країнах світу і перекладена десятьма мовами.

Існують й інші менш відомі напрями антифемінізму, наприклад, Рух проти призову в армію (у тих країнах, де існує закон про військовий обов'язок), Рух проти примусового батьківства та дискримінації при шлюбозрозлучному процесі та чимало інших.

Незважаючи на таке різноманіття чоловічих рухів, більшість чоловіків переживає кризу власної маскулінності самостійно, шукаючи інші способи реалізації свого “Я”, не виносячи цього на публіку. Активісти чоловічих антифеміністичних рухів намагаються привернути громадськість та ЗМІ до проблем сучасного чоловіка та кризи маскулінності. Протягом довгого часу “чоловічий” проблемі не приділяли достатньої уваги, всіляко ігноруючи її існування [4, с. 96].

До середини 1980-х рр. чоловічим проблемам присвячували переважно науково-популярні книги і дослідження медико-біологічного характеру. Потім кількість публікацій почала зростати в геометричній прогресії, охоплюючи все нові теми й галузі знань. З'явилися численні серійні публікації, деякі хрестоматії стали бестселлерами. Наприклад, хрестоматія Майкла Кіммеля і Майкла Месснера “Чоловічі життя” (Men's Lives) від 1989 до 1998 рр. перевидавалася масовим накладом чотири рази. Найповніша бібліографія літератури про чоловіків і маскулінність, яку уклав і регулярно перевидає Майкл Фут (Австралія), складається з 50 розділів і нараховує понад 3 000 назв.

Американська асоціація з вивчення чоловіків (The American Men's Studies Association (AMSA)) об'єднує чоловіків і жінок, зайнятих викладанням, дослідженнями і клінічною практикою у сфері чоловічих досліджень і роботи з чоловіками. Мета цієї організації – вивчення життєвого досвіду чоловіків як соціо-історико-культурних конструктів, сприяння критичному обговоренню питань, що стосуються чоловіків і маскулінності в цілому, та поширювання знання про життя чоловіків серед громадськості [1, с. 38].

З кінця XX ст. масово з'являються спеціальні журнали про чоловіків і для чоловіків. В Австралії це “XY: Men, sex, politics” (з 1990 р.), “Certified Male” (з 1995 р.) і “Journal of Interdisciplinary Gender Studies” (з 1996 р.), в Англії – “Achilles Heel” і “Working With Men”, у США – “The Journal of Men's Studies” (з 1992 р.) та ін. Найавторитетніший міжнародний міждисциплінарний науковий журнал “Men and Masculinities” (головний редактор Майкл Кімвел) видає видавництво Sage з 1998 року.

Ці видання містять чимало нової цікавої інформації про різні сторони й аспекти чоловічого буття. Під чоловічими дослідженнями зазвичай розуміють предметну галузь знання, яка охоплює все те, що стосується чоловіків, включно з біологією чоловічого тіла, здоров'ям чоловіка тощо. Натомість маскуліність частіше трактують як особливу соціальну ідентичність, яка існує винятково у певному соціумі та змінюється разом з ним.

Інші автори, навпаки, вбачають у соціальних процесах, які розхитують чоловічу гегемонію, загрозу сталим “природним” підвалинам людської цивілізації та закликають чоловіків як традиційних захисників стабільності й порядку покласти край цій деградації та повернути суспільство назад, у спокійне і надійне минуле.

Автори чоловічих бестселерів 1970-х років Уоррен Фаррелл, Марк Фейген Фасто, Роберт Бреннон та інші доводили, що для усунення чоловічих проблем необхідно насамперед змінити соціалізацію хлопчиків.

Процеси гендерно-рольової соціалізації чоловіків і жінок мають багато відмінностей. Для жінки, згідно з історично сформованими патріархальними стереотипами, які, незважаючи на суспільний прогрес, ще мають місце, переважає орієнтація на сім'ю та сімейні цінності, ведення домашнього господарства тощо. Для чоловіка, згідно з тими самими стереотипами, нормативно бажаною є більша активність за межами сім'ї: професійна діяльність, суспільна активність. Згідно з таким розмежуванням, важливою умовою самореалізації для жінки вважається успішний і вчасний шлюб. Жінка, яка “вчасно” не створила сім'ю, вважається неповноцінною. Чоловіка, який не одружився, ніхто неповноцінним не вважає, бо він ще не визначився. З іншого боку, успішність самореалізації чоловіка пов'язується з його кар'єрним ростом і соціальним статусом [3, с. 437].

Такі стереотипи впливають на свідомість дитини, яка тільки починає шлях у суспільному житті. Так, дівчатка часто ростуть з переконанням, що вони не можуть бути такими цінними працівниками у професійній сфері, як чоловіки, що впливає на самооцінку і певною мірою “виправдовує” той факт, що серед жінок дуже мало лідерських професій. За результатами деяких досліджень, дівчатка в школі мають нижчі оцінки з математики, ніж хлопчики, не тому,

що мають гірші математичні здібності, а тому, що мають занижену самооцінку в цій сфері і стикаються з відповідними очікуваннями педагогів. Звідси можна дійти висновку, що існує серйозна соціально-психологічна проблема, пов'язана з соціально-психологічною самореалізацією жінки. Ці проблеми спричинили появу численних феміністичних рухів, покликаних допомогти жінкам у подоланні цих труднощів.

Але не варто думати, що труднощі гендерної соціалізації мають лише жінки. Хлопчик у процесі гендерного розвитку стикається з численними проблемами, в першу чергу пов'язаними з визнанням в оточенні однолітків, з лідерством, суперництвом тощо. Якщо для дівчинки проблема лідерства полягає в тому, що вона, з погляду суспільних стереотипів, не повинна до нього прагнути, то для хлопчика, навпаки, суспільна думка повинна стояти на першому місці. Чоловік, який не реалізував себе в ролі лідера, суспільством вважається менш компетентним, ніж чоловік з високим соціальним статусом. Хлопчики часто керуються подібним стереотипами під час вибору майбутньої професії, відмовляючись від свого “покликання” на користь професії, яка може дати владу. Для хлопчика прагнення відповідати взірцям маскулінності (крім влади – це необхідність бути сильним, хоробрим, компетентним, емоційно стриманим) є не стільки внутрішньою потребою, скільки суспільною нормою, і невідповідність їй спричиняє більш критичне ставлення до нього, ніж для дівчинки невідповідність стандартам фемінності [3, с. 480].

Отже, можна простежити, що гендерний розвиток та гендерна соціалізація як чоловіка, так і жінки – це складні і різноманітні процеси, які підкоряються багатьом закономірностям, і на їхньому шляху виникає багато суперечностей, проблем, дисгармоній та мають багато спільних проблем. Знання цих закономірностей повинне допомогти уникненню цих проблем і суперечностей розвитку як чоловіка, так і жінки. Це шлях не лише до гармонійності розвитку гендерної сфери людини, а й до гармонійності особистості в цілому, до гармонійності її стосунків з особами протилежної статі і з соціальним світом взагалі.

Використана література:

1. Берн Ш. Гендерная психология. – СПб.: Прайм–ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.
2. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Стать та сексуальність: Психологічний ракурс. – Т.: Нова книга – Богдан, 1999. – 383 с.
3. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. – СПб., 2003. – 544 с.
4. Кон И. С. Мужчина в меняющемся мире. – М.: Время, 2009. – 496 с.
5. Мужской альманах. Мужское движение как новая реальность нашего времени: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://menalmanah.narod.ru/menmov.html>.
6. Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис: пер. с англ. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.

УДК 396:82.09

Поліщук Ольга,
студентка факультету романо-германських мов Національного університету "Острозька академія", м. Острог

МОТИВ АНДРОГІННОСТІ І ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ (ЗА РОМАНОМ В. ВУЛФ "ОРЛАНДО")

У статті розглядається проблема андрогінності головного героя роману В. Вулф "Орландо". Показано, що письменниця дослідила межі сексуальності, ламаючи стереотипи про однозначність чоловічого й жіночого начал, змодельовавши тип героя, звільненого від обмежень гендеру.

Ключові слова: *гендер, самоідентичність, андрогінність, сексуальність, герой.*

Поліщук О. Мотив андрогінності и проблема идентичности (по роману В. Вулф "Орландо")

В статье рассматривается проблема андрогинности главного героя романа В. Вулф "Орландо". Показано, что писательница исследовала границы сексуальности, разрушая стереотипы об однозначности мужского и женского начал, смоделировав тип героя, избавленного от ограничений пола.

Ключевые слова: *гендер, самоидентификация, андрогинность, сексуальность, герой.*

Polishchuk O. Androgyny motif and the problem of identity in Virginia Woolf's "Orlando"

Main character's androgyny problem in Virginia Woolf's "Orlando" is considered in this article. The writer has analyzed sexuality boundaries and ruined stereotypes about unambiguity of men's and women's traits, creating a character free from sexual restrictions.

Key words: *gender, self-identification, androgyny, sexuality, character.*

Гендерна ідентичність – одна із важливих складових особистісної ідентичності. Індивід може ідентифікувати себе як фемінну, маскулінну чи андрогінну особу. Останнім часом у культурі наміти-

лася тенденція до стирання гендерних меж. Сьогодні наголошують на тому, що особистість повинна мати свободу вибору поведінки, темпераменту, а відтак, і соціальних ролей [4, с. 322].

Тема андрогінності сягає корінням ще архаїчних міфів та наявна чи не в усіх культурах. Але саме в ХХ столітті зацікавлення мотивами андрогінності та гермафродитизму охоплює не лише літературу, а й філософію, психологію, соціологію та культурологію. У психології вперше до теми андрогінності звернувся Карл Юнг, який розвинув ідею наявності чоловічих та жіночих рис в особистості. Єдність двох протилежностей – чоловічого і жіночого – це архетипний образ, стверджував психоаналітик. Найважливіші архетипи, які керують поведінкою людини – втілення жіночого начала в чоловічому несвідомому (аніма) і чоловічого в жіночому (аніmus), тобто психологічна бісексуальність. Показником особистісного зростання, що приводить до відкриття та інтеграції справжньої стуності, є осягнення чоловіком своєї внутрішньої жіночності (аніми), а жінкою – мужності (аніmusу) [6].

Також Зигмунд Фройд у “Трьох нарисах з теорії сексуальності” (1905) розвиває думку про те, що в людині закладено не сексуальну орієнтацію, а лише здатність до сексуального кохання, і тільки під впливом соціального середовища і культури формуються симпатії до протилежної статі [5].

Паралельно до Юнга та Фрейда питання про андрогінність у творчості порушує британська письменниця Вірджинія Вулф. В есе “Власний простір” (1929), яке давно стало програмним для феміністичної критики, поряд з іншими вона порушує питання, “чи існує дві статі для розуму, які б відповідали двом статям людського тіла, і чи потрібно їм також об’єднатися, щоб отримати повне задоволення і щастя” [8, с. 88]. Відповідь Вулф формує, спираючись на думку С. Колріджа із “Застольного розмовника” про “андрогінність великого розуму”. Письменниця стверджує, що “згубно будь-кому, хто пише, думати про свою статі... Згубно бути просто і винятково чоловіком чи жінкою, потрібно бути жіночно-чоловічим або чоловічно-жіночним... Певна співпраця між чоловіком і жінкою має відбутися у свідомості [митця] ще до творення. Певний шлюб між протилежностями має бути приголомшливим” [8, с. 94]. Своє ба-

чення андрогінності В. Вулф художньо втілила в романі “Орландо” за допомогою гендерних експериментів з головним персонажем.

Орландо – юнак-аристократ, андрогінний по моді того часу, у третьому розділі іронічно-фантастичної біографії змінює стать, героєм стає героїнею: “Orlando woke. He stretched himself. He rose. He stood upright in complete nakedness before us, and while the trumpets pealed Truth! Truth! Truth! We have no choice left but confess – he was a woman” [9; chapter 3].

Зміна статі була повною, безболісною, навіть сам Орландо не здивувався. Тут потрібно звернути увагу на декілька моментів. По-перше, семиденний сон: подібне вже відбувалось з Орландо в другому розділі, після розчарування в коханні. Тоді він змінив не стать, а власне “я”, відчувши плинність людського життя і звернувшись до поезії. У зв’язку з цим, зміну статі Орландо потрібно сприймати як одну, хоча й надзвичайно важливу, ланку в низці перетворень його особистості. По-друге, варто відзначити неочікуваність перетворення для самого героя і, водночас, повну відсутність подиву з його боку. Підкреслюється непоправність і правдивість перетворення, подібно до того, як на початку роману акцентувався той факт, що Орландо – юнак: “He – for there could be no doubt of his sex, though the fashion of the time did something to disguise it...” [9, с. 1].

В. Вулф подає ці метаморфози читачеві так, наче нічого особливого не сталося: “But in every other respect, Orlando remained precisely as he had been. The change of sex, though it altered their future, did nothing whatever to alter their identity”. В останньому реченні і перехід від займенника в однині “he (він)” до множини “(their)їхній”, і використання займенника чоловічого роду для опису біологічної жінки ставлять під сумнів гендерну ідентичність Орландо [7]. Це є кульмінаційним моментом твору, який аж ніяк не можна вважати анахронічною імпровізацією письменниці, адже мотив зміни статі є основним художнім завданням В. Вулф. Далі авторка розширює цей погляд від особливостей Орландо до більш загального твердження: “Different though the sexes are, they intermix. In every human being a vacillation from one sex to the other takes place, and often it is only the clothes that keep male or female likeness, while underneath the sex is the very opposite of what is above” [9, с. 189].

На початку першого розділу роману ми бачимо повну тілесну характеристику Орландо, що дозволяє зарахувати його до певного “жіночного” типу чоловіків: “... the shapely legs, the handsome body, and the well-set shoulders were all of them decorated with various tints of heraldic light, Orlando’s face, as he threw the window open, was lit solely by the sun itself. A more candid, sullen face it would be impossible to find... The red of the cheeks was covered with peach down; the down on the lips was only a little thicker than the down on the cheeks. The lips themselves were short and slightly drawn back over an exquisite and almond whiteness. Nothing disturbed the arrowy nose in its short, tense flight; the hair was dark, the ears small, and fitted closely to the head. But, alas, these catalogues of youthful beauty cannot end without mentioning forehead and eyes...” [9; chapter 1].

Але чоловіча ідентичність залишається ще незрозумілою, хоча авторка від початку піддає сумніву гендерні уявлення людини. В цьому можна простежити ігровий підхід до проблеми ідентичності, формування у читача невпевненості та чутливості до тілесної ідентичності [1, с. 279]. Бісексуальна зовнішність Орландо містить у собі ідею не лише зовнішньої, а й внутрішньої (психологічної) андрогінності, що проявляється в бісексуальній орієнтації та поведінці Орландо: “... she was censuring both sexes equally, as if she belonged to neither; and indeed, for the time being, she seemed to vacillate; she was man; she was woman; she knew the secrets, shared the weaknesses of each. It was a most bewildering and whirling state of mind to be in” [9; chapter 4].

Насправді неважливо, жінка Орландо чи чоловік (це підкреслюється дивним поєднанням чоловічого імені і граматичних форм жіночого роду): в романі розповідається про пошуки істинного “я”, яке потрібно віднайти у великій кількості інших, несправжніх, чи неповних. Цим же й пояснюється дивність хронології в романі, звисистість часового потоку (наприклад: “Some weeks added a century to his age, others no more than three seconds at most” [9, с. 82]. Адже знаходження власної ідентичності проходить в такому часі, який вимірюється не плином століть, а лише інтенсивністю душевного життя [2].

Орландо нарешті знаходить своє істинне “я”, і це відбувається так само неочікувано, беззаперечно і без будь-яких причин, як і зміна ста-

ті: “And it was at this moment, when she had ceased to call ‘Orlando’ and was deep in thoughts of something else, that the Orlando whom she had called came of its own accord; as was proved by the change that now came over her” [9, с. 227]. В цей момент минуле і теперішнє у свідомості Орландо поєднуються, виявляючи живий і нерозривний зв’язок. У романі залишаються таємничість, що породжує характерну для “Орландо” надмірність сенсу, особливу туманну привабливість.

У романі “Орландо” В. Вулф демонструє еволюцію (андрогінізацію) свідомості Орландо-чоловіка, спричинену гендерними метаморфозами, й доводить, що в людській душі вживаються два начала – чоловіче й жіноче. В. Вулф глибоко проникнула в безмежжя людської сутності, її ідея андрогінності заперечує традиційну контрастність чоловічого й жіночого начал у культурі.

Використана література:

1. Бандровська О. *Метаморфози тіла у романі Вірджинії Вулф “Орландо”* // *Іноземна філологія*. – 2009. – № 121. – С. 277–284.

2. Зусева В. Б. Проблема самоідентифікації героя в метаромане (“Орландо” В. Вулф і “Орланда” Ж. Арпман) // *Новый филологический вестник*. – 2008. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/problema-samoidentifikatsii-geroia-v-metaromane-orlando-v-vulf-i-orlanda-zh-arpman>.

3. Любарець Н. О. *Жанрова гра в романі Вірджинії Вулф “Орландо”*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2011_33/365_371.pdf.

4. Мельник Д. *Утопія андрогінності у творчості Інґеборґ Бахман* // *Вісник львівського університету. Серія іноземні мови*. – 2012. – № 19. – С. 322–329.

5. Фрейд, Зигмунд. *Три очерка по истории сексуальности* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zigmund.ru/data/5.doc>.

6. Юнг К. Г. *Архетип и символ* / Карл Густав Юнг; [пер. с нем. В. В. Зеленский]. – Ренессанс, 1991. – 304 с. – (Серія: Страницы мировой философии).

7. Karen Kaivola, *Stetson University Revisiting Woolf’s Representations of Androgyny: Gender, Race, Sexuality, and Nation* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/464448>.

8. Woolf V. *A Room of One’s Own. Three Guineas* / Virginia Woolf. – L.: Penguin Books, 1993. – 365 p.

9. Woolf V. *Orlando* / Virginia Woolf. – L.: Penguin Books, 1998. – 234 p.

УДК 378.14:[316.346.2:159.923.2]

Потапенко Тетяна,
*студентка IV курсу Інституту філології СумДПУ ім. А.С.Макаренка,
м. Суми*

ГЕНДЕР ТА РІВЕНЬ САМООЦІНКИ В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ДОСВІДУ В АКАДЕМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті визначається тема гендеру та рівня самооцінки у навчальній діяльності, розкривається проблема впливу гендерних моделей поведінки на якість навчання та на рівень самооцінки професійної підготовки студентів у гендерному співвідношенні та обґрунтовується зміна гендерних моделей поведінки.

Ключові слова: *гендер, гендерна поведінка, рівень самооцінка, рівень домагань, адекватність/неадекватність та завищеність/заниженість самооцінки.*

Потапенко Т. Гендер и уровень самооценки в учебной деятельности: презентация опыта в академическом дискурсе

В статье определяется тема гендера и уровня самооценки в учебной деятельности, раскрывается проблема влияния гендерных моделей поведения на качество обучения и на уровень самооценки профессиональной подготовки студентов в гендерном соотношении и обосновывается изменение гендерных моделей поведения.

Ключевые слова: *гендер, гендерное поведение, уровень самооценки, уровень притязаний, адекватность / неадекватность и завишенность / заниженность самооценки.*

Potapenko T. The gender and the level of self-rating in the educational activities: the representation of the experience in the academic discourse

The article determines the theme of gender and level of self-rating in the educational activities, develops the problem of influence of gender model of conduct on the quality of study and on the level of self-rating of professional preparing of students in the gender correlation and proves the changing of gender model of conduct.

Keywords: *gender, gender conduct, level of self-rating, level of claim, self-acceptance/nonsel-acceptance, self-appreciation/nonsel-appreciation.*

Формування особистості людини триває все життя. У статті розглядається період навчання у вищій школі як особливий процес у цьому явищі. Саме в цей час у студента закладаються основи тих якостей спеціаліста, з якими він ввійде в нову для нього сферу діяльності, де відбуватиметься його подальший розвиток як особистості. Становлення молодих спеціалістів не обмежується спілкуванням з викладачами та навчанням. Воно також тісно пов'язане зі взаємодією з іншими студентами, де кожна стать вибирає ту модель спілкування, яка приписана нормами, звичаями та гендерними стереотипами, які в останні роки змінюються. На основі наукового дослідження ми спробуємо дослідити вплив гендерних моделей поведінки на якість навчання та на рівень самооцінки професійної підготовки студентів.

Злам гендерних стереотипів достатньо не досліджується у ВНЗ, хоча, як зазначає Г. Силласте, вивчення цього феномену має велике практичне значення для діяльності державних органів, оскільки вони мають можливість вчасно визначати бюджетні витрати на розвиток навчальних закладів та боротися з соціальною дискримінацією за ознакою статі [1, с. 83].

Головна мета дослідження полягає у зображенні зміни гендерних характеристик на основі рівня самооцінки студентів обох статей. Це потребує вирішення таких завдань: 1) з'ясувати поняття гендеру та гендерних характеристик; 2) дослідити рівень самооцінки навчальних досягнень студентів, рівень домагань, адекватність/неадекватність, завищеність/заниженість самооцінки; 3) визначити джерело впливу на формування рівня самооцінки професійної підготовки; 4) порівняти самооцінку в гендерному відношенні.

Емпіричною базою для цієї статті є соціологічне дослідження, проведене в Сумському державному педагогічному університеті ім. А. С. Макаренка серед студентів IV–V курсів факультету іноземних мов. Причини, які вплинули на склад вибіркової сукупності, такі: 1) старшокурсники прослухали, практично закріпили, більшу кількість дисциплін, їхні розумові здібності зараз зазнають “свого апогею” і вони можуть дати власну оцінку своїх досягнень; 2) на факультеті іноземних мов панує не звичайна гендерна ситуація, оскільки осіб чоловічої статі набагато менше, ніж жіночої. Вимоги до хлопців як до осіб, які знаходяться у меншості, інші. Це не може не впливати на їхній рівень самооцінки [2]. Крім цих при-

чин, відомі й інші, які ґрунтуються на загальних гендерних відмінностях у суспільстві України.

Склалися певні традиції щодо розуміння природи гендеру та гендерної поведінки. Зокрема Р. Столлер розглядає гендер як поняття, що ґрунтується на психологічних і культурних поясненнях, досить незалежних від тих, які тлумачать біологічну стать. Т. В. Говорун і О. М. Кікінежді, визначають поняття гендерної поведінки як соціально-психологічну характеристику, набуту в процесі соціалізації, яка формує людину як чоловіка чи жінку, і значною мірою визначається особливостями культури, звичаями, вихованням, соціальними очікуваннями [3]. Видатні соціологи, Е. Гіденс, В. В. Вербець, стверджують, що більшість жінок мріють вийти заміж та народити дітей. Це відображається на мотиваційній сфері в навчанні, оскільки період перебування в університеті розглядається не як здобуття професії, а як побудова власного життя. Крім того, давлоть соціальні стереотипи про вік одруження і колективний страх залишитись “у дівках” [4; 5]. Крім вищевказаних праць, існує ще низка публікацій таких авторів, як Р. М. Канап’янова, Г. Силласте, М. Майор, які зазначають, що жінки мають нижчий соціальний ранг, мають менші прибутки та менш економічно та політично активні [6, с. 69; 1, с. 83; 9, с. 108].

Проте, аналізуючи суспільство, в якому ми живемо, важко не помітити, що на цей момент відбувається злам старих сімейних традицій і переосмислення ролі чоловіка й жінки в сім’ї. Як зазначає Т. С. Літкіна, в сучасній сім’ї жінка займає владну позицію, а чоловіки в наслідок цього відіграють другорядну роль та стають інструментом жіночих стратегій [7, с. 89]. Дослідження О. О. Коломієць показують підвищення темпу зростання зайнятості жінок, подовження тривалості професійної кар’єри, масове залучення жінок у виробництві та підвищення рівня кваліфікації [8, с. 128–129]. Отже, хоча жінки все ще політично та економічно більш пасивні, ніж чоловіки, проте в родині, в певних галузях на ринку праці відіграють головну роль. Ще одним підтвердженням цієї гіпотези є результати нашого дослідження, за якими відбувається зміна характеристик обох статей при навчанні в університеті. Аналізуючи анкетні дані, можна зазначити, що в навчанні вже відбувся злам традицій – жіноча стать більш впевнена у собі, дає більш високу самооцінку, наприклад, своїх навчальних досягнень. Водночас жінки

зберегли високу мотивованість та високий рівень власних домагань.

У країні розгортається всепоглинаючий фемінізм, який характеризується не скільки розподіленням обов'язків або обміном роботи, скільки додатковою навантаженістю на жінку: до господарчої діяльності додається ще самостійне забезпечення себе та дітей матеріальними благами. Серед головних причин високої мотивованості дівчата називають прагнення збудувати кар'єру та самостійно заробляти гроші. Слабка стать вибирає університети, після яких змогла б знайти гарну роботу. В цей же час знімаються обов'язки з сильної статі, яка набуває рис фемінності, пасивності у житті суспільства, у власній діяльності.

На основі аналізу наукових джерел, за результатами нашого дослідження встановлюється, що, незважаючи на соціальні очікування сталих моделей поведінки, відбувається обмін гендерними моделями в трудовій, сімейній та навчальній сферах, внаслідок чого простежується зміна загальноприйнятих рівнів самооцінки чоловічої та жіночої статі, що проявляється в збільшенні амбіційності, вмотивованості та кар'єризму у жінок.

Використана література:

1. Силласте Г. Гендерная социология: состояние, противоречие, перспективы / Г. Силласте // СОЦИС. – 2004. – № 9. – С. 77–85.
2. Сергеевкова О. П. Вікова психологія. Бібліотека українських підручників [Електронний ресурс]. – Режим доступу до книги: http://pidruchniki.ws/12281128/psihologiya/teoriyi_sotsialnogo_nauchinnya#234.
3. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 308 с.
4. Гіденс Е. Бібліотека українських підручників [Електронний ресурс] // Соціологія. – Режим доступу до книги: http://www.pidruchniki.ws/15840720/sotsiologiya/sotsiologiya_-_odens_ontoni6.
5. Вербець В. В. Соціологія. Режим доступу до книги: Бібліотека українських підручників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pidruchniki.ws/15840720/sotsiologiya/sotsiologiya_-_verbets_vv.
6. Канапьянова Р. М. Женщины во властных структурах // СОЦИС. – 2007. – № 2. – С. 68–75.
7. Лыткина Т. Домашний труд и гендерное разделение власти в семье // СОЦИС. – 2004. – № 9. – С. 77–85.
8. Коломієць О. О. Взаємозв'язок дітородної активності та жіночої діяльності в розвинених країнах // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №1. – С.128-136.
9. Майор М. Гендерні стереотипи і торгівля жінками // Соціальна психологія. – 2010. – № 2. – С. 106–111.

УДК 008 – 055.1

Тимощук Юлія,
*студентка гуманітарного факультету Національного університету
“Острозька академія”, м. Острог*

ОБРАЗ ЧОЛОВІКА У МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ

У статті розглядається гендерно маркований образ чоловіка, зважаючи на загострення гендерно-рольового конфлікту. Основна увага звертається на репрезентації стереотипів, які транслиуються та тиражуються засобами масової культури (література, кіно, реклама, журнали).

Ключові слова: “справжній чоловік”, маскулінність, принципи маскулінності, герой, супергерой.

Тимощук Ю. Образ мужчины в массовой культуре

В статье рассматривается гендерно маркированный образ мужчины, ввиду обострения гендерно-ролевого конфликта. Основное внимание обращается на репрезентации стереотипов, транслируемых и тиражирующихся средствами массовой культуры (литература, кино, реклама, журналы).

Ключевые слова: “настоящий мужчина”, маскулинность, принципы маскулинности, герой, супергерой.

Tymoshchuk Y. Images of men in popular culture

The article is devoted to the gender-labeled image of a man due to the fact that gender-role conflict escalates. The main attention is paid to the representation of stereotypes that are broadcast and replicated media culture (literature, film, advertising, magazines).

Key words: “real man”, masculinity, masculinity principles, hero, superhero.

Гендерні образи чоловіка як культурні та символічні репрезентації гендеру переповнюють масову культуру. Гендерно-рольовий конфлікт, який полягає у суперечності між суспільними стереотипами і реальними потребами людини (підручник), став актуальною проблемою і потребує нагального вирішення.

Поняття “чоловік”, “мужність”, “маскулінність” формуються суспільством і культурою, які закладають у них свій зміст. Маску-

лінність конструюється і проявляє себе не просто в ідеологічних образах, але й у соціальних взаєминах і конкретних практиках повсякденності.

Р. Коннел дослідив, що у суспільстві панує декілька видів маскулінностей, зокрема, він стверджує, що на вершині ієрархії маскулінностей знаходиться гегемонна маскулінність. Це тип особистості, для якої характерні домінування чоловічої влади над жінками і підлеглими чоловіками, культ фізичної сили, схильність до насильства, емоційна невиразність і висока змагальність [8, с. 186].

Поряд з гегемонною маскулінністю Р. Конелл виділяє маскулінність співучасників [8, с. 189]. Це модель поведінки тих чоловіків, які не докладають зусиль, щоб зайняти позицію гегемонії через нестачу сил або бажання.

Також дослідники виділяють низку інших маскулінностей, зокрема І. Н.Тартаковська в роботі “Маскулінність і глобальний гендерний порядок” виокремлює глобальну та транснаціональну маскулінності [7].

Глобальна маскулінність притаманна персоналу транснаціональних корпорацій і фінансових організацій, що обслуговують міжнародну торгівлю. Вимоги кар’єри в міжнародному бізнесі накладають сильні обмеження на приватне життя. Таким чином, як вказує І. Н. Тартаковська, маргіналізується приватна сфера життя “людей корпорації” [7].

“Транснаціональна маскулінність” має такі особливості: акцентований егоцентризм, дуже обмежену лояльність щодо корпорації і постійне зниження відповідальності за інших людей (за винятком демонстрації лояльності та відповідальності для створення потрібного іміджу).

У рамках гендерної теорії ми можемо говорити і про зміну концепту гегемонної маскулінності. Зміни, що стосуються концепту гегемонної маскулінності, ґрунтуються на тому, що не всі чоловіки спочатку спрямовані на вибір цієї маскулінності як головного і єдиного орієнтира. Для характеристики представників цієї групи пропонується введення такого поняття, як “природна” маскулінність. Її не варто ототожнювати з кризою маскулінності як сукупність проявів, пов’язаних з невиконанням нормативів гегемонної маскулінності.

Головна відмінна риса цієї нової моделі полягає в тому, що вона однаково орієнтує чоловіків на самореалізацію у професійній і сімейній сферах. Це можна проілюструвати словами С. Кона, який підкреслює: “Справжній чоловік” сьогодні – не тільки “силовик”, але і вчений, інженер, художник, поет-лірик і просто ласкавий батько, а різні види діяльності припускають неоднакові психологічні властивості” [3, с. 43].

Розкриваючи особливості природної маскулінності, нам важливо відобразити специфіку феномена “нового чоловіка”, розглядаючи його також і як “нового батька”.

“Нове батьківство” стає для чоловіків одним із шляхів емансипації, звільнення від часто нав’язаних соціальних ролей. Крім того, воно дозволяє і внутрішньо змінити себе, долаючи зовнішні бар’єри соціальних стереотипів [6].

Варто зауважити, що моделей нової маскулінності може бути кілька. Зупинимося ще на двох близьких за змістом типах маскулінності. Першу умовно можна позначити як метросексуальну маскулінність. Вона проявляється у стилі життя чоловіка, що орієнтований на невпинну турботу про себе. Володарям такої маскулінності притаманні тонкий смак, витончена вишуканість манер і одягу. Як вказують М. Зальцман, А. Мататія, Е. О’Райлі, у Сполучених Штатах почали з’являтися спа-салони та салони краси для чоловіків [1, с. 12].

Спіраючись на точку зору М. Зальцман, А. Матата, Е. О’Райлі можна виділили ще один вид маскулінності, а саме юберсексуала, ми можемо говорити про юберсексуальну маскулінність як змістовно близьку метросексуальній маскулінності. Визначальні якості володаря такої маскулінності – пристрасть і стиль. Він пристрасно захоплений своїми інтересами, пристрасний у своїх особистих стосунках, пристрасно годує свої органи чуття квітами, смаками, запахами і почуттями.

На цей час є тенденції пошуку чоловіком свого типу маскулінності. Сконструйована гегемонна маскулінність продовжує відтворюватися у свідомості чоловіків і жінок, однак поряд з цим має місце і природна маскулінність.

Майкл Кімел запропонував такі норми: “хлопчики не плачуть”; “приймай все як чоловік”; “розмір має значення”; “не зупиняйся,

щоб уточнити напрямок”; “пай-хлопчики приходять до фінішу останніми” [2, с. 54–56].

Отже, суспільство продовжує користуватися стереотипом гегемонної маскулінності, який сконструйований за певними нормами та принципами. Проте у концепті маскулінності можна простежити динаміку, перехід від гегемонної до природної маскулінності.

Звернемося до образів чоловіка у сучасній масовій культурі, яка є одним із джерел творення та транслювання гендерних стереотипів.

У літературі ХХ–ХХІ ст. постають такі стереотипні образи, як герой, лицар, спокусник, джентльмен, денді. Певна частина образів перетворюється на символи (Гамлет, Дон-Кіхот).

Стереотипні образи лицаря і джентльмена мають такі особливості: галантне ставлення до дами (жінки) позначається як лицарство, а хороші манери – як джентльменство. Герой трансформується у супер-героя, спокусник – у пікапера, а денді – у метросексуала. При цьому, очевидно, втрачається сутність вихідних образів [6].

Особливо актуальним стає образ спокусника. Спочатку це образ Дона Жуана, який зароджується ще в середньовічному фольклорі. Потім з’являється образ Казанови – спокусника й авантюриста. Ці два образи вміло порівнює С. Цвейг.

Існує два умовних сюжети – сюжети масової літератури і сюжети кінематографа. Перший – детектив, другий – любовний роман. Перший (умовно) – для чоловіків, а другий (також умовно) – для жінок.

Герой першого сюжету завжди людина, що здійснює перетворення. Він перетворюється на переможця, у супермена, у рятівника людства.

Зі звичайної, такої як сам споживач масової культури, герой перетворюється на ідеальну людину. А от у сюжеті другого типу все трохи інакше. Зовнішність і “внутрішній світ” героя і героїні диктуються самою читачкою.

Іншими словами, героїні повинні відповідати очікуванням читачок, які шукають підказки та вказівки на те, які емоції та почуття їм потрібно відчувати. Важливо, що зі списку недоліків (переваг) героїні начисто виключена сексуальна свобода. У детективі або бойовику все навпаки – герої володіють цією свободою.

Що стосується героя, то він не тільки заможний, психологічно стійкий, але й більш сексуальний. Це підкреслює його латиноамериканське походження.

риканська (або іспанська) зовнішність. Героям досить часто більше двадцяти років.

З героїнею все інакше. Вона також завжди струнка, але портрет героїні дещо розмитий. Це сприяє самоідентифікації читачки з героїнею.

Цікава особливість: ще двадцять-тридцять років тому передбачалося, що популярний герой повинен бути молодий. Тепер герой – людина середніх років. Вся справа в тому, що змінився споживач. Споживач, що бажає ідентифікувати себе з героєм, – людина середніх років. Старіння героя – наслідок старіння суспільства європейського типу.

Образ героя не завжди може бути однозначним: це може бути невдаха, який рятує світ (майже всі герої у виконанні Брюса Вільса “Міцний горішок 1, 2, 3”, “Останній бойскаут”, “Армагеддон”, “П’ятий елемент”); людина, втративши сім’ю, бажає помститися, але забуває про це і рятує світ (“Блейд”, “Блейд 2”, “Блейд: трійця” герой-вампір у виконанні Уеслі Снайпса) тощо. Варіантів багато, але незмінним залишається той факт, що герой рятує світ, він хороший.

Якщо взяти для аналізу гіперболізований образ супергероя, надлюдини, то можна помітити такі відмінності: наявність незвичайних здібностей, а також яскравий костюм і маска.

Образ супергероя активно використовує для пропаганди реклама. Образ супергероя в основному використовується у двох контекстах.

1. Якщо ти будеш використовувати нашу продукцію, ти станеш таким же сильним, як супергерой. Такий спосіб пропаганди використовується у рекламі компанії “Nestle” пластівців “Космостар”. У цій рекламі маленькому хлопчикові супергерой Космостар відкрито говорить: “Якщо ти будеш їсти пластівці “Космостар” станеш таким же сильним і спритним, як Космостар”.

2. Навіть якщо ви супергерой, вам необхідний наш товар. Прикладом є реклама жувальної гумки “Орбіт”. За сюжетом супергерой бореться з чудовиськом на очах безлічі людей, але ніхто не звертає на нього уваги, але як тільки він кладе до рота кілька подушечок жувальної гумки, його усмішка привертає увагу всіх присутніх.

Таким чином, реклама постає засобом трансляції образу супергероя. Образ чоловіка в рекламі – це приписи суспільства та куль-

тури, які формують стиль життя та способи поведінки. Більшість створених рекламою чоловічих образів зроблені за однією і тією ж схемою. Рекламне послання свідчить: “Купи мене, і успіх тобі забезпечений!”. По суті, чоловік, зображений на рекламному плакаті або в телевізійному ролику, рекламує не конкретний товар, а спосіб життя, якому більшість потенційних покупців хотіли б відповідати.

Найбільш комерційно успішним на рекламному ринку є образ чоловіка-мачо – стильного, успішного, якому все вдається. Подібний образ безпосередньо пов’язаний з уявленням про шикарне життя – його нещадно експлуатують виробники авто, ексклюзивних годинників та іншої продукції класу люкс. Наприклад, дорога лінія “чоловічої” марки одягу та аксесуарів Hugo Boss, Baldessarini Hugo Boss, зробила своїм “обличчям” власника престижного мюнхенського бару – немолодого брутального красеня. Основна ідея реклами – ось чоловік, у якого весь світ у кишені костюму, купивши який ви придбаєте цей світ.

Чоловіки виступають як сформовані самостійні особистості, які роблять успішну кар’єру. Це є доказом їх мужності, що однаково цінується і жінками, і чоловіками. Непрямим доказом цього є стійка перевага ділового стилю одягу, у тому числі і в домашній обстановці.

Чоловіки у рекламних роликах нерідко нічого не знають про ведення домашнього господарства або приготування їжі, і їм доводиться кликати на допомогу своїх дружин, які зображуються справжніми експертами у сфері домашнього життя. Сфера діяльності жінки – будинок, діти, сім’я, а чоловік є уособленням зв’язку сім’ї з зовнішнім світом.

Як і жінок, чоловіків зображують молодими і привабливими, але є певні особливості. Фігура є важливою складовою ідеальної чоловічої краси, однак легка сивина може надати чоловікові вишуканий вигляд, тоді як жінку вона просто робить “старою”. Немає нічого незвичайного в тому, що сивуватий чоловік повідомляє новини, спортивні новини.

При аналізі гендерних репрезентацій, представлених у рекламі, досить важливою постає технологія створення образів мужності. Ми бачимо, як реклама за допомогою образів мачо, професіонала

у діловому світі та безпорадній людині в домашній сфері формує уявлення про “справжнього” чоловіка.

Журнали для чоловіків також є трансляторами гендерної культури суспільства, репрезентуючи образи мужності, стратегії поведінки і моделі взаємин як між статями, так і всередині однієї статі.

Мужність асоціативно пов’язується з поняттями сили, влади, успішності, раціональності, контролю, стабільності тощо. Наприклад, на сайті чоловічого журналу mens.by наводиться 14 правил для “справжніх” чоловіків”. Ось деякі з них: “Справжній Чоловік” самодостатній і на нього можна покласти, довіритися його обіцянці”; “Справжній Чоловік, обміркувавши ситуацію, віддасть перевагу ризику”; “Справжній Чоловік здатний діяти рішуче і доцільно у складній небезпечній обстановці, контролювати імпульсивні пориви, долати можливе відчуття страху і невпевненості”; “З багатьох тисяч жінок здатний безпомилково впізнати і виділити Жінку” [9].

Для аналізу формування й репрезентації образу домінуючої мужності можна видіти два конструкти: “ми” – конструкт, який являє собою колективну самоідентифікацію “справжніх” чоловіків; конструкт “вони”, які відмежовуються культурно-символічними кордонами.

“Ми” – це чоловіки, у яких є своя справа, прекрасні жінки, чоловіча робота, відпочинок, машини, гроші, а головне, чоловіча відповідальність за близьких.

Конструктом “вони” маркуюються інші типи мужності як “несправжні” і виключаються з поля нормативної маскулітності. Гомосексуал, бісексуал і трансвестит у матеріалах чоловічих видань маргіналізується як “несправжній” чоловік.

Звідси можна дійти висновку, що метою чоловічих журналів постає формування гендерних стереотипів, характерних для певного соціуму; складання приписів щодо того, що значить бути “справжнім чоловіком” у тому чи іншому суспільстві.

Отже, сьогодні масова культура транслює та тиражує гендерно марковані образи чоловіка. Суспільство користується стереотипами, які демонструють образ штучно сконструйованого “справжнього чоловіка”. Така ситуація призводить до того, що гендерно-рольовий конфлікт не вирішується, а ще більше загострюється. Таким

чином, суспільство має змінити вектор погляду на культуру загалом, щоб деконструювати наявні уявлення та витворити нові, які відповідатимуть реальній ситуації.

Використана література:

1. Зальцман М. Новый мужчина: маркетинг глазами женщин / М. Зальцман, А. Мататиа, Э. О'Райли. – Изд-ва : Питер, Коммерсантъ, 2008. – 119 с.

2. Киммел М. Гендерное общество / пер. с англ. – М. : Российская полит.энциклопедия (РОССПЭН), 2006. – 464 с.

3. Кон И. С. Мужчина в меняющемся мире. – М.: Время, 2009. – 496 с.

4. Коннелл Р. На захист маскуліності // Незалежний культурологічний часопис “І”. Феміністичність та маскуліністичність. – 2003 – № 27. – С. 138–139 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/connell.htm>.

5. Коннелл Р. У. Структура гендерных отношений // Неприкосновенный запас. – 2012. – № 3 (83) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2012/3/k3.html>.

6. Костерина И. “Ботаники” против Джеймса Бонда: некоторые тренды современной маскулинности // Неприкосновенный запас. – 2012. – № 3 (83) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://magazines.russ.ru/nz/2012/3/k5.html#_ftnref4.

7. Тартаковская И. Маскулинность и глобальный гендерный порядок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gender.ru/pages/resources/publications/common/2006/01/32.php>.

8. Connell R.W. Masculinities. – Cambridge: Polity, 1995. – 324 с.

9. <http://mens.by/>.

УДК 159.922.1

Фурда Тетяна,*практичний психолог, Славутський обласний спеціалізований ліцей-інтернат поглибленої підготовки учнів у галузі науки, м. Славута*

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Здійснено аналіз процесу формування гендерної культури у юнаків і дівчат та основних чинників, що впливають на цей процес. Висвітлено емпіричне дослідження гендерних стереотипів, наявних у сучасній молоді.

Ключові слова: гендер, гендерна культура, гендерні стереотипи, андрогінність.

Фурда Т. Психологические условия формирования гендерной культуры ученической молодежи

Осуществлен анализ процесса формирования гендерной культуры у юношей и девушек и основных факторов, влияющих на данный процесс. Освещено эмпирическое исследование гендерных стереотипов, существующих в современной молодежи.

Ключевые слова: гендер, гендерная культура, гендерные стереотипы, андрогинность.

Furda T. Psychological terms of formation of gender culture in today's youth

There is an analysis of the process of formation of gender culture both boys and girls and the main factors, which influence this process. The empirical investigation of gender stereotypes found in today's youth is included.

Key words: gender, gender culture, gender stereotypes, androhinnist.

Проблема гендеру та гендерної культури в сучасних умовах є надзвичайно важливою, насамперед, у зв'язку із зростанням необхідності отримання даних про особливості формування гендерної культури в молодого покоління, про вплив суспільства на формування гендерних настанов і стереотипів. Адже саме від рівня сформованості гендерної культури залежить можливість знаходження

спільної мови між представниками різних статей, покращення особистих взаємин між юнаками і дівчатами. Розробка цього питання є важливою у зв'язку із необхідністю розвінчання і подолання численних гендерних стереотипів, що поширені у сучасному соціумі, які формують ригідність мислення та поведінки у представників чоловічої і жіночої статі.

У науковій літературі поняття гендеру означає соціальну стать людини, соціально-рольовий статус, який визначає можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступ до влади, сімейній ролі, репродуктивній поведінці.

Гендерні ролі не виникають відразу з народженням дитини, вони розвиваються під впливом багатьох чинників упродовж людського життя. Від народження дитина потрапляє у просторово-часовий плин соціального оточення, яке задає безліч стереотипів статево-рольової поведінки, що нав'язуються батьками, родичами, вихователями: “Це не личить дівчинці (хлопчику)”;

“Не плач, хлопчики не плачуть!”;

“Не бийся, так некрасиво дівчинці поводитись”.

З першими усвідомленнями себе як представника певної статі дитина пов'язує це з низкою ознак – з одягом, правилами поведінки, виявами почуттів або їх заборонаю. На природні психологічні відмінності між статями накладаються моделі чоловічих і жіночих ролей, що відповідають чинній суспільній свідомості [1, с. 67].

Численні стереотипи та суб'єктивні налаштування не тільки існують як система поглядів на норми статево-рольової поведінки, а постають як соціальні експектації, очікування, а тому відіграють активну роль у формуванні соціальних дій і вчинкових стратегій людини. Якщо реальна поведінка не збігається з нормативами, то суспільний загал удається до тиску на свідомість особистості, використовує проти неї певні санкції. У сучасному світі подібні санкції мають переважно психологічний характер (осуд, негативні оцінки тощо), що спричиняють до переживань соціального відступника (відчуття провини, сорому, конфліктності тощо). Щоб уникнути неприємних переживань, представник кожної статі прагне задовольнити моральні очікування, утілюючи своїм способом життя адекватні форми гендерно-рольової поведінки [3, с. 8–9].

Перебіг процесів гендерно-рольової соціалізації юнаків і дівчат має багато відмінностей. Для дівчини, згідно з історично сформованими патріархальними стереотипами, перевагу має орієнтація на сім'ю та сімейні цінності, майстерність ведення домашнього господарства тощо. Для юнака, відповідно до тих самих стереотипів, нормативно бажаною є більша активність за межами сім'ї, а відтак, його професійна діяльність, суспільна активність, службовий успіх.

Зазначені стереотипи впливають на свідомість дитини, яка тільки починає шлях у суспільному житті. Так, дівчата часто ростуть з переконанням, що вони не можуть бути такими цінними працівниками у професійній сфері, як юнаки, що знаходить відображення в їхній самооцінці й певною мірою “виправдовує” той факт, що серед жінок дуже мало справжніх лідерів.

Для хлопчика – навпаки, людський загал змушує вважати лідерські досягнення невід'ємною цінністю свого буття. Чоловік, який залишається нереалізованим у сфері лідерства, часто громадською думкою вважається менш компетентним, ніж чоловік з високим статусом. Це тисне на його свідомість, змушує відмовлятися від покликання на користь сходження шаблями влади.

В умовах сьогодення для збалансованого людського розвитку визріла гостра необхідність уникнення будь-яких проявів упередженості та дискримінації людей на підставі належності до певної статі. Спрямування особистісного розвитку юнаків та дівчат, чоловіків та жінок повинно іти шляхом збереження рівності в їхніх правах та можливостях. Доцільно заохочувати молодь засвоювати все найкраще від обох статей, набуваючи рис андрогінної особистості.

У контексті вивчення гендерної різниці бажано здійснити певний аналіз “гендерної культури” як суспільного феномену, що формується, вбираючи в себе все найкраще, визнане суспільством, стосовно поведінки жінки й чоловіка та формування принципів і норм їх взаємин у сім'ї, місця кожного з них у реалізації суспільних потреб.

Гендерна культура – це сукупність суспільних цінностей, які склалися в певному суспільстві, відшліфовувалися в перебігу його історії, і яким повинен підлягати кожен індивід, дотримуючись норм і щодо чоловіка, і щодо жінки.

Соціальне оточення не завжди є об'єктивним в оцінці поведінки статей і справедливим у вимогах до них. Тому надумані, міфічні настанови диктують, якими повинні бути хлопці та дівчата, чоловіки та жінки. При цьому міфи орієнтують не на рівність статей, а на протиставлення.

Здійснювати гендерний підхід в освіті дітей – це означає діяти з розумінням соціального, конструктивістського походження категорій “чоловічого” і “жіночого” в суспільстві, ставити особистість та індивідуальність дитини в розвитку і вихованні вище традиційних рамок статі. Школа повинна давати учням можливість розвивати індивідуальні здібності та інтереси, незалежно від приналежності до тієї чи іншої статі, протистояти традиційним стандартам стосовно статей. Для цього педагогічний колектив повинен мати гендерну чутливість, володіти методикою гендерного підходу до процесу соціалізації дівчаток і хлопців [2, с. 34–41].

З метою виявлення особливостей формування гендерної культури в учнівської молоді та визначення чинників, що впливають на цей процес, було здійснено дослідження гендерних стереотипів, наявних у молодих людей.

У результаті опитування було встановлено, що найтипівішим стереотипом для обох статей є стереотип, згідно з яким головою сім'ї обов'язково повинен бути чоловік. Переконаність щодо такого стану речей показали більшість досліджуваних юнаків (80%) та дівчат (60%). Таку свою позицію досліджувані в основному пояснювали тим, що чоловік забезпечує сім'ю, заробляє гроші і краще вирішує проблеми, а завдання жінки – лише підтримувати його в цьому, не втручатися і не заважати.

Тобто яскраво помітний вплив загальноприйнятого стереотипу, що сформувався в суспільстві, ніби забезпечувати сім'ю і отримувати значний дохід може лише представник чоловічої статі, а жінка повинна займатися господарством і вихованням дітей. Хоча, якщо проаналізувати сучасну ситуацію, що склалася в соціумі, то помітно, що такий стереотип не відповідає дійсності, оскільки деякі жінки сьогодні заробляють більше, ніж чоловіки, і є велика кількість сімей, де жінка чудово справляється з завданням забезпечити родину.

Заслугує на увагу той факт, що виявлений стереотип практично не відповідає реальній ситуації в родині батьків досліджуваних обох

статей. Лише в 50% юнаків і 35% дівчат батько справді є “головою” сім’ї. Решта молодих людей повідомили, що головною в їх родині є мати, а також 25% дівчат відповіли, що у них у сім’ї панує рівноправ’я.

Також нами була перевірена наявність в представників різних статей настанови на те, хто буде головним у їхній майбутній родині. Як з’ясувалось, 55% юнаків і 65% дівчат переконані, що в сім’ї, яку вони створять, буде головним чоловік, 25% юнаків і 35% дівчат погоджуються на рівноправ’я в майбутній сім’ї, а 20% хлопців бажають, щоб головною в родині була жінка, пояснюючи це тим, що “сучасні дівчата такі, що їм скільки не говори, а вони все одно будуть стояти на своєму і зроблять так, як самі захочуть. Нехай жінка буде головною, я краще не буду їй суперечити” (серед жінок такої тенденції не простежувалося).

Ми намагалися також з’ясувати чи притаманний для представників різних статей стереотип, що існують такі якості особистості, які притаманні виключно жінкам та виключно чоловікам. Було виявлено, що практично всі представники чоловічої та жіночої статей мають такий стереотип. Зокрема, юнаки до суто жіночих рис зараховують такі: лагідність, стриманість, співчуття, милосердя, вірність, комунікабельність, емоційність, охайність, відповідальність, чутливість, поступливість, економність, слабкість. Дівчата ж зараховували до виключно жіночих рис такі як: ніжність, чуйність, покірність, турботливість, допитливість, лагідність, вірність, поступливість, м’якість, терплячість, чутливість, комунікабельність, скромність.

Щодо виключно чоловічих рис особистості, то юнаки вказали такі якості: наполегливість, відповідальність, сміливість, хоробрість, цілеспрямованість, непередбачуваність, впевненість, лідерство. Дівчата визначили такі суто чоловічі риси: відповідальність, впевненість у собі, цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, стриманість, грубість, сміливість, винахідливість, агресивність.

Лише 7% зі всіх досліджуваних відповіли, що суто жіночих чи суто чоловічих рис немає; що чоловіки володіють тими ж якостями, що і жінки, і навпаки; що представники обох статей в однаково можуть проявляти будь-які якості особистості. Зі всього вищезазначеного помітно, що і дівчата, і хлопці мають яскраво виражені

настанови і стереотипи стосовно рис, які можуть і повинні виявляти представники кожної статі, які є соціально бажаними й очікуваними. На це вказує і той факт, що молоді люди називали практично однакові якості, що притаманні певній статі, тобто відповідали відповідно до стереотипів, нав'язаними їм суспільством ще з дитинства.

Також нас цікавило, чи наявні гендерні стереотипи в представників обох статей стосовно “ідеального” чоловіка і жінки. Ідеальна партнерша, на думку юнаків, повинна володіти такими якостями, як розуміння, поступливість, вірність, лагідність, повага, доброзичливість, терплячість, відкритість, надійність. Для ідеального партнера, на думку дівчат, характерними є вірність, чесність, почуття гумору, цілеспрямованість, терплячість, впевненість, мужність, відвертість, ініціативність, ніжність, співчуття, тактовність, готовність допомогти, розуміння.

Аналізуючи зазначені вище списки “ідеальних” якостей, перш за все, помітно, що юнаки називали переважно фемінні риси особистості, які повинні бути в партнерші в ідеалі, а дівчата – загалом утворили портрет андрогінної особистості як ідеал чоловіка. Можливо, це пов'язано з тим, що чоловіки все ж таки більш схильні дотримуватись соціально бажаної поведінки, проявляти ті реакції, які будуть схвалені соціумом, а для жінок не встановлені такі жорсткі рамки і вони можуть проявляти меншу гендерну стереотипність.

Ще один стереотип, наявність якого ми досліджували, – що існують риси характеру, які не повинні проявляти чоловіки (жінки).

І дівчата, і юнаки вказали, що представник чоловічої статі в будь-якому випадку не повинен проявляти слабкість, і все, що з нею пов'язано (розпач, жалібність, розсіяність, безволя). Це – яскрава ознака суспільно нав'язаного гендерного стереотипу, згідно з яким чоловік завжди повинен бути сильним, він не має “права на сльози”. Щодо рис, які ніяким чином не повинна проявляти жінка, досліджувані вказали такі якості: легковажність, неповага, ревнивість, жорстокість, байдужість, зухвальство, брехливість, аморальність.

З метою корекції гендерних стереотипів і формування та розвитку культури гендерного спілкування в учнів, з ними проводилася корекційна робота за програмою “Гендерне спілкування”. Ефективність проведеної корекційної програми була підтверджена повтор-

ним опитуванням, яке показало значне збільшення поглядів щодо рівноправ'я чоловіків і жінок у стосунках, права представників обох статей на різнопланову поведінку, якості.

Також ми з'ясували, що психологічними умовами формування гендерної культури в учнівської молоді є: усвідомлення своєї самоцінності як особистості, незалежно від статевої належності, особливостей “чоловічого” та “жіночого” культурних світів та самовизначення у рамках власного світу, подолання стереотипів щодо “чоловічих” та “жіночих” інтересів, цінностей, уподобань, предметних атрибутів; подолання упереджених поглядів на жінку чи чоловіка як вияв гендерної дискримінації; утвердження у свідомості юнаків та дівчат ідеї щодо однакових соціальних вимог та очікувань стосовно поведінки хлопчиків та дівчаток, подолання упередженого ставлення до типово чоловічих та типово жіночих видів діяльності, формування адекватного образу чоловіка й жінки; відредагування переживань, пов'язаних із стосунками юнаків та дівчат; зняття бар'єрів традиційного сприйняття гендерних ролей, типово чоловічих та типово жіночих рис, образів для менш жорсткого дотримання гендерних норм.

Отже, в сучасному суспільстві існує безліч стереотипів статево-рольової поведінки, що нав'язуються людині ще з дитинства, гендерні настанови накладаються на природні гендерні відмінності статей і спонукають людину діяти так, як від неї очікує оточення, часто всупереч своїм бажанням. Надмірне підкорення таким гендерним стереотипам призводить до внутріособистісного конфлікту, неадекватного сприймання представників протилежної статі, що може спричинити конфлікти і непорозуміння у взаєминах, труднощі у знаходженні спільної мови між статями. Розширення знань про гендерні особливості та корекція стереотипів і настанов дозволяє людині змінити своє ставлення до питання гендерних відмінностей, підвищує загальну культуру гендерного спілкування у представників обох статей.

Використана література:

1. Бендас Т. В. Гендерная психология : учебн. пособие / Т. В. Бендас. – СПб. : Питер, 2008. – 431 с.
2. Берн Ш. Гендерная психологи / Ш. Берн. – СПб. : Питер, 2001. – 320 с.
3. Говорун Т. В. Гендерна психологія: навч. посібник / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – К. : Академія, 2004. – 131 с.

ЗМІСТ

Богданець Оксана ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕНДІ ТА МЕТРОСЕКСУАЛА	3
Бондарчук Ярослава АКТУАЛЬНІСТЬ ТРАНСГЕНДЕРУ	18
Ганусин Олена СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНА “МІСІЯ” ЖІНКИ У БАЧЕННІ ГАЛИЦЬКИХ ЧОЛОВІКІВ-ІНТЕЛІГЕНТІВ ЗІ ЗЛАМУ ХІХ-ХХ СТ.	25
Івичук Соломія ДИНАМІКА ЗРУШЕНЬ У СТАНОВИЩІ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД	32
Карповець Максим РОЗУМІННЯ СТАТІ У ТЕОРІЇ ВЛАДИ МІШЕЛЯ ФУКО	39
Кісь Оксана ВИВЧЕННЯ ДОСВІДУ УКРАЇНОК-ПОЛІТВ’ЯЗНІВ ГУЛАГУ: СТАН ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ДЖЕРЕЛЬНІ РЕСУРСИ	50
Кузьміч Ольга Т. КАМΠΑНЕЛЛА “МІСТО СОНЦЯ”: ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В УТОПІЧНОМУ ТВОРІ	62
Назарко Роксолана ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ТА ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНІЙ РЕКЛАМІ	68
Погранична Ірина ІДЕЙНІ ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ АНТИФЕМІНІСТИЧНИХ РУХІВ	74
Поліщук Ольга МОТИВ АНДРОГІННОСТІ І ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ (ЗА РОМАНОМ В. ВУЛФ “ОРЛАНДО”)	85

Потапенко Тетяна

ГЕНДЕР ТА РІВЕНЬ САМООЦІНКИ В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ:

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ДОСВІДУ

В АКАДЕМІЧНОМУ ДИСКУРСІ90

Тимошук Юлія

ОБРАЗ ЧОЛОВІКА У МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ 94

Фурда Тетяна

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ

ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ102

Збірник наукових праць

**ГЕНДЕР ТА ФІЛОСОФІЯ:
ГЕНДЕРНІ СТУДІЇ У ФІЛОСОФСЬКИХ НАУКАХ
22 ЛИСТОПАДА 2012 РОКУ**

**ГЕНДЕР ТА КУЛЬТУРОЛОГІЯ:
ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНІВ КУЛЬТУРИ
21 ЛЮТОГО 2013 РОКУ**

Збірник матеріалів круглих столів

Головний редактор *Ігор Пасічник*

Відповідальний за випуск *Марія Петрушкевич*

Технічний редактор *Роман Свинарчук*

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *Катерини Олексійчук*

Коректор *Світлана Федорчук*

*За достовірність поданих фактичних даних, цитат,
власних імен, географічних назв та інших відомостей
відповідають автори.*

Формат 42x30/4. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 6,5. Гарнітура "TimesNewRoman"
Наклад 100 прим.

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету "Острозька академія"
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво про державну реєстрацію
РВ №1 від 8 серпня 2000 року.